

การศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

**THE REINFORCEMENT OF SELF-ACTUALIZATION
IN THERAVADA BUDDHISM**

นางสาวนันทา ธงชัยสุริยา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นางสาวนันทา ธงชัยสุริยา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Reinforcement of Self-actualization in Theravada Buddhism

Miss Nantha Thongchaisuriya

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่ง ของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(ผศ.ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาไฉม์)

กรรมการ

(ผศ.ดร. สานู มหัทธนาตุลย์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาไฉม์

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร. สานู มหัทธนาตุลย์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นางสาวนันตา ธงชัยสุริยา)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนา
เถรวาท

ผู้วิจัย : นางสาวนันตา ธงชัยสุริยา

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : ผศ.ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, อป. (อธิธรรมบัณฑิต), บศ. ๙ (บาลีศึกษา ๙ ประโยค) ศศ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.บ. (ภาษาไทย),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- : ผศ.ดร. สานู มหัทธนาคุณุญ, นศ.บ. (การโฆษณา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยค้นคว้าข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก ประกอบด้วยวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๓) เพื่อศึกษาข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า คุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ คุณค่าของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และคุณค่าของการดำเนินชีวิตในอรรถภาพของมนุษย์ จึงควรใช้ชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยการสร้างสรรค์คุณความดี มีความสามารถในการรักษาศีลให้สมบูรณ์ได้ และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนจนกระทั่งบรรลุธรรมตามลำดับได้ ดังนั้นมนุษย์จึงควรตระหนักถึงคุณค่าของตน และควรดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ส่วนหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง ได้แก่ หลักสัมมาทิฐิ ซึ่งแบ่งออกเป็น โลภียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ, หลักปัญญา ๓ ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง, ปัญญาที่เกิดจากการคิด และ ปัญญาที่เกิดจากการอบรม พร้อมด้วยเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าเชิงลำดับเวลา คือ อัตถะ ๓ และเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าในเชิงโลกียะและโลกุตระ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองที่มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การวิเคราะหฺตนเองตามหลักจริต ๖, (๒) การใช้เสียงภายใน (โยนิโสมนสิการ) และภายนอก (ปรโตโฆสะและกัลยาณมิตร), (๓) การประยุกต์แนวคิดเรื่องการปลุกฝังความคิดเชิงบวกทางจิตวิทยาตะวันตก กับสมณธรรมฐานที่เป็นสัมมาสมาธิของพระพุทธศาสนาในโลกตะวันออก และ (๔) การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

Thesis Title : The Reinforcement of Self-Actualization in Theravada Buddhism

Researcher : Nantha Thongchaisuriya

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Asst. Prof. Dr. Kritsana Raksachom, Abhidhamma Study, Pali IX, B.A. (English), B.A. (Thai Language), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies).

: Asst. Prof. Dr. Sanu Mahatthanadull, B.A. (Advertising), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies).

Date of Graduation : February 25, 2019

Abstract

This qualitative research is of three objectives, namely:- 1) to study the human value in Theravada Buddhist scriptures, 2) to study the principles of human value in Theravada Buddhism, and 3) to study the practices in the reinforcement of Self-Actualization in Theravada Buddhism.

The findings revealed that, according to Theravada Buddhist scriptures, human value means the value of being born as a human and the value of living as a human. Therefore we should live without being careless by doing the good things, the ability of maintaining the value of goodness of oneself, the ability to completely observe the precepts, and the ability to improve self-potential to the state of enlightenment. Therefore, a human being should live without careless and see the value in oneself. The Buddhist principles of human value define the right view (*sammādiṭṭhi*) consisting of both mundane and super mundane right view, the principle of threefold wisdom, namely:- 1) wisdom obtained by listening, 2) wisdom obtained by thinking, and 3) wisdom obtained by training. In addition, the aims for reinforcement of self-actualization values in dimension of time (*attha*), together with mundane and super mundane, since all human beings need to see their value in life for their benefits in their present and next life. They lead to the practices for the Reinforcement of Self-Actualization consist of:- 1) analyzing oneself by the six temperament (*carita*), 2) understanding the internal voice which is “*yonisomanasikāra*” and external voice which is “*paratoghosa*” and “*kalayāṇamittatā*”, 3) applying the concept of psychological positive thinking from the western world with tranquil meditation as right concentration (*sammāsamādhi*), and 4) developing oneself according to the Threefold Training

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระสัทธรรม และพระอริยสงฆ์ทั้งหลายซึ่งเป็นที่พึ่งสูงสุด

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์จากพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต), ศ.ดร. ซึ่งเป็นเกียรติและเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างสูง และสำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ และความเอื้อเฟื้อจากบุคคลผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อแสดงความขอบคุณให้ปรากฏไว้ ณ ที่นี้ ขอกราบขอบพระคุณพระอาจารย์พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิโก,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสแก่ผู้วิจัยในการศึกษาระดับมหาบัณฑิตที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแห่งนี้ รวมถึงการประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ระเบียบวิธีวิจัย ตลอดจนเป็นผู้ชี้แนะหัวข้อเรื่องในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ผศ.ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม ผู้เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ผศ.ดร. สานุ มัทธนาตุลย์ ผู้เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างสูง ซึ่งท่านทั้งสองได้เมตตาสละเวลาในการให้คำปรึกษา ตรวจสอบแก้ไขต้นฉบับพร้อมทั้งทุ่มเทร่างกายและแรงใจถ่ายทอดความรู้ที่มีค่า รวมถึงข้อเสนอแนะปรับปรุงแก้ไขที่มีคุณค่า โดยเฉพาะการจัดระบบความคิดของผู้วิจัยให้สามารถเห็นภาพ และวิธีการทำงานที่เป็นระเบียบ ตลอดจนเทคนิคต่างๆ ในการทำวิทยานิพนธ์ให้แก่ผู้วิจัยได้เห็นเป็นรูปธรรม ชี้แนะสิ่งที่เข้าใจยากให้เป็นสิ่งที่เข้าใจง่ายขึ้นเป็นผลมาจากความรู้ความเข้าใจอย่างลุ่มลึกของท่านทั้งสอง ที่เปรียบเสมือนดาวนำทางในการให้ความกรุณาช่วยเหลือสนับสนุนศิษย์ในทุกๆ ด้านด้วยความหวังดีอย่างสม่ำเสมอ เป็นผลให้งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ พร้อมทั้งอนุเคราะห์วิทยานิพนธ์สำหรับอ้างอิงอันเป็นคุณประโยชน์แก่งานวิจัยฉบับนี้เป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทศพร คัมภีร์ ผู้เป็นประธานมูลนิธิเมตตาคุณธรรมสถาน ผู้เป็นกัลยาณมิตร ผู้เชิญชวนให้มาศึกษาที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแห่งนี้ รวมถึงเป็นผู้จุดประกายทางความคิดในการชี้แนะหัวข้องานวิทยานิพนธ์ที่เหมาะสมสำหรับผู้วิจัย ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แก่ผู้วิจัย นับเป็นคำแนะนำที่มีค่าและเป็นประโยชน์ เป็นกำลังใจสำหรับผู้วิจัยยิ่งนัก

ขอกราบขอบพระคุณพระอาจารย์พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาณ ป.ธ.๙, ดร. นักวิชาการศึกษา สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มจร. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุวรณารามราชวรวิหาร เป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจ เป็นผู้ริเริ่มชี้แนะแนวทาง วางพื้นฐานในการเขียนบทโครงร่าง ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนประสบผลสำเร็จ

ขอกราบขอบพระคุณพระธรรมอาจารย์ 釋 寶 曜 (ชื่อ เปา เย่า) แห่งวัดหลังจั่วชั้นใน กรุงเทพมหานคร, อาจารย์สมพร บุญชยาอนันต์ ประธานโรงเจหุ่ยเสียงฮุกต้ง (維善佛堂), คุณศรีประไพ ย่วนภู เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดสถาบันการพยาบาลศรีสวรินทิรา สภากาชาดไทย และคุณสุภาภรณ์ พิมพ์จันทร์ (ศิษย์ร่วมสำนักวัดฝอกลงขัน) ผู้อนุเคราะห์และเอื้อเฟื้อสถานที่ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณรุ่นพี่นิสิตปริญญาโทรุ่นที่ ๒๙ ที่ได้แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ ตลอดจนเพื่อนนิสิตปริญญาโทรุ่นที่ ๓๐ ทุกรูป/ท่าน ที่เป็นกัลยาณมิตรที่ดีในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกัน พร้อมกับเป็นกำลังใจและช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกันและกันตลอดระยะเวลาสองปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ศรุต วัฒนกุลศิลป์ชัย ซึ่งเป็นผู้สอนและแนะนำวิธีการใช้คอมพิวเตอร์ที่เริ่มจากไม่เป็นอะไรเลย อีกทั้งวิธีการสืบค้นหาข้อมูลต่างๆ ที่เป็นความรู้ประกอบในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จนกระทั่งประสบผลสำเร็จสมปรารถนา

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิผู้เป็นกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์, เจ้าหน้าที่ประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกๆ ท่าน พร้อมทั้งคุณแม่ชี อารยา ทองโชติ เลขาธิการหลักสูตรมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้เมตตาให้คำปรึกษาและอนุเคราะห์เอกสารที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ท้ายที่สุดนี้ขอผลานิสงส์แห่งคุณงามความดีอันเกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ขอนอบน้อมบูชาแด่พระรัตนตรัย ขอกราบระลึกคุณบิดา คุณมารดา คือ คุณพ่อ 林 漢 良 (ฮังเลียง แซ่ลิ้ม) และคุณแม่ 劉 清 心 (เซ็งซิม แซ่เล่า) ที่ได้ให้ชีวิตนี้เพื่อมีโอกาสได้มาศึกษาพระพุทธศาสนา และครอบครัวญาติพี่น้องทุกๆ ท่าน และขอความระลึกถึงในคุณนี้ จงมีแก่มิตรสหายญาติธรรมทุกท่านที่ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเอ่ยนามได้หมด ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อวิทยานิพนธ์นี้ จงมีพลังและปัญญาที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ ได้เห็นแจ้งแทงตลอดในธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าถ้วนทุกผู้ทุกคน ด้วยเทอญ

นนทา ธงชัยสุริยา
๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เชิงทฤษฎี/เชิงปฏิบัติการ	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๒
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ คุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑ ความหมายของ “คุณค่าของมนุษย์” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระวินัยปิฎก	๑๓
๒.๑.๒ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระสุตตันตปิฎก	๑๖
๒.๑.๓ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระอภิธรรมปิฎก	๒๑
๒.๑.๔ ความหมายของคุณค่ามนุษย์ตามทัศนะของนักวิชาการ	๒๔
๒.๒ ประเภทของคุณค่าของมนุษย์	๒๙
๒.๒.๑ คุณค่าแท้	๒๙
๒.๒.๒ คุณค่าเทียม	๓๒
๒.๓ ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์	๓๕
๒.๓.๑ ลักษณะคุณค่ามนุษย์เชิงอภิปราย	๓๕
๒.๓.๒ ลักษณะคุณค่ามนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต	๔๖
๒.๔ บทสรุป	๕๓
บทที่ ๓ หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๔
๓.๑ หลักการเรื่องความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)	๕๔
๓.๑.๑ ความหมายของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)	๕๔
๓.๑.๒ ลักษณะของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)	๕๖

๓.๒ การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)	๖๓
๓.๒.๑. ความหมายของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)	๖๓
๓.๒.๒. ลักษณะของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)	๗๔
๓.๒.๓ ประเภทของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)	๗๖
๓.๓ หลักปัญญา ๓	๘๗
๓.๓.๑ ปัญญาเกิดจากการฟังและการเห็น (สุตมยปัญญา)	๘๗
๓.๓.๒ ปัญญาเกิดจากความคิด (จินตามยปัญญา)	๘๙
๓.๓.๓ ปัญญาเกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา)	๙๑
๓.๔ เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง	๙๔
๓.๔.๑ เป้าหมายเชิงลำดับเวลา (อัตถะ ๓)	๙๔
๓.๔.๒ เป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตตระ	๙๗
๓.๕ บทสรุป	๑๐๒
บทที่ ๔ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๕
๔.๑ การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖	๑๐๕
๔.๒ การใช้เสียงภายในและภายนอก	๑๑๓
๔.๓ การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน	๑๑๖
๔.๔ การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา	๑๒๒
๔.๕ บทสรุป	๑๓๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๓๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๘
บรรณานุกรม	๑๓๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๗

สารบัญแผนภูมิ

เรื่อง	หน้า
แผนภูมิที่ ๒.๑ ลักษณะคุณค่ามนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต	๕๒
แผนภูมิที่ ๓.๑ แสดงมิติของการเห็นคุณค่าของตนเอง	๘๖
แผนภูมิที่ ๓.๒ สมการของการเห็นคุณค่าของตนเอง	๘๖
แผนภูมิที่ ๓.๓ การเห็นคุณค่าของมนุษย์ ๓ มิติ ด้วยหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง	๑๐๒
แผนภูมิที่ ๔.๑ สมการแสดงการประยุกต์แนวคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน	๑๑๖
แผนภูมิที่ ๔.๒ แสดงความสำคัญของศีล	๑๒๕
แผนภูมิที่ ๔.๓ แสดงพีระมิดของไตรสิกขา	๑๓๐
แผนภูมิที่ ๔.๔ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง	๑๓๑

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๒.๑ แสดงแนวคิดเปรียบเทียบประเภทของ คุณค่าแท้ และ คุณค่าเทียม	๓๔
ตารางที่ ๓.๑ เปรียบเทียบเชิงสัมพันธ์ ระหว่างความหมายของสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ	๗๓
ตารางที่ ๓.๒ แสดงปัจจัยของการเกิดการเห็นคุณค่าของตนเองแบบสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ	๗๕
ตารางที่ ๓.๓ แสดงเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง	๑๐๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก: วิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐ และคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ที.สี.(บาลี) ๙/๑๙/๕๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สีสกขนวรรคคปาลี พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๕๐ และ ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙/๒๙. หมายถึง ทีฆนิกาย สีสกขนวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๒๙ เป็นต้น

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา: อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และภาษาไทย ใช้ทั้งฉบับพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๔ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๓/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังควิลาสินี สีสกขนวรรคคอปัลลภา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐. และ ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๕๕/๑๐๗. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังควิลาสินี สีสกขนวรรคคอปัลลภา ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ข้อ ๒๕๕ หน้า ๑๐๗ เป็นต้น กรณีที่อรรถกถาเล่มใดไม่มีเลขข้อ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภ.สง.อ.(บาลี) ๑/๑๗๒. หมายถึงอภิธัมมปิฎกธมมสังคณี อภิสสาลินีอภิสสาลิกา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ หน้า ๑๗๒ หากคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว จะใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ม.อ.(บาลี) ๒/๔. หมายถึง ขุททกนิกาย สททมนปชโชติกา มหานิทเทสอภิสสาลิกา ภาษาบาลี ข้อที่ ๒ หน้า ๔

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีสกขนวรรคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีสกขนวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคคปาลี	(ภาษาบาลี)

ช.พทุธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุททวงศ์	(ภาษาไทย)
ช.จริยา.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎกปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.จริยา.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก ธมมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก ปุคคัลลปัญญุตติปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก ปุคคัลลปัญญุตติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มุลปัณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปัณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปรปัณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ..	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ทุกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ข.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.อิติ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.สุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.เอกก.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ม.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา มหานิทเทสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปกาสินี ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.จริยา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

คัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	--	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เกิดมาบนความต้องการที่เหมือนกัน คือความต้องการการมีชีวิต ต้องการปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต นั่นคือปัจจัย ๔ นอกจากนั้นแล้วก็จะแสวงหาความต้องการที่สูงขึ้น เช่น ต้องการวิชา ต้องการอาชีพ ต้องการมีครอบครัว ต้องการทรัพย์ ต้องการเกียรติยศ ชื่อเสียง และความร่ำรวย เป็นต้น^๑ บนพื้นฐานของความต้องการของมนุษย์ยังพบว่ามนุษย์มีความกลัว คือ กลัวความไม่สำเร็จ กลัวความผิดหวัง กลัวภัยธรรมชาติ กลัวในสิ่งที่มองไม่เห็น กลัวความทุกข์ชนิดที่อำนาจทางวัตถุช่วยไม่ได้ เช่น เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทำให้มนุษย์ขาดความเชื่อมั่น หาวีธีหลบหลีกอันตรายโดยการแสดงอาการ ยอมแพ้ หมอบกราบ อ้อนวอนบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เหล่านี้เป็นต้น^๒

สังคมมนุษย์ในยุคปัจจุบันไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตาม ก็ยังทวีความต้องการที่รุนแรงขึ้น ล้วนมุ่งหวังผลประโยชน์มากมายใส่ตนเอง มุ่งแสวงหาความสุขมากมายอย่างไม่จำกัด ตกอยู่ในกระแสของวัตถุนิยม บางคนต้องชวนขวนขวายทำงานหนักโดยไม่ได้อะไรตอบแทนเลย จนทำให้ตนเองต้องเจ็บป่วย ป่วยละเลาะชีวิตของตนเอง หรือคนใกล้เคียงก็ขาดการดูแล บางคนแม้ว่าจะร่ำรวย มีความรู้ แต่ก็ไม่มีอาจที่จะดำเนินชีวิตไปให้บรรลุเป้าหมายคือมีความสุขในชีวิตได้ เช่น บางคนที่มีร่ำรวยมีความรู้มากแต่กลับฆ่าตัวตาย หรือบางคนได้อะไรในสิ่งที่ตนไม่สมปรารถนา ก็ทำร้ายตัวเองบ้าง คิดสั้นบ้าง ทำให้มองเห็นว่าการสอนในปัจจุบัน หรือแนวคิดในปัจจุบันกลับทำให้คนมองไปที่วัตถุนิยมมาก มีชีวิตอยู่แบบไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ต้องพึ่งพาสิ่งอื่นที่อยู่นอกตัวเอง ทำให้ห่างเหินจากการมองเห็นคุณค่าของชีวิต จึงเป็นไปตามกระแสของทางโลกซึ่งไม่อาจจะแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม กลายเป็นสังคมที่เห็นแก่ตัว เอาตัวเอาเปรียบกัน เบียดเบียนกัน นี่เป็นเพราะว่าที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ต้องการความสุขที่เกิดจากเหตุภายนอก โดยไม่ได้คำนึงถึงความสุขที่เกิดจากภายใน^๓

แนวคิดในเรื่อง “คุณค่า” ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามองว่าบุคคลทุกคนล้วนมีคุณค่าอยู่ในตนเอง การจะพัฒนาการดำเนินชีวิต หรือการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้นั้น บุคคลนั้นจะต้องเห็นคุณค่าในตนเองเสียก่อนถ้าบุคคลมองเห็นว่าคุณค่าของตนเองคือความสุขที่เกิดจากการดำเนินชีวิตก็จะไม่ทำให้เสียเวลาเปล่า และมองเห็นว่าเวลาเป็นของมีประโยชน์ ไม่เพียงแต่เสียวินาที

^๑ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความเข้าใจเรื่องชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐-๒๑.

^๒ พุทธศาสนิกฯ, คู่มือมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๐๑), หน้า ๑.

^๓ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความเข้าใจเรื่องชีวิต, หน้า ๖๒.

เดิวยกยั้งประเสริฐ^๔ โดยจะทำทุกขณะที่มีชีวิตอยู่ให้ร่างกายและจิตใจมีประโยชน์ เพื่อการปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายคือ “ความสุข” ความสุขในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ความสุขในปัจจุบัน ความสุขในสัมปรายภพ และความสุขสูงสุดก็ คือพระนิพพาน^๕ เมื่อบุคคลที่มองเห็นประโยชน์ของตนเอง หรือเห็นคุณค่าของตนเอง คือการทำคุณธรรมให้กับตนเองให้เกิดขึ้นได้ สังคมก็จะได้รับประโยชน์ไปด้วย เช่น พระพุทธเจ้าทรงค้นพบว่า หลังจากทีพระพุทธเจ้าทรงออกบวชแล้วทรงแสวงหา คุณค่าของชีวิต และได้ค้นพบความจริงอย่างหนึ่ง ที่ทำให้พระองค์ทรงหลุดพ้นแล้ว เป็นประโยชน์กับสังคมโลก ไม่เพียงแค่มนุษย์ ในประเทศอินเดีย หรือ สังคมชมพูทวีปเท่านั้น แม้แต่เทวดา มาร พรหม ยักษ์ หรือสัตว์อื่นๆ ก็ได้รับคุณค่าเหล่านั้นไปด้วย^๖ นั่นก็คือ อริยสัจ ๔ ที่พระองค์ทรงค้นพบเมื่อคนเราเข้าใจความจริงของชีวิต เราก็จะดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีคุณค่า

นอกจากนี้แล้วการมองเห็นคุณค่าของตนเองในการดำเนินชีวิตประจำวัน ว่าอะไรเป็นคุณค่าทำอะไรเป็นคุณค่าเทียม ก็เป็นประโยชน์และมีความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของชีวิต คือ

การเห็นคุณค่าแท้ หมายถึง การเห็นคุณค่าของมนุษย์ที่สามารถแยกแยะผิด ชอบ ชั่ว ดี หรืออะไรไม่มีประโยชน์ อะไรไม่มีประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ใช้ชีวิตแบบคิดพิจารณาตามหลักแห่งความเป็นจริง สามารถตอบสนองสิ่งที่เป็ความต้องการของชีวิตได้โดยตรง สามารถแก้ปัญหาของตนเองด้วยความถูกต้องและความดีงาม มีความดำรงชีวิตด้วยดีและมีคุณธรรม เพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่าแท้ที่อาศัยปัญญาในการประเมินค่า เรียกว่าคุณค่าสนองปัญญา มีคุณค่าเพื่อเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญกิจหน้าที่ และเพื่อเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของกุศลธรรม

การเห็นคุณค่าเทียม หมายถึง การเห็นคุณค่าของมนุษย์ที่ปราศจากการคิดพิจารณา หรือขาดความรอบคอบในการใช้ชีวิต ไม่รู้ถึงประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อการพอกเพิ่มให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพสวैयाเวทนา หรือเพื่อเสริมราคา เสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของตนเองที่ยึดถือไว้ คุณค่าเทียมนี้อาศัยตัณหาในการประเมินค่า เรียกว่า คุณค่าสนองตัณหา เพื่อเสริมความสนุกสนาน เพื่อเป็นเครื่องแสดงความโก้ เพื่อช่วยให้ดูหรูหรา ดูมั่งมี เป็นต้น ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางทีเป็นอันตรายแก่ชีวิต เป็นสิ่งเกื้อกูลอกุศลธรรมให้เจริญขึ้น เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่น อย่างไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน^๗

บุคคลที่เห็นคุณค่าของตนเองเท่านั้น จึงจะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้บรรลุเป้าหมายของชีวิตได้ การศึกษาในปัจจุบันจึงมองที่ว่าเมื่อบุคคลมีความต้องการ นั้นแสดงออกถึงจิตใต้สำนึกในการมองเห็นผลลัพธ์ของตนเอง เมื่อตัวเองมีความปรารถนา มีความต้องการเป็นที่ตั้งแล้ว

^๔ ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.วิสตี.(บาลี) ๒๗/๓๖๐-๓๖๒/๓๗๔., พุ.ชา.วิสตี.(ไทย) ๒๗/๓๖๐-๓๖๒/๕๓๒-๕๓๓.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๗-๑๘.

^๖ ม.มู.(บาลี) ๑๒/๕๐/๒๙-๓๐., ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐/๔๑., อัง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๑๗๐-๑๗๑/๒๒-๒๓., อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๗๐-๑๗๑/๒๒-๒๓.

^๗ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๖๔๖.

ดำเนินตามความปรารถนานั้น และประกอบด้วยความเพียร มีอุตสาหะเต็มที่ ก็จะประสบกับความสำเร็จในการดำเนินการทั้งปวง ตราบใดที่ยังมีความพยายามอยู่ผลสำเร็จจะต้องปรากฏ (วายเมถว ปุริโส ยาว อตถสส นิปปทา)^๙ ดังในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ดังปรากฏในชาดกเรื่องพระมหาชนก อันเป็นตัวอย่างของความเพียรเพราะการเห็นคุณค่าในตนเอง ใช้ความพยายามในการว่ายน้ำกลางมหาสมุทรแม้จะมองไม่เห็นฝั่ง^{๑๐}

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาตนเองเพื่อความสำเร็จในชีวิต ซึ่งมีผลเป็นความสำเร็จทั้งทางโลกและทางธรรม โดยมีหลักการสอน กระบวนการ แนวคิด และวิธีการที่หลากหลายเพื่อการมีชีวิตที่มีความสุข เมื่อบุคคลเห็นความสำคัญในการมีชีวิต ก็จะนำไปสู่การพัฒนาที่ดีขึ้น โดยการตั้งอยู่บนคุณธรรมขั้นพื้นฐาน การพัฒนาตนเองในระดับกลาง และระดับสูงสุด ผลที่ได้ก็จะทำให้บุคคลผู้นั้น รู้จักตนเอง รู้จักเวลา รู้จักประมาณในตัวเอง คือ การมีอัตตัญญตา^{๑๑} และการฝึกพัฒนาจิตด้วยการฝึกละ “มานะ” ก็จะช่วยให้อดทนอดป้อได้^{๑๒} การฝึกการเจริญสติด้วยการปฏิบัติกรรมฐาน ดังคำกล่าวที่ว่า มนุษย์คือ ผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๓} มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาที่ตนก่อขึ้นได้^{๑๔} และมีศักยภาพทางจิตใจและปัญญาที่จะพัฒนาลักษณะที่ดีให้แก่ตนเอง เพื่อที่จะช่วยตนให้พ้นจากทุกข์ และสร้างสันติสุขแก่สังคม และมนุษย์ยังสามารถพัฒนาจนบรรลุธรรมได้^{๑๕}

การเห็นคุณค่าของตนเองจึงมีความสำคัญ ดังนั้น เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างมีประสิทธิภาพ จึงควรมีการให้ความสำคัญต่อกระบวนการใน “การสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง” เพื่อเป็นพื้นฐานต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการตระหนักรู้ถึงคุณค่าที่ตนเองมีอยู่ ด้วยการใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนประกอบในการสร้างกระบวนการในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองนี้ ถือว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่เป็นแนวทางในการสร้างคุณภาพของชีวิตไปสู่ความสำเร็จทั้งทางโลกและทางธรรม ตลอดจนถึงการพัฒนาการใช้ปัญญาในการมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต เพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น

จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังที่กล่าวมาแล้วไม่สามารถที่จะแก้ไขได้โดยตรง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมให้มนุษย์เราเห็นคุณค่าในการดำเนินชีวิต เพื่อนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองให้เกิดประโยชน์ในชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เพื่อความสุขความเจริญในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองสืบไป

^๙ ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๕๔/๒๗๑., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๔/๓๗๑.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.ม.(บาลี) ๒๘/๑๒๓-๒๙๕/๑๓๘-๑๕๔., พุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๓-๒๙๕/๒๐๒-๒๒๘., พุ.ชา.อ.(ไทย) ๙/-/๕๘-๑๒๘.

^{๑๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑-๒๒๒., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๑๑.

^{๑๓} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๒๑/๓๒., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๑๔} สมภาร พรหมทา, **พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๙๔.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗-๒๘.

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ คุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมาย ประเภท และลักษณะเป็นอย่างไร?

๑.๓.๒ หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่อะไรบ้าง?

๑.๓.๓ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร?

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยค้นคว้าข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก ซึ่งมีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

มุ่งเน้นที่จะศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งในมิติของความหมาย ประเภท และ ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์ในพระวินัยปิฎก คุณค่าของมนุษย์ในพระสุตตันตปิฎก คุณค่าของมนุษย์ในพระอภิธรรมปิฎก และคุณค่าของมนุษย์ตามทัศนะของนักวิชาการ รวมทั้งหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ หลักการเรื่องความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ), การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ), หลักปัญญา ๓ และเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ตลอดจนข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้วิจัยจะศึกษาสืบค้นเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา หนังสือวิชาการ ตำรา บทความ วิทยานิพนธ์ เอกสารที่ปรากฏบนสื่อออนไลน์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๕.๑ การเห็นคุณค่าของตนเอง หมายถึง การมีปัญญาตามหลักปัญญา ๓ รวมถึงการมีความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ) ทั้งในระดับโลกียสัมมาทิฏฐิ และระดับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ จนกระทั่งให้เข้าใจถึงการเห็นคุณค่าของเป็นมนุษย์ทั้งในเชิงความหมาย รู้จักแยกแยะประเภทระหว่างคุณค่าแท้

และคุณค่าเทียมของมนุษย์ ตลอดจนตระหนักถึงลักษณะคุณค่าของมนุษย์ในเชิงอภิปรัชญา และ ความสำคัญของชีวิต

๑.๕.๒ การสร้างเสริม หมายถึง การสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ซึ่งหมายถึง แนวทาง และข้อปฏิบัติ เพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของบุคคล ในการ พัฒนาการเห็นคุณค่าของตนเอง ให้บรรลุเป้าหมายในการดำเนินชีวิตยิ่งขึ้นไปตามลำดับ

๑.๕.๓ คุณค่าของมนุษย์ หมายถึง แนวคิดเรื่องคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท ทั้งคุณค่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก รวมถึงคุณค่าของมนุษย์ตามทัศนะของนักวิชาการ ตลอด ทั้งประเภทของคุณค่าของมนุษย์ทั้งคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม โดยมีลักษณะคุณค่ามนุษย์ทั้งในเชิง อภิปรัชญา และเชิงความสำคัญของชีวิต

๑.๕.๔ หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง หมายถึง หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่า ของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งประกอบไปด้วย หลักการเรื่องความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ), การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ), หลักปัญญา ๓ และ เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ทั้งเป้าหมายเชิงลำดับเวลา (อัตถะ ๓) และ เป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตระ

๑.๕.๕ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง หมายถึง ข้อปฏิบัติในการ สร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งประกอบ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การ วิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖, (๒) การใช้เสียงภายในและภายนอก, (๓) การประยุกต์ แนวคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน และ (๔) การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ก. หนังสือและตำรา

๑.๖.๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับ ขยาย” สรุปความได้ว่า (๑) สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข พุทธพจน์ข้อนี้ แสดงถึงสถานะที่เป็น สัจจะ คือภาวะสงบ สังขารหมายถึงนิพพานนั่นเอง ซึ่งถึงคุณค่าในด้านการวางใจต่อสังขาร คือโลกและ ชีวิตให้รู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นสภาพปรุงแต่งล้วนไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน ต้องเปลี่ยนแปลงแปรปรวน ไปไม่อาจคงสภาพเดิมอยู่ได้ คุณค่าข้อนี้เน้นความหลุดพ้นเป็นอิสระของจิตใจ เป็นระดับโลกุตระ เรียก ง่าย ๆ ว่าคุณค่าด้านการทำจิต (๒) สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยัง ความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม (หรือจงบำเพ็ญกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท) พุทธพจน์ข้อที่ ๒ ชี้ ถึงคุณค่าในด้านการปฏิบัติกิจหน้าที่ เพื่อความมีชีวิตที่เรียกว่าเป็นอยู่หรือดำเนินไปอย่างถูกต้องดีงาม

ในโลก อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น เป็นคุณค่าระดับโลกิยะ เรียกว่า คุณค่าด้านการทำกิจ^{๑๕}

๑.๖.๒ ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา ในหนังสือ “การพัฒนาศักยภาพอย่างสมบูรณ์” ได้กล่าวว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ข้อคือ (๑) ความจริง (๒) ความประพฤติชอบ (๓) ความสงบสุข (๔) ความรักความเมตตา และ (๕) การไม่เบียดเบียน (อหิงสา) คือคุณค่าสากลที่เป็นพื้นฐานสำหรับชีวิตของเราทั้งชีวิต คุณค่าอื่นๆ เป็นคุณค่าย่อยของคุณค่าหลักทั้ง ๕ นี้ เหตุผลก็คือ คุณค่าทั้ง ๕ ประการเกี่ยวข้องกับการพัฒนาในทุกๆ ด้านของมนุษย์ ถ้าเราต้องการเป็นผู้ที่มีศักยภาพอย่างเต็มที่ เราจะต้องพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ข้อนี้ หัวใจของทุกศาสนาก็คือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ข้อเป้าหมายของศาสนาคือการนำมนุษย์ให้กลับมาสู่พระเจ้าซึ่งเป็นความสมบูรณ์ หรือเข้าสู่พระนิพพานซึ่งเป็นสภาวะที่สมบูรณ์^{๑๖}

๑.๖.๓ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ในหนังสือ “ความเข้าใจเรื่องชีวิต” ได้กล่าวว่า สิ่งภายนอกโดยมากถ้าเป็นส่วนที่ดีมี เงิน ทอง ยศ ชื่อเสียง เป็นต้น ก็เป็นสิ่งที่ปรารถนาตรงกันของคนเป็นอันมากจึงต้องมีการแสวงหาแข่งขันกันโดยทางใดทางหนึ่ง เมื่อได้มาก็ให้เกิดความสุขเพราะสมปรารถนาบ้างเพราะนำไปเลี้ยงชีพตนและผู้อื่นให้อิ่มหนำสำราญบ้าง สิ่งภายนอกย่อมอุดหนุนความสุขนี้แต่สิ่งภายนอกเป็นของไม่ยั่งยืนแปรเปลี่ยนไปอยู่เสมอ ความสุขที่เกี่ยวข้องเกาะติดอยู่ก็ต้องแปรเปลี่ยนไปตาม ความทุกข์จึงปรากฏขึ้นติดๆ กันไปทีเดียว และในความแสวงหาถ้าไม่ได้หรือได้สิ่งที่ไม่ชอบก็ให้เกิดความทุกข์ เพราะความไม่สมปรารถนา สิ่งภายนอกจึงมิใช่เป็นตัวเหตุของความสุข เป็นเพียงเครื่องแวดล้อมอุดหนุนความสุขดังกล่าวแล้วเท่านั้น บัดนี้ยังเหลืออยู่อีกความเห็นหนึ่ง ซึ่งว่าสุขทุกข์เกิดจากเหตุภายใน^{๑๗}

๑.๖.๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ในหนังสือ “ชีวิตที่สมบูรณ์” ได้กล่าวว่า คนเราจะมีความสุข เห็นชีวิตมีความหมายอย่างแท้จริง จิตใจจะเข้าถึงความสงบเป็นตัวของตัวเองได้นั้น จะต้องมองทะลุความจริงของสิ่งทั้งหลายที่มาแวดล้อมหุ้มห่อและมัดตัวเราอยู่นี้ให้เห็นแจ้งถึงธรรมชาติ จึงจะมองทะลุความขัดแย้ง ความสุขเป็นรากฐานที่สำคัญประการหนึ่งของชีวิตที่ดั่งามปราศจากซึ่งความสุขแล้ว ชีวิตย่อมคลอนแคลน ร้อนรน กระวนกระวาย แต่ความสุขไม่จำเป็นต้องได้มาจากการหมกมุ่นในวัตถุอย่างหยาบๆ ปรนเปรอด้วยลาภ ยศ เกียรติ อำนาจเสมอไป เมื่อเราแลเห็นคุณค่าของสรรพสิ่งรอบตัว แม้ภาวะอันไม่พึงปรารถนาก็สามารถมองเห็นด้านกลับของมัน ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็นนิรามิสสุข คือ ความสุขจากปัญญาหรือจิตที่ได้รับการอบรม จนเกิดความสงบ สะอาด สว่าง และอิสระเป็นลำดับ^{๑๘}

^{๑๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๑๖} อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, **การพัฒนาศักยภาพอย่างสมบูรณ์**, ม.ป.ท., ม.ป.ป., หน้า ๑๐๙.

^{๑๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ความเข้าใจเรื่องชีวิต**, หน้า ๖๑-๖๒.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ชีวิตที่สมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๘.

๑.๖.๕ อุษณีย์ อนุรุทธวงศ์ ในหนังสือ “ทักษะความคิด : พัฒนาอย่างไร (High Level of Thinking Skill : How to Develop)” สรุปความได้ว่า ตัวอย่างของอัจฉริยะบุคคล ผู้ที่มีภาวะบกพร่องทางประสาทการรับรู้ต่างๆ หรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาส เป็นข้อมูลที่ยืนยันว่า ความคิดเป็นพลังปัญญาของมนุษย์ ที่แต่ละคนมีเอกลักษณ์เฉพาะตน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน อาทิ การทำงานของสมอง พื้นฐานทางครอบครัว การอบรมเลี้ยงดู พื้นฐานการศึกษา วัฒนธรรม ฯลฯ อันเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อผลของความคิด เพราะความคิดเป็นพลังที่เกิดจากการตอบสนองต่อสิ่งเร้าทั้งทางนามธรรมและรูปธรรม จนเป็นพลังทางปัญญา การพัฒนาความคิดของคนมีประสิทธิภาพมากขึ้น มีประโยชน์กับสังคมโลกมากขึ้น และต้องการให้คนสามารถมีวิถีชีวิตที่สร้างความสุขให้กับตนเองและผู้อื่นเพราะความคิดเป็นสิ่งที่พัฒนากันได้^{๑๙}

๑.๖.๖ วอลเทอร์ สเตเบิลส์, แปลโดย อาทิตย์ ประชาเรืองวิทย์ กล่าวถึง ความคิดคือสิ่งที่เราเลือกได้ ในหนังสือ “หาตัวตนแท้ให้พบหนทางสู่ศักยภาพที่ไร้ขีดจำกัด (In search of Your True Self)” สรุปความได้ว่า การกระทำของมนุษย์ทุกประเภทเริ่มจากการเข้าใจจิตใจของตนเอง ที่อยู่ในจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก การค้นพบที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือการค้นพบพลังแห่งจิตใต้สำนึกนั่นก็คือการค้นพบตนเองให้เจอ และการเข้าใจตนเอง โดยเริ่มมองจากความสำเร็จเล็กๆ ให้มองว่าตนเองมีค่า มีความหวัง รู้สึกอบอุ่น ตัวเราเองต้องจุดตัวเองให้ลุกเป็นไฟ มีความคิดบวก^{๒๐}

๑.๖.๗ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหนังสือ “พุทธจิตวิทยากับสังคมและวัฒนธรรมไทย” สรุปความได้ว่า คำสอนของพุทธธรรม อันได้แก่ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์ ล้วนมุ่งหมายที่จะสอนให้บุคคลเข้าใจถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง โดยครอบคลุมคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าด้วยสาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาจิตใจมนุษย์ได้อย่างชัดเจน ซึ่งความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในหลักธรรมดังกล่าว ทำให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง สามารถช่วยบรรเทาความทุกข์และยกระดับคุณภาพจิตใจของมนุษย์ได้ มีประสิทธิภาพทั้งในการเยียวยาสภาพจิตใจด้านลบ และการพัฒนาสภาพจิตใจด้านบวก^{๒๑}

๑.๖.๘ สมิต อาชนิจกุล ในหนังสือ “การพัฒนาตนเอง” สรุปความได้ว่า การมีความรู้มากเพียงอย่างเดียว นั้นไม่พอเพียงที่จะใช้ในการสร้างเนื้อสร้างตัว คนที่มีความเชื่อมั่นในตนเองเพียงอย่างเดียวเสียอีก ยิ่งดีกว่าคนที่มีความรู้มากเพียงอย่างเดียว โดยปราศจากความเชื่อมั่นในตนเอง การพัฒนาจิตใจก็มีใช่แต่เป็นการพัฒนาศีลธรรมหรือจริยธรรมเพียงอย่างเดียว แต่จะหมายรวมไปถึงการ

^{๑๙} อุษณีย์ อนุรุทธวงศ์, **ทักษะความคิด: พัฒนาอย่างไร**, (กรุงเทพมหานคร: อินทร์ณน, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐-๑๔.

^{๒๐} วอลเทอร์ สเตเบิลส์, **หาตัวตนแท้ให้พบ หนทางสู่ศักยภาพที่ไร้ขีดจำกัด (In Search of Your True Self)**, แปลโดย อาทิตย์ ประชาเรืองวิทย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นไม้, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔-๕๑.

^{๒๑} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธจิตวิทยากับสังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๔๘-๑๘๒.

พัฒนาบุคลิกภาพ พัฒนาความรู้ความสามารถในการทำงาน พัฒนาการคิดหาเหตุผล ตลอดจนพัฒนาสติปัญญาของตนเองด้วย^{๒๒}

๑.๖.๙ วาริญา ภาวุตานนํ ฌ มหาสารคาม ในหนังสือ “จิตวิทยาพุทธศาสนา (Psychology of Buddhism)” สรุปความได้ว่า สมาธิ คือการทำให้จิตมีสมาธิดีขึ้น สงบและจดจ่ออยู่ในอารมณ์เดียวได้เมื่อจิตมีความสงบจากความกระวนกระวาย ก็จะทำให้เกิดความแจ่มใสทางปัญญา จิตมีพลังในการทำงานที่คล่องแคล่วและเฉียบแหลมมากขึ้น สมาธิทำให้การรับรู้ทางอายตนะส่วนต่างๆของคนมีความชัดเจนแจ่มใส มีผลให้เป็นผู้มีความจำดี จิตจะมีคุณภาพสูงที่จะพิจารณาในเรื่องที่ละเอียดอ่อนและซับซ้อนได้ ทำให้จิตมีอำนาจในการควบคุมอารมณ์ กิเลส ตัณหาไม่ให้เห็นแสดงออกในทางที่เป็นโทษ เมื่อพัฒนาต่อเนื่องไป จนเข้าถึงความหลุดพ้นก็จะพบตัวตนที่แท้จริง^{๒๓}

๑.๖.๑๐ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ในหนังสือ “จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา” กล่าวว่า ที่มาของปัญหาจิตใจของคนในปัจจุบันนี้ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างสภาพความเป็นจริงในชีวิตและสังคม กับสภาพของจิตใจมนุษย์ซึ่งไม่มีปัญหาที่จะรับมือให้สอดคล้องเท่าทันกับสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นจริงนั้น หรือพูดให้ตรงเข้าอีกว่าไม่มีปัญญาพอที่จะปรับจิตใจให้เท่าทันกับสภาพเช่นนั้น จึงควรมีพุทธวิธีในการฝึกปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความรู้สึกรู้เข้าใจในจิตใจในระดับสมาธิ เรียกสั้นๆว่า จิตภาวนา ส่วนการฝึกฝนพัฒนาปัญญาให้มีความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริงเพื่อให้รู้จักแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องและเป็นอยู่อย่างรู้เท่าทันนั้นเรียกว่า ปัญญาภาวนา^{๒๔}

๑.๖.๑๑ พุทธทาสภิกขุ ในหนังสือ “คู่มือมนุษย์” กล่าวว่าไว้ว่า ปัญญาในทางพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่ถอนตนออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงโดยการทำลายอุปทาน ๔ ประการ เสียได้หมดสิ้น ความยึดติดทั้ง ๔ นั้นเป็นเหมือนกับเชือกที่ผูกมัดลุ่มเราไว้ ปัญญาก็เป็นเสมือนมีดที่จะตัดสิ่งเหล่านั้นให้ขาดไป จนไม่มีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเราไว้ให้ติดอยู่กับสิ่งต่างๆ ได้อีกต่อไป^{๒๕}

ข. งานวิทยานิพนธ์

๑.๖.๑๒ มนตรี สืบดวง ในงานวิจัยเรื่อง “รายงาน ผลงานวิจัยเสริมหลักสูตร เรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบแรงจูงใจ ในทัศนะทางจิตวิทยากับพุทธศาสนา” สรุปความได้ว่า ในการจูงใจตามหลักพระพุทธศาสนา เน้นไปที่การสร้างใจให้ถูกต้อง เพื่อที่จะช่วยให้บุคคล มีระดับความคิดที่ดี ที่เรียกว่า มีโยนิโสมนสิการ คอยกำกับในการคิด เมื่อคิดดีก็ก่อให้เกิดแรงจูงใจ ฝ่ายเป็นฉันทะอยู่เสมอในการทำงานด้วยฉันทะ มิได้มุ่งมันเพื่อจะเอาแต่เพียงอย่างเดียว จะประกอบด้วยความเต็มใจ อิ่มใจที่ได้ทำงาน ทำงานด้วยความอยากทำอันเป็นงานที่ตนชอบ จึงไม่รู้สึกรู้สีก่อนหน้า เมื่อชอบแล้วความ

^{๒๒} สมิต อาชนิจกุล, การพัฒนาตนเอง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๐), หน้า ๙๒-๙๓.

^{๒๓} วาริญา ภาวุตานนํ ฌ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา (Psychology of Buddhism), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๐.

^{๒๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙-๔๑.

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๐๑), หน้า ๖๓.

ขยันหมั่นเพียรก็จะตามมา พร้อมทั้งความเอาใจใส่สม่ำเสมอไม่ทอดทิ้งให้เป็นภาระของผู้อื่น ทำงานด้วยใจรักอยากให้งานที่ทำออกมาดีที่สุด^{๒๖}

๑.๖.๑๓ พระมหาพยุหศักดิ์ ธมฺมวิสุทธิเมธี (โสภาสาย) ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ห่มนุชย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา” ได้กล่าวว่า มนุชย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานั้นพบว่า มนุชย์จะต้องเป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทางจิตใจ โดยมุ่งเน้นถึงความเป็นผู้มีใจสูง เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่รู้จักการงดเว้นจากการทำความชั่ว ทำความดีให้เกิดขึ้น สามารถปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างมีความสุขทั้งทางกาย ทางจิตใจ มีสติปัญญา แก้ปัญหาของสังคมให้มีความสุขได้ และมีการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ หลักสำคัญในการปฏิบัติเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้มี ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องศึกษาหลักธรรมแต่ละข้อให้เข้าใจอย่าง ถ่องแท้ (๒) ต้องนำเอาหลักธรรมแต่ละข้อที่ศึกษาเข้าใจดีแล้วมาระลึกไว้ในใจเสมอ (๓) ต้องนำหลักธรรมแต่ละข้อมาพิจารณาในการนำมาปฏิบัติตามให้ถูกต้อง (๔) ต้องมีความอดทน อุทสาหะ พยายาม และบากบั่นในการประพฤติตามหลักธรรมแต่ละข้อเนื่องๆ (๕) ต้องหมั่นสร้างความคิดอันเป็นกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และหมั่นรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และ (๖) ต้องหมั่นเพียรละบาปอันเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป และไม่ให้บาปอันเป็นอกุศลที่ยัง ไม่เกิดให้เกิดขึ้น^{๒๗}

๑.๖.๑๔ วรณิศา ปลอดโปร่ง ในงานวิจัยเรื่อง “ผลการใช้ชุดกิจกรรมแนะแนวเพื่อพัฒนาการตระหนักรู้ในตนเอง ในการเลือกแผนการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน” ได้กล่าวว่า การตระหนักรู้ตนเอง (Self – Awareness) ว่าเป็นการตระหนักรู้ความรู้สึกและความโน้มเอียงของตนเอง หรือที่เรียกว่าเป็นผู้มีสติสามารถหยั่งรู้โดยการสำรวจตนเอง รู้ถึงความเป็นไปได้ของตนเองต่อการตอบสนองต่อสิ่งเร้าต่างๆ รอบตัว และความพร้อมของตนเอง ประกอบด้วยเป็นผู้รู้เท่าทันอารมณ์ของตนเอง รู้ถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความรู้สึกนั้นๆ และคาดคะเนผลที่จะเกิดตามมาได้สามารถประเมินตนเองได้ตามความเป็นจริง รู้จุดเด่น และจุดด้อยของตนเอง มีความมั่นใจในตนเองเชื่อมั่นในความสามารถ และความมีคุณค่าของตนเอง สามารถจัดการกับความรู้สึกภายในตนได้โดยให้อยู่ในสภาวะที่พอเหมาะพอดี^{๒๘}

๑.๖.๑๕ พระครูนิวริฐปัญญากร (ตุลพงศารักษ์) ในงานวิจัย “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างการพึ่งพาตนเอง” ได้กล่าวว่า การพึ่งพาตนเองเป็นการแสดงออกถึงความพยายามที่จะใช้ความรู้ความสามารถที่ตนมีอยู่กระทำการสิ่งใดๆ ให้สำเร็จด้วยตนเอง และแก้ปัญหาอุปสรรคอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยสามารถพึ่งตนเองได้ ๕ ด้าน ด้วยหลักพุทธธรรมที่มีความ

^{๒๖} มนตรี สืบดวง, “ศึกษาเปรียบเทียบแรงจูงใจ ในทัศนะทางจิตวิทยากับพุทธศาสนา”, รายงานวิจัย, (โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๖๐.

^{๒๗} พระมหาพยุหศักดิ์ ธมฺมวิสุทธิเมธี (โสภาสาย), “การศึกษาวิเคราะห์ห่มนุชย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา”, รายงานวิจัย, (วิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๘} วรณิศา ปลอดโปร่ง, “ผลการใช้ชุดกิจกรรมแนะแนวเพื่อพัฒนาการตระหนักรู้ในตนเอง ในการเลือกแผนการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน”, รายงานวิจัย, (แขนงวิชาการแนะแนวและการปรึกษาเชิงจิตวิทยา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕.

เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยคือ (๑) ด้านเศรษฐกิจ เช่น หลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ สังวัตตนิกรมม๔ อิทธิบาท ๔ (๒) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น หลักโภชนา มัตตัญญูตา หลักสันโดษ (๓) ด้านเทคโนโลยี เช่นหลักโยนิโสมนสิการ และมัชฌิมาปฏิปทาน (๔) ด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น หลักศีลหรือวินัย หลักสังคหวัตถุ ๔ และ (๕) ด้านจิตใจ เช่น หลักกรรมฐาน ๒ ไตรลักษณ์^{๒๙}

๑.๖.๑๖ คงไชย สันตะวงศ์ และ รัตนะ ปัญญาภา ใน “การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการพัฒนาความตระหนักรู้ ในคุณค่าแห่งตนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในจังหวัดอำนาจเจริญโดยใช้หลักสัมมาทิฐิ” กล่าวว่า หลักสัมมาทิฐิมีผลต่อการพัฒนาวิถีคิดของเยาวชนและการพัฒนามนุษย์ ให้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องโดยเริ่มต้นจากความคิดเห็นที่ถูกต้อง จึงจำเป็นต้องเสริมสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าแห่งตนให้แก่เยาวชนตั้งแต่เด็กหรือเยาวชนด้วยหลักสัมมาทิฐิ^{๓๐}

๑.๖.๑๗ ธนารัฐ มีสวย, อ้อมเดือน สดมณี และ สุภาพร ณะชานันท์ ใน “การศึกษาการเห็นคุณค่าแท้ในตนเองของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล: กรณีศึกษาวิทยาลัยการแพทย์แผนไทยมหาวิทยาลัย เทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี” กล่าวว่า ลักษณะของนักเรียนที่มีการเห็นคุณค่าแท้ในตนเองมีทั้งหมด ๗ ลักษณะได้แก่ (๑) ให้ความเคารพในตัวเองที่มีความหลากหลายแตกต่างกัน (๒) ยอมรับในความสามารถและสถานภาพของตนตามความเป็นจริง (๓) กล้าคิดกล้าทำในสิ่งที่ถูกต้อง (๔) สามารถพูดถึงข้อผิดพลาด หรือปมด้อยของตนเองได้อย่างตรงไปตรงมา (๕) ชอบสั่งสมประสบการณ์ที่ท้าทายความสามารถ (๖) พยายามพิสูจน์ความสามารถของตนเมื่อถูกตำหนิ (๗) สามารถประนีประนอมเอาความต้องการของผู้อื่นและของตนเองไว้ร่วมกันได้^{๓๑}

๑.๖.๑๘ ร.ต.ท. วรพล คัดพันธุ์ ใน “หลักพุทธจิตวิทยาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักภาวนา ๔” กล่าวว่า การนำหลักภาวนา ๔ มาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้นมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติหน้าที่กิจกรรมได้อย่างปกติสุข เพื่อความเป็นผู้ไกล่ฉันทานยิ่งขึ้นอีกด้วย นับเป็นการปฏิบัติที่ไม่เสื่อมถอย ทำตนให้ตั้งอยู่ในศีลเป็นเบื้องต้นก่อน รู้จักวิธีคุ้มครองรักษาอินทรีย์ จักประมาณในการบริโภคและรู้จักเพิ่มพูนสั่งสมบำเพ็ญความเพียรที่พระพุทธองค์ทรงใช้การพัฒนาคูณภาพชีวิตของคนในสังคม และการพัฒนาตนเองตามพระพุทธศาสนา มาฝึกฝนตนเองตามหลักการพัฒนาคูณภาพชีวิตทางพระพุทธศาสนามี ๔ ด้านคือ พัฒนากาย

^{๒๙} พระครูนิวริฐปัญญากร (ตุลพงศาภิรักษ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างการพึ่งพาตนเอง”, รายงานวิจัย, (วิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๐} คงไชย สันตะวงศ์ และ รัตนะ ปัญญาภา, “การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการพัฒนาความตระหนักรู้ ในคุณค่าแห่งตนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในจังหวัดอำนาจเจริญโดยใช้หลักสัมมาทิฐิ”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ฉบับที่ ๒ ปีที่ ๔ (ม.ป.ป.): ๗๘.

^{๓๑} ธนารัฐ มีสวย, อ้อมเดือน สดมณี และ สุภาพร ณะชานันท์, “การศึกษาการเห็นคุณค่าแท้ในตนเองของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล: กรณีศึกษาวิทยาลัยการแพทย์แผนไทยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี”, วารสารพฤติกรรมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, ฉบับที่ ๑ ปีที่ ๒ (มกราคม ๒๕๕๓): ๖๕.

พัฒนาศีล พัฒนาจิตและพัฒนาปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองให้เปลี่ยนแปลงไปในทางเจริญขึ้น ให้เป็นคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามหลักธรรมสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา^{๓๒}

สรุปเอกสารที่กล่าวมา มีรูปแบบในการตระหนักรู้ในการเห็นคุณค่าของตนเองโดยใช้หลักไตรสิกขา หลักสัมมาทิฐิ ก็คือปัญญานั้นเอง การใช้หลักธรรมเพียงหัวข้อเดียวในการพิจารณาเพื่อให้เห็นคุณค่าของตนเองก็อาจจะเพียงพอแล้วก็ได้ แต่ยังไม่สมบูรณ์แบบ คนมีปัญญาอย่างเดียวอาจจะไม่เห็นคุณค่าของตนเองก็ได้ ถ้าปัญญานั้นไม่เกิดจากพื้นฐานแห่งการเสียสละ เช่น พระเวสสันดรเป็นผู้ที่เห็นคุณค่าของชีวิต แม้จะบริจาคพระโอรสและพระธิดาเป็นทาน แต่พระองค์เห็นคุณค่าของการบริจาคมัธจะช่วยเหลือมนุษยโลกในอนาคตได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาหลักธรรมข้ออื่นๆ เพื่อการส่งเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาคุณภาพของชีวิตในทางโลก และในทางธรรมก็เป็นการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นในที่สุดได้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น

๑.๗.๑ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้ข้อมูลจากเอกสาร

(๑) ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ และภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐ อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา เพื่อให้ทราบถึงหลักการและแนวคิดสำคัญๆ ที่เกี่ยวกับ การเห็นคุณค่าของตนเองในแง่มุมต่างๆ เพื่อเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเห็นคุณค่าของตนเองตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้เป็นหลักฐานปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

(๒) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือวิชาการ ตำรา บทความวิทยานิพนธ์ เอกสารที่ปรากฏบนสื่อออนไลน์ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้ ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นผลงานที่ท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์มาแล้วอันเป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการและผู้ทรงความรู้ เพื่อนำมาอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น

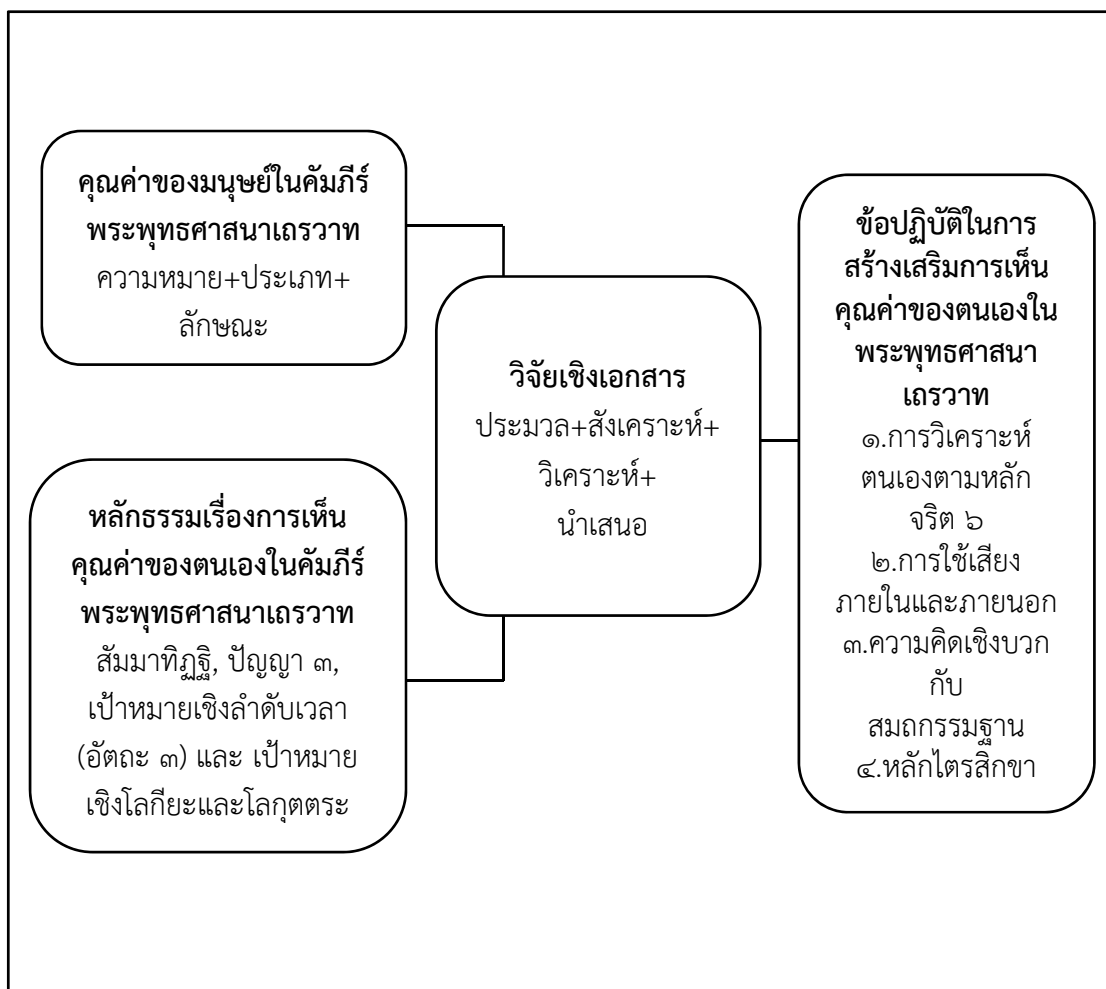
๑.๗.๒ ประมวล สังเคราะห์ และวิเคราะห์ข้อมูล ให้เห็นทิศทางอย่างชัดเจนถึงหลักการและแนวคิดเรื่องการส่งเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง รวมถึงความหมาย ประเภท และลักษณะของการเห็นคุณค่าของมนุษย์ ตลอดจนหลักธรรมที่มีความสำคัญ และมีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง

๑.๗.๓ นำเสนอรายงานการวิจัย โดยการนำข้อมูลที่รวบรวมและเรียบเรียงได้ มาสรุปผลการวิจัย พร้อมนำเสนอด้วยการวิเคราะห์แบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical

^{๓๒} วรพล คัดพันธุ์, “หลักพุทธจิตวิทยาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักภวนา ๔”, พุทธจักร, ปีที่ ๗๐ ฉบับที่ ๘ (สิงหาคม ๒๕๕๙): ๑๑๐.

Description), การวิเคราะห์เชิงคัมภีร์ (Textual Analysis) และการวิเคราะห์เชิงบริบท (Context Analysis)

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมาย ประเภท และลักษณะของค่าน้ำของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักการเรื่องการเห็นค่าน้ำของตนเอง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นค่าน้ำของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

คุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาในบทนี้ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ว่า เพื่อศึกษาคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเริ่มจากประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ (๒) ประเภทของคุณค่าของมนุษย์ และ (๓) ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์ทั้งที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตามลำดับ เพื่อนำมาวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักการ การเห็นคุณค่าของตนเองในแต่ละหมวดทั้งตามแนวพระวินัย ตามแนวพระสูตร และตามแนวพระอภิธรรม ตลอดจนแนวคิดและหลักการของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งขยายความตามนัยแห่งอรรถกถา และฎีกา เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเนื้อหามากยิ่งขึ้น ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์

ในประเด็นที่จะศึกษาเรื่อง ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ จะกล่าวถึงประเด็นหลักๆ อยู่ ๔ ประเด็นด้วยกัน คือ (๑) ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระวินัยปิฎก, (๒) ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระสูตร, (๓) ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระอภิธรรมปิฎก และ (๔) ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ตามทัศนะของนักวิชาการ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎกจะไม่ปรากฏคำว่า “คุณค่าของมนุษย์” ให้เห็นอย่างชัดเจน แต่จะแฝงอยู่ในขั้นตอนของการบัญญัติพระวินัย หลักธรรมและคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังมีตัวอย่างพอให้สืบค้นได้ แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ต่อไปได้ ทั้งนี้เนื่องจาก พระพุทธศาสนาในยุคแรกเริ่ม พระพุทธเจ้าแสดงแต่คำสอน คือเป็นคำสอนสำหรับอบรมจิตใจ ยังไม่ได้ทรงแสดงคำสั่งคือพระวินัย^๑ แต่ต่อมาเมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษุชวชนาน และมีอาสวัญฐานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์ ผู้มาบวชก็มาจากตระกูลต่างๆ กันมีอัธยาศัยและความมุ่งหมายต่างๆ กัน ทำให้มีลาภสักการะต่างๆ เกิดขึ้นมาก^๒ เป็นต้น จึงทำให้ภิกษุบางรูปประพฤติไม่เรียบร้อยเสียหาย จนถึงมีคำติฉินบ่งเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวกเพื่อจัดธรรมเหล่านั้น ห้ามความประพฤติเช่นนั้นเป็นคราวๆ มา เพื่อเป็นการคุ้มครอง หรือเพื่อเป็นการส่งเสริม ทั้งนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเห็น “คุณค่าของมนุษย์” นั้นเอง

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ขึ้นเพื่อมิให้ภิกษุฆ่าตัวตาย ใช้กันและกันให้ฆ่าบ้าง ฆ่าผู้อื่น จ้างวานให้ผู้อื่นฆ่า หรือแม้กระทั่งห้ามพรณนาคุณประโยชน์

^๑ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **รู้จักพระพุทธศาสนา**, (จังหวัดนครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^๒ วิมหา.(บาลี) ๑/๒๑/๑๑-๑๒., วิมหา.(ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

ของความตาย (เพื่อให้ยินดีในความตาย) ห้ามชี้โทษในการมีชีวิต หรือชื่นชมสรรเสริญประโยชน์ในความตาย^๓ ทั้งนี้เนื่องจาก เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนอสุภกรรมฐาน ทรงพรรณนาคุณของอสุภกรรมฐาน จนภิกษุทั้งหลายเกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน จึงเป็นเหตุให้ฆ่าตัวตายเองบ้าง ใช้กันและกันให้ฆ่าบ้าง จ้างวานให้ผู้อื่นฆ่าบ้าง^๔ ก็ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับชีวิตของมนุษย์มากที่สุด นั่นจึงเป็นความหมายของคำว่า “คุณค่าของมนุษย์” เท่านั้นยังไม่พอพระองค์ยังได้ทรงบัญญัติเป็นศีลข้อปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)^๕ เพื่อป้องกันไม่ให้มนุษย์เป็นคนโหดร้าย และไม่เพียงแต่ให้เห็นคุณค่าของชีวิตในตนเองเท่านั้น ยังให้เห็นคุณค่าของชีวิตในผู้อื่น และสัตว์อื่นเสมอตนด้วย

คำว่า “การฆ่าตัวตาย” ในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “อัตวินิบาต” หมายถึง การทำลายตัวเอง ฆ่าตัวเอง^๖ เป็นการตายที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ เพราะไปตัดรอนหรือวิสามัญชีวิตของตนเองทั้งที่ยังไม่หมดอายุขัย ทั้งนี้มีความพยายามที่เจตนาให้ชีวิตจบสิ้นโดยได้รับอันตรายจนเสียชีวิตนั่นเอง^๗ เป็นพฤติกรรมของบุคคลซึ่งมีความพยายาม หรือมีเจตนาในการปลงชีวิตตนหรือพรากชีวิตตนให้ขาดสิ้นไป และเป็นกิริยาที่ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัยปกติ^๘

ส่วนคำว่า “ปาณาติบาต” มีความหมายตามในคัมภีร์พระไตรปิฎก แปลว่า การฆ่าสัตว์^๙, การทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป^{๑๐}, การตัดรอนชีวิต การทำลายชีวิตมนุษย์และสัตว์อื่นๆ^{๑๑}, ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Destruction of Life แปลว่า การปลงชีวิต^{๑๒}, บุคคลผู้เสพ เจริญ

^๓ วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๖๖-๑๖๗/๙๗., วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๖-๑๖๗/๑๓๘-๑๓๙., วิ.จุ.(บาลี) ๗/๔๓๙/๒๗๖-๒๗๗., วิ.จุ.(ไทย) ๗/๔๓๙/๓๗๙-๓๘๐., วิ.ป.(บาลี) ๘/๕/๕., วิ.ป.(ไทย) ๘/๕/๗-๘.

^๔ วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๖๒/๙๒-๙๓., วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔.

^๕ วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๙๒/๒๒๔., วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๙๒/๓๓๑., **ดูรายละเอียดใน** ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๗/ ๓๖๒., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๓/๒๕., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓/๓๘., อง.สตุตท.(บาลี) ๒๓/๔๑/๓๐๑., อง.สตุตท.(ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓., อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๖๗/๒๐๔., อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๗/๓๐๒.

^๖ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๕๓๗., **ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนอนอินเตอร์พรีนท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๙๔.

^๗ วุฒินันท์ กันทะเตียน, ผศ.ดร., **พุทธธรรมบำบัดการฆ่าตัวตาย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บีพีเคพรินต์จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๕๒.

^๘ พ.พันธุเสนา และธวัช เพ็ญประภัสสร, **คลังปริยัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๕.

^๙ ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๔๔/๑๓๐., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๔/๒๒๘., ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๒๐๓/๑๓๐., ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๓/๒๓๗., อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๖๗/๒๐๔., อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๗/๓๐๒.

^{๑๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๓๗.

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๗๔๑.

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๑๓, ๒๓๕.

ปาณาติบาตให้มากแล้ว ย่อมอำนวยความสะดวกให้ไปเกิดในนรก ความสะดวกให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ความสะดวกให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยความสะดวกให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๓}

ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการฆ่าตัวตาย หรือการฆ่าผู้อื่นแล้วแต่เป็นบาปทั้งสิ้น เป็นสิ่งไม่ควรกระทำ นั้นหมายถึงเป็นการไม่เห็นคุณค่าของตนเอง ไม่เห็นคุณค่าของมนุษย์ นั่นคือ การไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่น นั่นเอง ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีการให้พระสงฆ์ได้จำพรรษาในช่วงฤดูฝน ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒^{๑๔} เพื่อป้องกันความเสียหายจากการเดินเหยียบย่ำดินชาติอันเขียวสด เปียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียวเหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายไป^{๑๕} และนอกจากนี้เพื่อเห็นแก่ความยากลำบากของพระภิกษุสงฆ์ในการจาริกเพื่อเผยแผ่พระศาสนาไปตามสถานที่ต่างๆ ในช่วงฤดูฝน

คุณค่าของมนุษย์ในการไม่ทำลายชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่น ก็เพราะชีวิตมนุษย์เป็นของมีคุณค่ามาก ในการจะถือกำเนิดให้ได้อัตภาพมนุษย์ เป็นเรื่องยากลำบากมาก แม้แต่พญานาคยังต้องการอัตภาพมนุษย์ จึงได้แปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวช เพราะมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้นาคผู้เป็นสัตว์เดรัจฉานบวช เพราะพญานาคไม่มีความองอาจในพระธรรมวินัย ถ้าต้องการจะให้ได้อัตภาพมนุษย์ ต้องรักษาอุโบสถศีล^{๑๖}

เมื่อชีวิตของมนุษย์ได้มาด้วยความยากลำบาก หน้าที่ของมนุษย์ก็คือ ควรที่จะพยายามรักษาสິงที่ได้มาด้วยความยากลำบากนั้น ให้ดำรงอยู่ให้นานที่สุดเท่าที่มนุษย์จะสามารถทำได้ บนพื้นฐานของความดีงามทางด้านกาย วาจา และใจ เพราะความดีงามเหล่านี้ จะทำให้ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความค่า^{๑๗} นอกจากการให้ความสำคัญและการเห็นคุณค่าของชีวิตของตนเองแล้ว ยังต้องให้ความสำคัญและการเห็นคุณค่าของชีวิตของผู้อื่น และสัตว์อื่นเสมอตนด้วย

จะเห็นได้ว่าคุณค่าของมนุษย์ คือ ชีวิตๆ หนึ่งที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่มีร่างกายและจิตใจ นั่นจึงเป็นคุณค่า คุณค่าของมนุษย์ทางพระวินัย จึงเป็นเหมือนกฎระเบียบที่ควบคุมมนุษย์เอาไว้ ให้มนุษย์สามารถพัฒนาพฤติกรรมของตนเองได้ ฉะนั้นคุณค่าของมนุษย์จึงหมายถึง คุณค่าในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ โดยใช้กฎระเบียบต่างๆ ด้วยการมองผ่านพระวินัยปฏิภณนั่นเอง ให้มนุษย์รู้จักรักตนเองและรักผู้อื่นด้วย มีเมตตากรุณาต่อกัน ไม่ควรเบียดเบียนชีวิตหรือทำลายชีวิตซึ่งกันและกัน ใช้ปัญญาในอันที่จะประคับประคองให้การฝึกฝนชีวิตนั้น เจริญก้าวหน้าไปสู่เป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา นั่นก็คือ พระนิพพานอันเป็นสภาวะจิตที่ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ โดยแท้จริง

^{๑๓} อก.อฏฐก.(บาลี) ๒๓/๔๐/๒๐๓., อก.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑.

^{๑๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๖๑.

^{๑๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๘๔/๒๐๓., วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒-๒๙๓.

^{๑๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๑๑/๑๒๕., วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕-๑๗๗.

^{๑๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐๙๕-๑๐๙๙.

๒.๑.๒ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระสูตรตันตปิฎก

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับชีวิตมนุษย์มากที่สุด ในเอเรกปัตตนาคราชวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าสิ่งที่หาได้ยากในโลกนี้มี ๔ ประการ ดังนี้ คือ

กิโณ มนุสสปฏิลาโก	กิณฺม มจฺจาน ชีวิตํ
กิณฺม สทฺธมฺมสฺสวณํ	กิโณ พุทฺธานมฺปปาโท
การได้เกิดเป็นมนุษย์ก็นับว่ายาก	การดำรงชีวิตของเหล่าสัตว์ก็นับว่ายาก
การที่จะได้ฟังสัทธรรมก็นับว่ายาก	การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จอุบัติขึ้นก็ยิ่งยาก” ^{๑๘}

หมายความว่า การเกิดเป็นมนุษย์ และการได้อัฏฐภาพเป็นมนุษย์นับว่ายากมาก เพราะจะต้องได้มาด้วยความพยายามมากและด้วยกุศลมาก คือ ต้องเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว^{๑๙}, การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน^{๒๐}, การดำรงชีวิตอยู่ นับว่ายาก เพราะต้องทำการงานเลี้ยงชีวิต และเพราะต้องดำรงชีวิตอยู่เพียงชั่วระยะนิคหน้อย, การได้ฟังสัทธรรม นับว่ายาก เพราะหาผู้แสดงได้ยาก, และการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้น นับว่ายากยิ่งนัก เพราะจะต้องบำเพ็ญบารมีด้วยความพยายามอันยิ่งใหญ่อีกจึงจะสำเร็จได้ และจะต้องใช้เวลาหลายพันโกฏีกัป จึงจะเสด็จอุบัติขึ้นได้^{๒๑} และการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้ามาเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๒๒} อุปมาได้อย่างเต่าตาบอดที่ ๑๐๐ ปี จะโผล่ขึ้นมาจากมหาสมุทรเพื่อสอดคอเข้าไปในแอ่งที่รูเดียว ที่กำลังลอยมาฉนั้น^{๒๓} และการจะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็ยากเช่นกัน ดังในอัญญสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อย ตรัสเปรียบเทียบกับฝุ่นในแผ่นดินใหญ่นี้ แล้วตรัสว่า “เหล่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีน้อย เหล่าสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่นนอกจากมนุษย์มีมากกว่า”^{๒๔} ในบรรดาสัตว์โลกทั้งหลายนั้น สัตว์ที่เกิดบนบกมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่เกิดในน้ำมีจำนวนมากกว่า และสัตว์ที่จะกลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่เกิดในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน แดนเปรต และอสุรกาย นอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่า ทั้งในหมู่ของมนุษย์นั้น มีผู้ที่โง่เขลา เบาปัญญา ตกอยู่ในอวิชชา ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้า และไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศ ไม่เข้าใจธรรมวินัย ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์สมาธิไม่ได้ จะมีจำนวนมากกว่าผู้มีปัญญา^{๒๕}

^{๑๘} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๘๒/๔๙., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๒/๙๐.

^{๑๙} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗., อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^{๒๐} พุ.พ.(บาลี) ๒๕/๔/๕., พุ.พ.(ไทย) ๒๕/๔/๗.

^{๒๑} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๒๒๑.

^{๒๒} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๕๐/๒๙-๓๐., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๕๐/๔๑., อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๑๗๐-๑๗๑/๒๒-๒๓., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๗๐-๑๗๑/๒๒-๒๓.

^{๒๓} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๕๒/๒๒๐-๒๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๕๗-๒๕๘., ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๑๑๘/๓๙๖-๓๙๗., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๘/๖๓๑.

^{๒๔} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๒๔/๒๕๐., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๔/๓๑๓-๓๑๔., ตูรายละเอียดใน ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๑๑๑/๔๐๓., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๔๐.

^{๒๕} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๓๒๓/๓๗-๓๘., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๒๓-๓๒๔/๔๒-๔๔.

เป็นต้น การเกิดมาเป็นมนุษย์จึงนับว่าสูงส่งกว่าสัตว์อื่นๆ และมนุษย์แตกต่างจากสัตว์ เพราะกุศลกรรมฝ่ายดีจึงส่งผลให้ได้เกิดเป็นมนุษย์ อกุศลกรรมฝ่ายชั่วส่งผลให้ได้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน^{๒๖}

เมื่อการเกิดเป็นมนุษย์เป็นเรื่องยาก อย่าปล่อยให้โอกาสที่ได้อัฏฐภาพความเป็นมนุษย์ อันได้มาแสนยากนี้เสียไปด้วยความเข้าใจผิดเพียงเล็กน้อย ดังในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา ยึดใบตะไคร่น้ำมากอหนึ่ง ทำให้ขาดติดมือแล้วไม่แสดงอาบัติด้วยคิดว่า เป็นโทษเพียงเล็กน้อย เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นพญานาคชื่อ “เฮอร์กปัตต์” ใฝ่รอคอยการอุปัชฌาย์ของพระพุทธเจ้า และอยากได้อัฏฐภาพของมนุษย์ตลอดหนึ่งพุทธันดร ครั้นได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ไม่สามารถจะบรรลุธรรมได้ เพราะเป็นสัตว์เดรัจฉาน^{๒๗} นอกจากการเห็นคุณค่าของมนุษย์ด้วยกันแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงตรัสสอนเด็ก ๕๐๐ คน ที่กำลังตั้งอยู่ในระหว่างทาง^{๒๘} ให้เห็นคุณค่าของชีวิตในสัตว์อื่นด้วย ควรมีความรักและความเมตตา ไม่เบียดเบียนหรือปองร้าย ไม่ฆ่าทำลายชีวิตกัน เพราะตนเองอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ (ชีวิตุกาโม) ฉนฺได ผู้อื่นก็อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย (อมริตูกาโม)^{๒๙} รักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกัน เพราะสัตว์ทุกประเภท ย่อมหวาดกลัวความตาย (สพเพ ภาณติ มัจจุโน)^{๓๐} ย่อมรักชีวิตของตนทั้งนั้น จึงเป็นเหตุให้เราไม่สามารถจะทำร้ายผู้อื่นได้

มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าเท่าเทียมกัน ไม่มีชนชั้นวรรณะ และไม่มี ความแตกต่างในความเป็นมนุษย์ มีรูปร่างสัณฐานและมีสรีระของแต่ละคนที่ไม่แตกต่างกัน^{๓๑} มีศักดิ์ศรีเสมอกัน ไม่มีสูงหรือต่ำ จะมั่งมี หรือ ยากจนต่ำต้อยเพียงใด รูปร่างดีน่าดู หรือ ต่ำเตี้ย พิกลพิการ หากจะแตกต่างกันตามการกระทำในอดีตที่ส่งผลในปัจจุบัน และกรรมในปัจจุบันที่ส่งผลต่อไปสู่คติในอนาคต หากประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วก็จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๓๒} แต่ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๓๓} ดังที่ปรากฏในบุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท ดังนี้คือ

๑. บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทขายะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำ และสิ่งของเครื่องใช้ น้อยเป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และยังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๑/๒๓๐., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙.

^{๒๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/-/๒๑๖-๒๒๑.

^{๒๘} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๔๐., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓., พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๓๑-๑๓๒/๔๘-

๔๙.

^{๒๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๐๓/๓๐๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒.

^{๓๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๙/๔๐., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๙/๗๒., พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๒๙/๔๕.

^{๓๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๖/๔๔๗-๔๔๘., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๖-๔๕๗/๕๗๖.

^{๓๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๐/๒๓๐., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๐/๓๐๙.

^{๓๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๑/๒๓๑., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๑๐.

อุปมาเหมือนบุรุษไปจากความมืดสู่ความมืดมืด หรือไปจากความมืดมัว สู่ความมืดมัว หรือไปจากสายเลือดชั่วสู่สายเลือดชั่ว

๒. บุคคลผู้มีมาแต่สว่างไป คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทขะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างผิดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

อุปมาเหมือนบุรุษขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์ หรือขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือ ขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือขึ้นจากคอช้างสู่ปราสาท

๓. บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลชัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และเขามีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก

อุปมาเหมือนบุรุษลงจากปราสาทสู่คอช้าง หรือลงจากคอช้างสู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือ ลงจากพื้นดินเข้าสู่ที่มืด

๔. บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลชัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทอง และเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และมีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

อุปมาเหมือนบุรุษก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือก้าวไปด้วยดีจากคอช้างสู่คอช้าง หรือก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท^{๓๔}

จะเห็นได้ว่าบุคคล ๔ ประเภท ในบุคคลสูตรนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า บุคคลผู้ที่มีคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คือ บุคคลประเภทที่ ๒ คือ บุคคลที่เกิดในชาติตระกูลที่ต่ำต้อย ยากจน พิการและยังป่วยมีโรค และบุคคลประเภทที่ ๔ คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลที่สูงศักดิ์ตั้งแต่ระดับมหาเศรษฐีจนกระทั่งถึงระดับพระมหากษัตริย์ มีความร่ำรวยมหาศาล เป็นผู้ที่มีผิวพรรณดี บุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้ที่มีการประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ได้สร้างกุศลทำความดี หลังจากตายแล้วได้ไปเกิดใน

^{๓๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓๒/๑๓๒-๑๓๔., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓., อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๘๕/๙๖-๙๗., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙-๑๓๐., , ฎรายละเอียดใน อภิ.ปุ.(บาลี) ๓๖/๑๖๘/ ๑๖๔-๑๖๕., อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑-๒๐๒.

สุคติโลกสวรรค์ ส่วนบุคคลผู้ที่ไม่มีความค่าของความเป็นมนุษย์ คือ บุคคลประเภทที่ ๑ ที่เกิดในชาติตระกูลที่ต่ำต้อย ยากจน พิการ และยังมีโรคร และบุคคลประเภทที่ ๓ ที่เกิดในตระกูลที่สูงศักดิ์ ตั้งแต่ระดับมหาเศรษฐีจนกระทั่งถึงระดับพระมหากษัตริย์ มีความร่ำรวยมหาศาล เป็นผู้มีผิวพรรณดี บุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้ มีการประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก

ย่อมแสดงว่าบุคคลผู้ที่มีความค่าของมนุษย์นั้นไม่ว่าจะเกิดมาจากตระกูลยากจน หรือร่ำรวย จะมีผิวพรรณทรามหรือดี จะเป็นผู้พิการหรือปกติ จะเป็นผู้มีโรคหรือไม่มีโรค หากประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ย่อมไปเกิดในสวรรค์ แต่ถ้าหากประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก แสดงว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความค่าของมนุษย์

คุณค่าของมนุษย์จึงมีความค่าสำคัญมากที่สุด คือ หลังจากพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ๔๙ วันแล้ว พระองค์ผู้ทรงมีพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณในการเทศนาสั่งสอน เพื่อพาเวไนยสัตว์ พร้อมกับเทวดาในเทวโลกข้ามพ้นห้วงทะเลแห่งทุกขในสังสารวัฏ ด้วยถือว่าเป็นหน้าที่ของพระองค์เป็นเวลา ๔๕ ปี จนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๓๕} เมื่อแรกที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ พระองค์ได้พิจารณาว่าพระธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนั้น “ลึกซึ้ง เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้”^{๓๖} ยากต่อมนุษย์ที่จะรู้ เข้าใจและปฏิบัติได้ แต่ต่อมาได้ทรงพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นว่ามนุษย์ในโลกนี้มีหลายจำพวก ผู้มีสติในดวงตาน้อย มีสติในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว โดยพระองค์ได้เปรียบเวไนยสัตว์ด้วยดอกบัว ดังที่ปรากฏในโพธิราชกุมารสูตรว่า ดอกบัวบางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้, บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ และที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่พ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ^{๓๗}

ผู้วิจัยเห็นว่า ดอกบัวที่มีหลายหลากชนิดกัน พระพุทธเจ้าทรงแบ่งเป็น ๓ จำพวก ตามการเติบโตที่อยู่ในน้ำ เปรียบเหมือนมนุษย์กับการที่จะได้รู้ธรรมนั้นก็ต่างกันไป เพราะมีกิเลสเล็กน้อยต่างกัน มีอินทรีย์แก่กล้าไม่เท่ากัน จึงทำให้มีความสามารถในการที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้เร็วช้าต่างกัน และมนุษย์ที่มีความค่าจึงควรเป็นเหมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ ที่เบ่งบานรับแสงอาทิตย์ได้เต็มที่ เจริญเติบโตพร้อมใช้งานได้

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้อธิบายเพิ่มเติมจำแนกประเภทบุคคลที่จะรับพระสัทธรรมได้และไม่ได้มีอยู่ ๔ จำพวก เปรียบได้ดั่งดอกบัวเป็น ๔ ประเภท โดยการเพิ่มดอกบัวประเภทที่ ๔ เป็นดอกบัวที่เพิ่งออกใหม่จากเหง้าในน้ำ เป็นบัวที่มีโรค จะยังไม่พ้นภัยจากการตกเป็นอาหารของเต่าและ

^{๓๕} รังษี สุนทนต์, ผศ., พุทธกิจ: กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๓๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๗๒/๑๐๒., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙.

^{๓๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๖๙/๒๑., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๙/๓๙-๔๐., ม.ม.(บาลี) ๑๒/๒๘๓/๑๔๒., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗-๓๐๘., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๓๙/๑๘๕., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๙/๔๐๙-๔๑๐., ดูรายละเอียดใน วิ.ม.(บาลี) ๔/๙/๗., วิ.ม.(ไทย) ๔/๙/๑๔., อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๘๕๖/๔๙๐., อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๕๖/๘๙๑.

ปลา หมายถึง ประเภทที่ไม่สามารถบรรลุอะไรได้ในชาตินี้ ด้วยขาดซึ่งปัญญา แต่จะเป็นอุปนิสัย วาสนา บารมีต่อไปในภายภาคหน้า^{๓๘} นั่นก็ความหมายว่ามนุษย์ควรดำเนินชีวิตอยู่ในความไม่ ประมาท^{๓๙} เพราะชีวิตมนุษย์นั้นน้อยนุ้ย ไม่ยั่งยืน (อปฺปภญฺจิหํ ชีวิตมาหุ ธีรา)^{๔๐} แต่ชีวิตนั้นสำคัญ มาก^{๔๑} อยู่ไม่ถึง ๑๐๐ ปีก็ตาย เมื่อเปรียบเทียบกับชีวิตสัตว์ในภูมิอื่นๆ เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น^{๔๒} จึงไม่ควรปล่อยเวลาให้เสียไปอย่างเปล่าประโยชน์ ควรหมั่นแสวงหาความรู้ที่จะเป็นประโยชน์อย่าง แท้จริงแก่ชีวิต^{๔๓}

พระพุทธเจ้ายังทรงให้ความสำคัญของผู้หญิงมีคุณค่าเท่าเทียมกับผู้ชาย ทั้งผู้หญิงและ ผู้ชายมีความสามารถเสมอกัน ดังปรากฏในปฐมอัปมาทสูตร ครั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบข่าว ที่พระนางมัลลิกาเทวีประสูติพระธิดา ทำให้พระองค์ไม่พอพระทัย พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระเจ้า ปเสนทิโกศลว่า “แท้จริง แม่หญิงบางคนก็ยิ่งดีกว่า หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่”^{๔๔} นอกจากนี้แล้ว ผู้หญิงมีความฉลาดได้เหมือนผู้ชาย ไม่ได้มีปัญญาแค่ ๒ นิ้ว^{๔๕} อย่างที่มารดูถูก^{๔๖} ผู้หญิงยังเป็นผู้มีปัญญา ที่ธรรมดามีได้สร้างมาเพื่อประโยชน์แก่งิน ที่แท้ สร้างมาเพื่อประโยชน์พิจารณา^{๔๗} มีปัญญาสามารถบรรลุธรรมจนถึงขั้นพระอรหันต์ได้เช่นเดียวกับ ผู้ชาย สามารถข้ามโอฆะ และพ้นจากความค่อม ๓ อย่าง คือ (๑) ค่อมเพราะครก (๒) ค่อมเพราะสาก และ (๓) ค่อมเพราะสามี เป็นผู้พ้นจากความเกิดและความตาย ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้แล้ว”^{๔๘}

สรุปว่าความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระสูตรต้นตปิฎก หมายถึง คุณค่าในการเกิด เป็นมนุษย์ที่มีสาระสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นบุคคลประเภทใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือ ผู้หญิง การเกิดถือเป็นความสำคัญเริ่มแรก ในขณะเดียวกันก็มีปัจจัยให้ได้คุณค่าของชีวิตที่มีคุณค่า ต่อไปอีก คือ การได้อัตภาพของมนุษย์ การได้พบพระพุทธศาสนา การได้ฟังธรรม การได้พบ กัลยาณมิตร ได้เกิดในประเทศอันสมควร เป็นต้น ดังนั้น การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงควรฝึกฝนให้มี อินทรีย์แก่กล้าสามารถที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่างๆ ได้ แม้ว่าจะไม่ได้เกิดมา ในยุคที่มีพระพุทธเจ้า แต่ก็ยังสามารถตามร่องรอยคำสอนของพระพุทธเจ้าได้

^{๓๘} ที่.ม.อ.(ไทย) ๑/๖๙/๙๓-๙๔.

^{๓๙} ขุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๘/๕., ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๘/๗.

^{๔๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๐๗/๒๘๕., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐.

^{๔๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, *ชีวิตนี้น้อยนักแต่สำคัญนัก*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๙), หน้า ๖, ๔๓.

^{๔๒} พระครูปลัดสุวัฒนเมธาคุณ (ชัยยันต์ จิตตาลัย), ดร., “พุทธศาสนา : ปรัชญาแห่งชีวิต”, *วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มมร”*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๒๘.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.วิสติ.(บาลี) ๒๗/๓๖๐-๓๖๒/๓๗๔., ขุ.ชา.วิสติ.(ไทย) ๒๗/๓๖๐-๓๖๒/๕๓๒-๕๓๓.

^{๔๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๒๗/๑๐๒-๑๐๓., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐.

^{๔๕} มีปัญญาแค่ ๒ นิ้ว (ทวงคุณปณาย) หมายถึง มีปัญญานิดหน่อย คือ มีปัญญาแค่ใช้สองนิ้วหยิบปุ๋ย ฝ้ายกรอด้าย, ส.ส.อ.(ไทย) ๑/๑๖๓/๒๘๙.

^{๔๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๖๓/๑๕๕., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๙., ขุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๖๐-๖๒/๔๔๑., ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๐-๖๒/๕๖๕.

^{๔๗} ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๖๐๘-๖๑๖.

^{๔๘} ขุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๑๐-๑๑/๔๓๓., ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๐-๑๑/๕๕๔.

๒.๑.๓ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ในพระอภิธรรมปิฎก

ในคัมภีร์พระอภิธรรม พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณค่าของมนุษย์ในความเป็นเพศหญิง และเพศชาย ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ไว้ดังนี้คือ

๑. รูปที่เป็นอิตถินทรีย์ คือ ทรวดทรงหญิง เครื่องหมายประจำเพศหญิงกิริยาหญิง อาการหญิง สภาพหญิง ภาวะหญิง ของสตรี

๒. รูปที่เป็นบุริสินทรีย์ คือ ทรวดทรงชาย เครื่องหมายประจำเพศชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพชาย ภาวะชาย ของบุรุษ^{๔๙}

ในพระอภิธัมมัตถสังคหะ ได้พบว่าการเกิดเป็นมนุษย์นั้น จะมีความแตกต่างกันระหว่างชายและหญิง ๔ ประการ คือ

๑. ลิงคะ รูปร่างสัณฐาน ที่บอกเพศอันมีมาแต่กำเนิด ซึ่งจะปรากฏตั้งแต่คลอดออกมา

๒. นิमितตะ เครื่องหมายหรือสภาพความเป็นอยู่ เครื่องหมายนั้นหมายถึง สิ่งปรากฏต่อมาสำหรับหญิงหน้าอกเริ่มโตขึ้น ชายก็มีหนวดเครา เป็นต้น

๓. กุตตุ หมายถึง นิสัย คือ พฤติกรรมที่เคยชิน หญิงกุ่มนวล อ่อนหวาน ชายห้าวหาญ เข้มแข็ง ว่องไว

๔. อากัปปะ คือ อาการกิริยาหญิงเข้มซ้อยเอียงอาย มีธรรมชาติช่างคิด อ่อนโยน ชายองอาจ เด็ดเดี่ยว^{๕๐}

จากที่กล่าวมาแล้วนี้พบว่า การเกิดเป็นมนุษย์นั้นไม่ว่าจะเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย ล้วนเหมือนกันรวมเรียกว่า รูปที่เป็นชีวิตินทรีย์ อันมีคุณค่าของเป็นมนุษย์อยู่ในตัวเอง อันประกอบด้วยอินทรีย์ ๒๒ มีอายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยงชีวิต ความชรา ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมอายุ ความห่อหุ้มแห่งอินทรีย์ ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความอันตรายแห่งรูป^{๕๑}

คุณค่าของมนุษย์ตามความสามารถในการบรรลุธรรม พระพุทธเจ้าทรงจำแนกคุณค่าของมนุษย์ออกเป็น ๔ จำพวก ตามลักษณะของมนุษย์ที่จะเข้าถึงธรรม ดังปรากฏในจตุกกบุคคลบัญญัติดังนี้ คือ

๑. บุคคลผู้เป็นอุคฆฏิตัญญู (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) คือ บุคคลผู้ที่บรรลุธรรมพร้อมกับเวลาที่ท่านยกหัวขึ้นแสดง

๒. บุคคลผู้เป็นวิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) คือ บุคคลผู้ที่เมื่อเขาอธิบายเนื้อความแห่งภาสิตโดยย่อให้พิสดาร จึงบรรลุธรรม

๓. บุคคลผู้เป็นเนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) คือ บุคคลผู้ที่บรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือ โดยการแสดง การถาม การมนสิการโดยแยบคาย การเสพ การคบการเข้าไปนั่งใกล้ภักขณมิตร

^{๔๙} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๗๑๔, ๗๑๖/๒๐๕., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๗๑๔, ๗๑๖/๒๐๖.

^{๕๐} ขุนสรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษากัมมัฏฐานสังคหะวิภาค พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: คณะธรรมสภาจฉาวัดมหาธาตุ, ๒๕๐๙), หน้า ๓๙.

^{๕๑} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๗๒๖-๗๔๐/๒๐๖-๒๐๘., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๗๒๖-๗๔๐/๒๐๗-๒๐๙.

๔. บุคคลผู้เป็นปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) คือ บุคคลผู้ที่ฟังก็มาก กล่าวก็มาก ทรงจำก็มาก บอกสอนก็มาก แต่ไม่ได้บรรลุธรรมในชาตินั้น^{๕๒}

อรรถกถาจารย์ ได้วิเคราะห์คุณค่าของมนุษย์ จากบุคคล ๔ จำพวกนี้ ด้วยการเปรียบเทียบเหมือนกับดอกบัว ๔ เหล่า ดังนี้ คือ

๑. อุคฆฏิตัญญู พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที

๒. วิปจิตัญญู พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตาม และได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปริมน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป

๓. เนยยะ พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง

๔. ปทปรมะ พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจ ความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธา ปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยิ่งแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน^{๕๓}

สามารถสรุปได้ว่า มนุษย์ที่มีคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ที่มีความสามารถในการบรรลุธรรมได้ คือ บุคคลผู้ที่มีสติปัญญาน้อย ผู้ที่มีสติปัญญาปานกลาง และผู้ที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว ล้วนเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ ส่วนบุคคลผู้ที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฐิ จึงเป็นผู้ที่ไม่มีคุณค่าของความเป็นมนุษย์

ผู้วิจัยขอวิเคราะห์คุณค่าของมนุษย์ตามคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงอุปมา มนุษย์กับสิ่งต่างๆ พอสรุปได้ ๖ ประเภท ดังนี้ คือ

๑. คุณค่าของมนุษย์ คือ ผู้ที่ควรเป็นคนที่ทั้งพูดและทำ คือ เป็นคนพูดจริงทำจริง เมื่อพูดแล้วต้องทำได้ ซึ่งเปรียบเหมือน “เมฆที่คำรามและให้ฝน”^{๕๔}

๒. คุณค่าของมนุษย์ คือ ผู้ที่ควรมีการเรียนรู้ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว คือ นวักคัสตฤตศาสน์ ๙ ประการ (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วย สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัปภูติธรรม และ เวทัลละ^{๕๕}) และนำมาปฏิบัติจนเห็นแจ้งในอริยสัจ

^{๕๒} อภิ.ปุ.(บาลี) ๓๖/๑๔๘-๑๕๑/๙๒., อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗., ตูรายละเอียดใน อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๓๓/๙๕., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๕๓} ที.ม.อ.(ไทย) ๑/๖๙/๙๓-๙๔., อัง.จตุกก.อ.(ไทย) ๒/๑๓๓/๕๒๓., ขุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๕๔} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๐๑/๑๑๗., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๑/๑๕๔-๑๕๕., อภิ.ปุ.(บาลี) ๓๖/๑๕๗/๑๕๔., อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๗/๑๘๙.

^{๕๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๑.

๔ เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และได้ประโยชน์เพราะธรรมนั้น เปรียบเหมือน “หนูขุดรูและอยู่”^{๕๖}

๓. คุณค่าของมนุษย์ คือ ผู้ที่ต้องทำตัวให้หน้าเลื่อมใส มีลักษณะของผู้มีสติและสัมปชัญญะ (คือ การก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตร และจีวรที่น่าเลื่อมใส และรู้จักตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา) มีมารยาทดีและจิตใจงดงาม “เปรียบเหมือนมะม่วงสุกและผิวสุก, เปรียบเหมือนหม้อเต็มและปิดฝา และ เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกและเงาลึก” หมายความว่า บุคคลใดจะดูดีหรือไม่ นั้นอย่ารีบด่วนตัดสินใจจากลักษณะภายนอกที่พบเห็นทันที^{๕๗}

๔. คุณค่าของมนุษย์ คือ ผู้ที่ต้องไม่ข่มเหงและไม่ทำให้หวาดกลัว ทั้งในพรรคพวกเดียวกัน และต่างพรรคพวกกันด้วย เปรียบเหมือน “โคผู้ที่ไม่ข่มเหงโคฝูงตนและไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น”^{๕๘}

๕. คุณค่าของมนุษย์ คือ ผู้ที่ต้องไม่เป็นบุคคลที่ขี้โกรธ และเมื่อมีความโกรธๆ นั้นก็ไม่คงอยู่นาน เปรียบเหมือน “อสรพิษมีพิษไม่เล่นและพิษไม่ร้าย”^{๕๙}

๖. คุณค่าของมนุษย์ คือ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีธรรมอันงาม และมีบริวารที่เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีธรรมอันงาม เปรียบเหมือน “ต้นไม้เนื้อแข็งและมีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม”^{๖๐}

นอกจากนี้แล้วคุณค่าของมนุษย์ ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นสำหรับฆราวาส พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เป็นคนดี ไม่ใช่คนชั่ว คือ เป็นผู้ประพฤติดูอยู่ในศีลในธรรม รักษาศีล ๕ มีความขยันหมั่นเพียร ดำรงชีพในทางที่ชอบ ไม่ร่อผลบุญ วาสนา ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่น ไม่ทำตนให้เดือดร้อน และ ไม่ว่ากล่าวติเตียนผู้อื่นโดยไม่พิจารณา ไตร่ตรองให้ดีกว่าก่อน สำหรับภิกษุสงฆ์ ให้ถือหลักสิกขาและสาชีพ ตามพระบัญญัติ อย่างเคร่งครัด^{๖๑}

สรุปว่าความหมายของคุณค่าของมนุษย์ตามในพระอภิธรรมปิฎกนั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ชายก็มีคุณค่าของความเป็นชาย ผู้หญิงก็มีคุณค่าของความเป็นหญิง แต่ล้วนมีธาตุ ๔ และขันธ ๕ ที่เหมือนกัน มีเกิด และมีดับเหมือนกัน และสามารถฝึกฝนและพัฒนาให้เข้าถึงธรรมได้เท่ากัน มีคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่ากัน หากต่างกันตามภูมิธรรมและภูมิกรรม ที่จะทำให้เข้าสู่กระแสของพระนิพพานได้ช้าเร็วต่างกัน

^{๕๖} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๐๗/๑๒๔., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๗/๑๖๒-๑๖๓., อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๕๘/๑๕๕., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๕๘/๑๕๐.

^{๕๗} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๐๓-๑๐๔/๑๑๙-๑๒๑., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๓-๑๐๔/๑๕๘-๑๖๐., อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๕๙-๑๖๐/๑๕๖-๑๕๘., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๕๙-๑๖๐/๑๕๐-๑๕๓.

^{๕๘} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๐๘/๑๒๕., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๘/๑๖๔-๑๖๕., อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๖๒/๑๕๙-๑๖๐., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๖๒/๑๕๕-๑๕๖.

^{๕๙} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๑๐/๑๒๗., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗-๑๖๘., อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๖๓/๑๖๐-๑๖๐., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๖๓/๑๕๖-๑๕๗.

^{๖๐} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๐๙/๑๒๖., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๐๙/๑๖๕-๑๖๖., อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๗๐/๑๖๖-๑๖๗., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๗๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๖๕-๑๖๗/๑๖๑-๑๗๐., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๖๕-๑๖๗/๑๕๘-๒๐๐.

๒.๑.๔ ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ตามทัศนะของนักวิชาการ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) สามารถสรุปความหมายของคุณค่าของมนุษย์ ได้ว่า มนุษย์มีคุณค่าเริ่มตั้งแต่การเกิด การเกิดเป็นการเริ่มต้นของชีวิต ผู้ที่เห็นความสำคัญของชีวิตก็ย่อมเห็นคุณค่าในการเกิดเป็นเรื่องสำคัญ เพราะถ้าไม่มีการเกิด ชีวิตก็เริ่มต้นและเจริญต่อมาไม่ได้ วันเกิดนั้นจึงถือว่าเป็นวันของชีวิต มนุษย์จึงควรใช้ชีวิตนี้เพื่อทำความดีให้มาก เพราะมนุษย์มีศักยภาพมาก สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีความดีงามถึงความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นได้ มนุษย์ที่มีความมุ่งหมายในชีวิต แน่นนอนแน่วแน่ในการทำ ความดี ก็ทำสิ่งที่ดีงามได้มากมายมหาศาล สร้างสังคม สร้างชุมชน สร้างประเทศชาติ ตลอดจนสร้างสรรค์อารยธรรมของโลก ชีวิตอย่างนี้จึงมีความหมายและมีคุณค่าเท่ากับประโยชน์สุขด้วย หมายความว่า ชีวิตคือประโยชน์สุข เพราะการเป็นอยู่ของชีวิตนั้น หมายถึงการเกิดขึ้น และการดำรงอยู่ของประโยชน์สุขด้วย^{๒๒}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ให้ความหมายของคุณค่าของความเป็นคนหรือเป็นมนุษย์ สรุปไว้ว่า คือ ความเป็นสัตว์ การรักษาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ไว้ให้สมบูรณ์ ไม่ใช่การรักษาชีวิตให้ยืนยาวเท่านั้น แต่ต้องรักษาความเป็นคนไว้ไม่ให้สูญเสียไปด้วย กล่าวคือ ความแตกต่างของคนกับสัตว์อยู่ตรงที่สัตว์ไม่รู้จักการใช้เหตุผล เพราะไม่มีปัญญาเท่าเทียมกับมนุษย์ สัตว์จะดำรงชีวิตส่วนใหญ่ด้วยสัญชาตญาณ ไม่รู้ผิดชอบ ชั่วดี ไม่รู้ว่าการเบียดเบียนส่งผลเสียอย่างไร เพราะมันต้องเอาตัวรอดดำรงชีวิตอยู่ แต่มนุษย์ถูกขัดเกลาและปลูกฝังให้มีคุณธรรม มีสติ มีปัญญาเรียนรู้ว่าเมตตากรุณาเป็นสิ่งที่ดี คนที่ขาดเมตตากรุณามักจะได้รับการประณามว่ามีจิตใจเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน แม้ว่าสัตว์เลี้ยงบางอย่าง เช่น แมวหรือสุนัขอาจจะแสดงความกตัญญูต่องานเลี้ยงเจ้าของ แต่ก็ยังเป็นเพียงในระดับของสัตว์ คือ ในระดับที่สติปัญญาของสัตว์จะรู้ได้เท่านั้น ไม่ได้มีความลึกซึ้งอะไร ในขณะที่มนุษย์มีปัญญารู้ และเข้าใจว่าความกตัญญูต่องานเลี้ยงนั้นเป็นคุณธรรมที่ประเสริฐ และมีประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม^{๒๓}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ภิกขุ ให้ความหมายคุณค่าของมนุษย์ไว้ว่า มนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาตนให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง บรรลุประโยชน์ ที่เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตทั้งสามระดับ คือ ระดับที่ (๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือภุญฐานมิกตลประโยชน์ ซึ่งเกิดจากการศึกษาที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่ความประพฤติที่ดีมีคุณธรรม เป็นที่ต้องการของสังคม เช่น เป็นคนมีความขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาอาชีวะ ระดับที่ (๒) ประโยชน์เบื้องหน้า หรือสัมปรายิกตลประโยชน์ ซึ่งเกิดจากการฝึกฝนพัฒนาตนเอง เพื่อเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์แบบตามหลักพระพุทธศาสนา กล่าว คือ มีศรัทธา มีศีล มีการเสียสละและมีปัญญาถึงพร้อม เป็นที่พึ่งของตนเองและคนอื่นได้ และระดับที่ (๓) ประโยชน์สูงสุด หรือปรมาตลประโยชน์ ซึ่งเกิดจากการพัฒนาให้ถึงระดับขั้นของปัญญาสูงสุด จนสามารถบรรลุ

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คู่มือชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๒๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **คุณค่าของความเป็นมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒๘.

ประโยชน์ที่เป็น จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตได้ มีชีวิตปลอดโปร่ง โล่ง เบา สบายและเป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวง มีวิถีชีวิตที่สะอาด สว่าง สงบ และเข้าถึงพระนิพพานได้^{๖๔}

อีกประการหนึ่ง ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า การงาน คือคุณค่าของมนุษย์ หน้าที่นั้นแหละ คือ การงานทั้งหมด ถ้าเรียกให้ดี หน้าที่ คือ ธรรมะ หรือการปฏิบัติธรรมอยู่ตามธรรมชาติ เพราะฉะนั้น ต้องทำให้ดี การทำงานนั้น คือ การปฏิบัติธรรม กล่าวคือ คนทำงานเพื่อให้ ร่างกาย แข็งแรง ทำงานเพื่อสละความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นรากฐานที่ดีที่สุดของการปฏิบัติธรรม เพื่อทำลายตัวกู ของกู และทำงานเพื่อต่อสู้กับกิเลส รบรากับตัวกู ของกู ทุกแบบ ทุกอย่าง ทุกวิถีทาง ทุกแห่งทุกมุม นั่นคือ เป็นการศึกษาเรื่องตัวกู ของกู และเรื่องทำลาย ตัวกู ของกู ซึ่งถือว่า เป็นตัวปฏิบัติแท้ ดังตัวอย่างข้อความข้างล่างต่อไปนี้ คือ การงานคือการปฏิบัติธรรม ว่า

อันการงาน คือคุณค่า ของมนุษย์	ของมีเกียรติ สูงสุด อย่าสงสัย
ถ้าสนุก ด้วยการงาน เบิกบานใจ	ไม่เท่าไร ได้รู้ธรรม ฉำซึ่งจริง
เพราะการงาน เป็นตัวการ ประพฤติธรรม	กุศลกรรม กล้าปณมา มีค่ายิ่ง
ถ้าจะเปรียบ ก็เปรียบคน ฉลาดยิ่ง	นัตเดียววัง เก็นบก หลายพกมา
คือการงาน นั้นต้องทำ ด้วยสติ	มีสมาธิ ชันติ มีอุตสาห
มีสัจจะ มีพระ มีปัญญา	มีศรัทธา และกล้าหาญ รั้งงานจริง ^{๖๕}

ประการสุดท้าย จงหัดมองคนอื่นด้วยจิตใจที่เปิดกว้าง อย่างยุติธรรม ปราศจากอคติทั้งหลาย และพยายามเข้าใจและยอมรับผู้อื่น อย่างที่เขาเป็นอยู่ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เราจึงมีความสุขมาก

เขามีส่วน เลวบ้าง ช่างหัวเขา	จงเลือกเอา ส่วนที่ดี เขามีอยู่
เป็นประโยชน์ โลกบ้าง ยังน่าดู	ส่วนที่ชั่ว อย่าไปรู้ ของเขาเลย
จะหาคน มีดี โดยส่วนเดียว	อย่ามัวเที่ยว ค้นหา สหายเอ๋ย
เหมือนเที่ยวหา หนวดเต่า ตายเปล่าเลย	ฝึกให้เคย มองแต่ดี มีคุณจริง ^{๖๖}

ดร. สมภาร พรหมทา ได้ให้ความเห็นเรื่องคุณค่าของชีวิตมนุษย์ว่า ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความค่าในตัวเอง คุณค่าที่ว่านี้ก็คือ คุณค่าที่จะเป็นอย่างที่เป็น หรือเป็นอย่างที่ธรรมชาติสร้างไว้ หรือเป็นอย่างที่พระเจ้าได้ทรงออกแบบไว้ การไปศึกษาหรือวิจัยทางด้านชีววิทยา และการแพทย์ที่เกี่ยวข้องกับการดัดแปลงธรรมชาติของมนุษย์ในระดับลึก เช่น การดัดแปลงพันธุกรรม การศึกษาค้นคว้าเหล่านี้ผิด เพราะก้าวก่ายคุณค่านั้น หรือผิดเพราะเป็นการแสดงความไม่เคารพในคุณค่าของชีวิตนั้น โดยทั่วไปผู้ที่คิดเห็นไปในทางนี้ในโลกตะวันตกนั้น มักได้แก่ผู้ที่เชื่อถือคริสต์ศาสนา สำนักวาติกันนั้นมีมติชัดเจนว่าการศึกษาดังกล่าว ที่เป็นไปเพื่อเปลี่ยนแปลงมนุษย์ในระดับลึก เช่น ระดับพันธุกรรม หรือเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดชีวิตที่ไม่เป็นไปตามวิถีทางของพระเจ้า (หรือของธรรมชาติ) เช่น

^{๖๔} สมเจตน์ ผิวนทองงาม, “พุทธทาสภิกขุกับการแนะแนวทางการดำเนินชีวิต”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ม.ป.ป.: ๑๗๙-๑๘๐.

^{๖๕} พุทธทาสภิกขุ, วิธีเลื่อนขั้นเอง, (กรุงเทพมหานคร: ศึกษาภัณฑ์พานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๒๔๕.

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๘.

การโคลนมนุษย์ ต้องถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม เหตุผลหลักๆ ก็คือ เรื่องการไม่เคารพในคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั่นเอง ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงคุณค่าของมนุษย์จึงได้ให้ความหมายว่า

(ก) แก่นสารที่มีอยู่บางอย่าง ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับการกำเนิดของมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างนั้นโดยไม่จำเป็นว่าจะต้องมีคนรับรู้หรือไม่

(ข) แก่นสารที่ว่านั้นเป็นสิ่งที่สูงส่ง ดังาม ในตัวเอง โดยไม่จำเป็นว่าจะต้องมีคนให้ค่าหรือไม่ จากความหมายนี้ จะเห็นว่าบางอย่างที่เราคิดว่ามีค่า อาจจะไม่ได้มีค่าตามนิยามข้างต้น เช่น ทองคำมีค่าเพราะมนุษย์กำหนด จจริงอยู่ที่ค่าดังกล่าวมาจากแก่นสารบางอย่างของทอง อันได้แก่ความเป็นของหายาก แต่ความเป็นของหายากนั้น ก็ได้มีนัยของการเป็นสิ่งสูงส่ง ดังาม ผิดกับคนดี ที่มีคุณสมบัติครบทั้ง ๒ ประการ คือ คนดีมีแก่นสารบางอย่างในตัว คือความดี (เช่น ความเมตตา ความเสียสละโดยไม่หวังผลตอบแทน หรือชื่อเสียง) และแก่นสารที่ว่านั้นเป็นสิ่งที่สูงส่งในตัวมันเอง คนดีเหมือนทองคำคือหายาก แต่ความหายากของคนดีก็ต่างจากความหายากของทอง ตรงที่ความหายากในคนดีนั้น มีคุณสมบัติในแง่ที่เป็นสิ่งสูงส่ง ดังาม ซึ่งความหายากในทองไม่ได้มีสิ่งนี้ (ความหายากของทอง ไม่ได้เกี่ยวกับการทำให้โลกนี้ดีขึ้น)

การเกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นเรื่องยากลำบาก (กิจโณ มนุสสปฏิลาโภ) เพราะโดยธรรมชาติพื้นฐานนั้นมนุษย์มีแนวโน้มที่จะดิ่งไปในทางความชั่วมากกว่าความดี มนุษย์มีแนวโน้มที่จะทำตามกิเลสมากกว่าปัญญา ดังนั้นเวลาที่ทำตามปัญญาจึงรู้สึกฝืน การที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ในชาตินี้จึงเป็นโอกาสที่ดียิ่ง นำไปสู่การตีความว่า “ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง” ด้วยความหมาย ๒ อย่าง คือ

(๑) ชีวิตนี้เป็นโอกาสอันงดงาม ซึ่งโอกาสที่ว่านั้นเป็นผลมาจาก ความดีที่ได้กระทำมาในอดีตชาติ

(๒) โอกาสอันงดงามนี้ จะเป็นพื้นฐานของการแสวงหา หรือสร้างความเต็มเปี่ยมให้แก่ชีวิต^{๖๗}

ดร. อัจจง ชุมสาย ณ อยุธยา ได้ให้ความหมายซึ่งสามารถสรุปได้ว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์มีทั้งหมด ๕ ข้อ คือ (๑) ความจริง (๒) ความประพฤติชอบ (๓) ความสงบสุข (๔) ความรัก ความเมตตา และ (๕) การไม่เบียดเบียน (อหิงสา) คือคุณค่าสากลที่เป็นพื้นฐานสำหรับชีวิตของเราทั้งชีวิต คุณค่าอื่นๆ เป็นคุณค่าย่อยของคุณค่าหลักทั้ง ๕ นี้ เหตุผลก็คือ คุณค่าทั้ง ๕ ประการ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในทุกๆ ด้านของมนุษย์ ถ้าเราต้องการเป็นผู้ที่มีศักยภาพอย่างเต็มที่ที่เราจะต้องพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ข้อนี้ หัวใจของทุกศาสนาก็คือคุณค่าของความเป็นมนุษย์^{๖๘}

ศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา ช้างขวัญยืน ให้ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ พอสรุปได้ว่า มนุษย์รู้สึกและเข้าใจในคุณค่าซึ่งเป็นความจริงนามธรรมที่สัตว์ไม่รู้สึกและไม่เข้าใจ เช่น ความซาบซึ้งในความดีงามของผู้อื่น ความกตัญญูรู้คุณและตอบแทนคุณ ความไพเราะของเสียงเพลง ความงามของธรรมชาติ ความใญ่บุญ ความยุติธรรม ความรู้สึกผิดเมื่อทำร้ายผู้บริสุทธิ์โดยไม่ตั้งใจ ความไม่ล่วงเกินผู้อื่น คุณค่าเหล่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ ถ้าไม่มีคุณค่าเหล่านี้มนุษย์ก็เท่ากับเป็นสัตว์

^{๖๗} สมภาร พรหมทา, ดร., เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทศนะทางชีวจริยศาสตร์ของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วารสารปัญญา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๔-๒๓๐.

^{๖๘} อัจจง ชุมสาย ณ อยุธยา, ดร., การพัฒนาศักยภาพอย่างสมบูรณ์, ม.ป.ท., ม.ป.ป., หน้า ๑๐๙.

เจริญาน เช่น มนุษย์รู้จักเลี้ยงดูพ่อแม่ ต่างกับสัตว์ที่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ มนุษย์รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น แม้มีโชติพิณ้องของตน แต่สัตว์ไม่เป็นเช่นนั้น มนุษย์สนใจแพ้ชนะก็เพราะรู้จักความงาม^{๖๙}

ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน ได้ให้ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ไว้ว่า ชีวิตเป็นสิ่งที่มีความหมาย หากเมื่อบุคคลประพฤติปฏิบัติในทางดีงาม ไม่ทำลายชีวิตทั้งตนเองและผู้อื่น เรียกว่า มีเมตตา กรุณา เป็นศูนย์รวมหัวใจในการดำเนินชีวิต การฆ่าเบียดเบียนชีวิตตนโดยการฆ่าตัวตาย หรือทำให้ผู้อื่นได้รับผลกระทบจากการฆ่าตัวตายย่อมไม่เกิดขึ้น^{๗๐}

รศ.ดร. กิ่งแก้ว ทรัพย์พระวงศ์ ให้ความหมายว่า มนุษย์ไม่ใช่เพียงสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ด้วยสัญชาตญาณเท่านั้น แต่ควรจะมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์คือการมีคุณธรรม เช่น มีความรับผิดชอบ เห็นคุณค่าของสิทธิมนุษยชน มีเมตตา และความยุติธรรมเสียสละ ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และแบ่งปันด้วยใจบริสุทธิ์ ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สร้างได้ด้วยกระบวนการขัดเกลาทางสังคมจากสถาบันต่างๆ การสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ควรเน้นให้บุคคลยึดหลักว่าศักดิ์ศรีหรือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ ถิ่นกำเนิด เพศ อายุ สติปัญญา เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา และฐานะทางสังคม แต่ขึ้นอยู่กับว่า บุคคลนั้น มีจิตสำนึกที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรมในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมหรือไม่ หากบุคคลสามารถเข้าใจและปฏิบัติธรรมเหล่านี้ได้ ก็จะสามารถรักษาคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ไว้ได้ ในทางตรงกันข้าม มนุษย์ที่ไม่สามารถปฏิบัติสิ่งเหล่านี้ได้ก็ย่อมเป็นคนไม่มีคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั่นเอง^{๗๑}

ศ.ดร. ศรีเรือน แก้วกังวาล ให้ความเห็นว่าคุณค่าของมนุษย์ คือ ความต้องการเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ รู้จักตนเองอย่างถ่องแท้ (self-actualization) เป็นความต้องการสูงสุดของความเป็นมนุษย์เพราะมนุษย์ไม่ใฝ่ดี การรู้จักและเข้าใจตนเองตามสภาพที่แท้จริง ยอมรับตนเอง บุคคลอื่น และกฎธรรมชาติตามที่เป็นจริง ต้องการพัฒนาชีวิตของตนเองให้สมบูรณ์ พร้อมกับต้องการพัฒนาศักยภาพของตนให้เต็มที่ จนสามารถทำประโยชน์ให้แก่ตนเอง และผู้อื่น มีความจริงใจต่อตนเองปรารถนาที่จะเป็นคนที่ดีที่สุดของตนเอง ไม่เอาตนเองเป็นศูนย์กลาง^{๗๒}

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. วิทย์ วิศวเวทย์ ให้ความหมายคำว่า “คุณค่าของชีวิต” หมายถึง การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต โดยตั้งมั่นในคุณงามความดีตามเกณฑ์ของสังคม อันเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและสังคม^{๗๓}

^{๖๙} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ศ.ดร., **ปรัชญากับวิถีชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. อรุณการพิมพ์ , ๒๕๔๙), หน้า ๒๖.

^{๗๐} วุฒินันท์ กันทะเตียน, ผศ.ดร., **พุทธธรรมกับการฆ่าตัวตาย**, หน้า ๘๖.

^{๗๑} กิ่งแก้ว ทรัพย์พระวงศ์, รศ.ดร., “การสร้างความเป็นมนุษย์: สมบูรณ์แล้วหรือ? (Humanization: Is It Absolute?)” **วารสารนักบริหาร**, ปีที่ ๓๓ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๒๖-๒๙.

^{๗๒} ศรีเรือน แก้วกังวาน, ศ.ดร., **ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๕.

^{๗๓} วิทย์ วิศวเวทย์, ดร., **ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๗) หน้า ๔๘.

พันเอก ณรงค์ ครองแถว ให้ทัศนะต่อคุณค่าของมนุษย์ว่า “ค่าของมนุษย์” จะมีราคามากหรือมีราคาน้อยก็ตาม อยู่ที่การมีคุณมากหรือมีคุณน้อย เพราะมันมีประโยชน์อยู่ในตัวของมันเอง^{๗๔}

Gomes de Matos ได้เสนอไว้ว่า การสร้างคุณค่าความเป็นมนุษย์ หมายถึง การสร้างบุคคลให้มีความสมบูรณ์ ทั้งด้านความรู้หลักการ อุดมคติและค่านิยมที่เกี่ยวกับสิทธิ ของมนุษย์ความยุติธรรมสันติภาพ และความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยให้บุคคลมีศักยภาพดังกล่าวสำหรับใช้กับชีวิตส่วนตนและการประกอบอาชีพ เพื่อให้บุคคลมีความสง่างามและทรงไว้ซึ่งศีลธรรมทางวิชาชีพ^{๗๕}

สรุปว่าเมื่อพิจารณาถึงความหมายของคุณค่าของมนุษย์ ที่นักวิชาการแต่ละท่านกล่าวมาแล้วจะเห็นว่า ทั้งมุมมองของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวคิดโลกตะวันออก และแนวคิดของโลกตะวันตก มีความคล้ายคลึงกัน คือต่างมองว่ามนุษย์จะมีคุณค่าอย่างสมบูรณ์ เมื่อเป็นคนดีมีคุณธรรมมนุษย์ก็จะมีคุณสมบัติดีไม่เบียดเบียนกัน เคารพซึ่งกันและกัน มีเมตตากรุณา และเอื้ออาทรต่อกัน อันส่งผลให้เกิดความสงบสุขและสันติภาพขึ้นในสังคม สำหรับมุมมองที่ต่างกันของการสร้างความเป็นมนุษย์นั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนามุ่งส่งเสริมให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โดยพัฒนาจิตใจตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสและเป็นอิสระอย่างแท้จริง ก็ย่อมส่งผลถึงผู้อื่นด้วย แต่สำหรับชาวตะวันตกเน้นว่ามนุษย์ต้องมีความรับผิดชอบ และเข้าใจสิทธิตลอดจนหน้าที่ของตนเอง ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เพื่อสร้างสรรค์สังคมให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่าความหมายของ “คุณค่าของมนุษย์” ที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาในบทนี้ สามารถสรุปได้ว่า คุณค่าของมนุษย์ มีสาระสำคัญ หรือความสำคัญทั้งในแง่ของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ การได้อัตภาพเป็นมนุษย์ ความมีเพศหญิงและเพศชาย ตลอดจนมีความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้ มนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มีความค่ามากที่สุด

ดังนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความหมายของ “คุณค่าของมนุษย์” หมายถึง คุณค่าของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และคุณค่าของการดำเนินชีวิตในอัตภาพของมนุษย์ จึงควรใช้ชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยการสร้างสรรค์คุณความดี มีความสามารถในการรักษาศีลให้สมบูรณ์ได้ และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนจนกระทั่งบรรลุธรรมตามลำดับได้ อันเป็นนิพพานสมบัติที่เป็นเหตุปัจจัยให้ถึงเป้าหมายสูงสุดของการได้เกิดมามีชีวิต ก็จะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง

^{๗๔} พันเอก ณรงค์ ครองแถว, “กำเนิดและการพัฒนาการของมนุษย์ในพระสูตรตันตปิฎก”, รายงานวิจัย, (วิชาพุทธศาสนาสันติวิทยาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖.

^{๗๕} Gomes de Matos, F. (2002), **Teaching vocabulary for peace education**, ESL Magazine, 5(4), pp. 22-23.

๒.๒ ประเภทของคุณค่าของมนุษย์

ในประเด็นที่จะศึกษาเรื่องประเภทของคุณค่าของมนุษย์นี้ จะกล่าวถึงประเด็นหลักๆ อยู่ ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ (๑) คุณค่าแท้ และ (๒) คุณค่าเทียม ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ คุณค่าแท้

ก่อนที่จะเข้าประเด็นในหัวข้อประเภทของคุณค่าของมนุษย์ในเชิงคุณค่าแท้^{๗๖} ผู้วิจัยจะขอศึกษาความหมายของคำว่า “คุณค่า” เสียก่อนเพื่อจะได้ทำความเข้าใจในเรื่องประเภทของคุณค่าได้อย่างละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ไม่ปรากฏความหมายของคำว่า “คุณค่า” แบบตรงๆ ดังนั้นผู้วิจัยใคร่จะศึกษาวิเคราะห์คำว่า “คุณ” ในคำว่า “พุทธคุณ” ได้หมายถึง “คุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ ๙ ประการ” เรียกว่า นวรหคุณ (นวรหคุณ)^{๗๖} ได้แก่ (๑) อรหํ เป็นพระอรหันต์ (๒) สมมาสมพุทโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ (๓) วิชชาจรมสมปนโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ (๔) สุกโต เสด็จไปดีแล้ว (๕) โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก (๖) อนุตตโร บุริสทมสารถิ เป็นสารถี ฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม ฝึกคนที่ฝึกได้ไม่มีใครยิ่งกว่า (๗) สตถาเทวมานุสสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (๘) พุทโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว และ (๙) ภควา เป็นผู้มีโชค^{๗๗}

ดังนั้นคำว่า “คุณ” ในที่นี้จึงหมายถึง ประโยชน์ การเกื้อกูลให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งในด้านดีงาม

นอกจากนี้แล้วยังพบคำว่า “คุณ” ปรากฏในคำว่า “กามคุณ” หมายถึง คุณแห่งกามทั้งหลาย คือ กามคุณ ๕ ประการ คือ (๑) รูปที่จะพึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (๒) เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ... (๓) กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ... (๔) รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ... (๕) โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด^{๗๘}, สิ่งที่น่ายินดี คือตัณหานี้ชนเหล่าใดยังละไม่ได้ รูปตัณหา ก็ย่อมไหล หลั่งไหล ช่านไป เป็นไปทางตาของชนเหล่านั้น สัทตตัณหาย่อมไหล ... ทางหู ... คันธตัณหาย่อมไหล ... ทางจมูก ... รสตัณหาย่อมไหล ... ทางลิ้น ... โผฏฐัพพตัณหาย่อมไหล ... ทางกาย ... รัสมตัณหาก็ย่อมไหล หลั่งไหล ช่านไป เป็นไปทางมโนวิญญาณของชนเหล่านั้น^{๗๙}, เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนา พาใจให้กำหนัด เป็นเหตุให้เกิดราคะ^{๘๐}

^{๗๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๖.

^{๗๗} วิมหา.(บาลี) ๑/๑/๑., วิมหา.(ไทย) ๑/๑/๑-๒., อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๑๐/๒๗๕., อัง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๑., ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(บาลี) ๓๓/๑-๕/๕๓๔., ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๕/๖๗๐., สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๐.

^{๗๘} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๖๖/๑๒๘-๑๒๙., ๒๘๗/๒๔๙-๒๕๑., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๖๖/๑๖๗-๑๖๘., ๒๘๗/๓๑๔., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๕๕/๑๒๘., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๕/๑๗๓., อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๐-๓๙๑., อัง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๒., อัง.นวก.(บาลี) ๒๓/๖๕/๓๗๘., อัง.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๕๕๐.

^{๗๙} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๘๘/๑๔๑., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๑.

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๕๔๖/๔๘๗.

ในที่นี้ “คุณ” จะหมายถึง สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้หลงใหล รักใคร่
ดังนั้นคำว่า “คุณ” จะมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “โทษ”^{๘๑} หมายถึง ความไม่ดี
ความชั่ว ความผิด^{๘๒}

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีปรากฏความหมายของ “คุณ” หมายถึง ธรรม ๔ ประการ
อันได้แก่ (๑) คุณธรรม (๒) เทศนาธรรม (๓) ปริยัติธรรม (๔) นิสสัตตนิขชีวธรรม ซึ่งในธรรม ๔
ประการนี้มี ๒ ความหมาย คือ ความหมายที่ดีและไม่ดี ความหมายที่ดีคือธรรม ส่วนความหมายที่
ไม่ดีคืออธรรม และให้ผลไม่เหมือนกัน คือ ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ ส่วนอธรรมย่อมนำไปสู่นรก^{๘๓}

สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (บาลี-ไทย) ว่า “คุณ” ได้แก่ ธรรมมีศีลเป็นต้น, ทำให้บุคคลผู้
ตั้งอยู่ในตนอันชนผู้ปรารถนา เพื่อจะเห็น เพื่อจะฟัง และเพื่อบูชาให้ร้องเรียก คือ เชื้อเชิญ^{๘๔}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พบคำว่า “คุณ” ใน “คุณวิเศษ” (วิเสโส) คือ สังโยชน์ทั้งหลายของ
ภิกษุผู้ปรารถนา ความเพียรย่อมถูกละไป อนุสัยทั้งหลายเป็นอันสิ้นสุดไป นี่ชื่อว่าคุณวิเศษ ธรรม ๓
ประการนี้ มิได้เป็นอารมณ์ของจิตอย่างเดียว แต่ธรรม ๓ ประการนี้ จะเป็นสิ่งที่พระโยคาวจรจะไม่รัก
หาไม่ได้ ทั้งจิตก็มิได้ถึงความฟุ้งซ่าน ทั้งความเพียรก็ปรากฏ และพระโยคาวจรก็ย่อมทำปโยคะให้
สำเร็จได้ และย่อมจะบรรลุคุณวิเศษได้ ด้วยประการฉะนี้^{๘๕} ในที่นี้ “คุณ” จึงหมายถึง “ประโยชน์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๔ มีการให้ความหมายว่า “คุณ” หมายถึง
ความดีที่มีประจำอยู่ในสิ่งนั้นๆ, ความดีที่มีต่อสิ่งต่างๆ, ความเกื้อกูล และคำว่า “คุณค่า” หมายถึง สิ่ง
ที่มีประโยชน์หรือมีมูลค่าสูง^{๘๖} ส่วนคำว่า “มูลค่า” หมายถึง ค่าของสิ่งของ, ราคาของสิ่งของ^{๘๗}

ในศัพท์วิเคราะห์ พบว่า “คุณ” หมายถึง คุณ, ความดี, อานิสงส์, ผลของความดี^{๘๘}

ในคัมภีร์อริยานุวัตรนา มีการให้ความหมายของ “คุณ” ไว้ว่าคืออานิสงส์, คุณ, ผลของ
กรรมดี หมายความว่า ผลที่รู้เหตุของตน ชื่อว่าคุณ, ผลที่ผูกวิบากไว้กับตน ชื่อว่า คุณ, กรรมดีที่ผู้
ต้องการความเจริญพากันสั่งสม ชื่อว่าคุณ, อานิสงส์ที่ประกาศประโยชน์ของตน ชื่อว่าคุณ^{๘๙}

วิทย์ วิศทเวทย์ กล่าวว่า “คุณค่า” นั้นคือ ลักษณะ “ที่พึงประสงค์” หรือลักษณะ “ที่ควร
จะเป็น” หรือลักษณะที่ “น่าพึงปรารถนา” ดังนั้น คุณค่า หมายถึง สิ่งที่พึงปรารถนา มีประโยชน์ เป็น
สิ่งที่บุคคลต้องการและคิดว่า ควรจะเป็น ส่วนคำว่า “คุณค่าของชีวิต” หมายถึง การดำเนินชีวิตอย่าง

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๖๕/๑๒๘., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๕/๑๖๗., ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๓๓/๑๔๐., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๓/๒๒๗.

^{๘๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๕๘๙.

^{๘๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๓.

^{๘๔} พระอัครคณาจารย์, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (บาลี-ไทย) ภาค ๑ (Saddanīti Pakaranam Dhātumālā: (Pali-Thai), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิย, ๒๕๕๙), หน้า ๗๖.

^{๘๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๒๗/๔๐๐.

^{๘๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๒๖๓.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑๗.

^{๘๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๗.

^{๘๙} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อริยานุวัตรนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์, ๒๕๔๗), หน้า ๙๔๕.

ถูกต้องเหมาะสม เพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต โดยตั้งมั่นในคุณงามความดีตามเกณฑ์ของสังคม อันเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและสังคม^{๙๐}

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน ได้กล่าวว่า “คุณค่า” หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนา พึงพอใจและพึงประสงค์ สิ่งที่ตอบสนอง ความปรารถนาได้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่า ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้ความปรารถนาของมนุษย์เต็มสมบูรณ์^{๙๑}

นอกจากนี้แล้วในภาษาอังกฤษได้ใช้คำว่า “Value” มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “คุณค่า” แปลว่า ค่า, คุณค่า, มูลค่า, ราคา, ค่าเป็นเงิน, ค่าตอบแทน, ความนิยม, ความพอใจ, ความหมาย เช่น ตัวอย่างที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน ได้แก่ คำว่า “Value-added tax” ที่หมายถึงภาษีเพิ่มมูลค่าของภาษีการค้า^{๙๒}

กล่าวโดยสรุปว่า ความหมายของคำว่า “คุณค่า” หมายถึง ประโยชน์, การเกื้อกูล, คุณงามความดี สิ่งที่เป็นธรรม, เป็นผลหรืออันสืบส่งของความดี, ไม่มีโทษ, สิ่งตรงกันข้ามกับความไม่ดีหรือความชั่ว หรือความผิด, มีลักษณะที่พึงปรารถนา พึงพอใจ และพึงประสงค์, ย่อมนำไปถึงสุคติ, ไม่เป็นธรรมอันนำไปสู่นรก

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า “คุณค่า” เป็นสภาวะหรือเป็นตัวตนแห่งความดีงามสากล เป็นที่ปรารถนาของทุกอุปนาม เป็นนามธรรมที่ไม่ปรากฏออกมาเป็นเชิงปริมาณ ไม่สามารถตีค่าเป็นตัวเลขได้ เป็นคุณค่าที่มีค่า และมีประโยชน์อยู่ในตัวของมันเอง มีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “มูลค่า” ที่มีหมายความว่าคุณค่าที่สามารถตีค่าเป็นราคาเป็นตัวเลขได้

ในประเด็นเรื่องคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความเห็นว่า มนุษย์เราเมื่อต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ที่รวมถึงการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ นั้น เพราะมีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้นๆ จะสนองความต้องการได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของตนเองได้ สิ่งนั้นก็มีความคุณค่า หรือมีประโยชน์กับตน คุณค่าจึงจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ คุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม

คำว่า “คุณค่าแท้” หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตนเพื่อความดีงามความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา หรือเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญา เพื่อเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและผู้อื่น ยิ่งเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของกุศลธรรมเช่นความมีสติ เป็นต้น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เพราะเป็นการเกี่ยวข้องกับด้วยปัญญา และมีขอบเขตอันเหมาะสม มีความพอเหมาะพอดี^{๙๓}

^{๙๐} วิทย์ วิศทเวทย์,ดร., **ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๘.

^{๙๑} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘๔.

^{๙๒} วิทย์ เทียงบุญธรรม, ดร., **พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย (ฉบับมหาวิทยาลัย)**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท รวมสาส์น จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๙๔๓.

^{๙๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๔๖.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า “คุณค่าแท้ของมนุษย์” หมายถึง คุณค่าของมนุษย์ที่สามารถแยกแยะ ผิด ชอบ ชั่ว ดี หรืออะไรมีประโยชน์ อะไรไม่มีประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย โดยใช้ปัญญาคิดพิจารณา โดยแยกคายตามหลักแห่งความเป็นจริง พร้อมทั้งสามารถแก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาได้ด้วย ปัญญาที่ไตร่ตรองจากความถูกต้องดีงาม มีความดำรงชีวิตด้วยดี มีความเจริญงอกงามในกุศลธรรม เพื่อประโยชน์สุขที่เกื้อกูลทั้งของตนเองและผู้อื่น ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นต้องเดือดร้อน

๒.๒.๒ คุณค่าเทียม

คำว่า “คุณค่าเทียม หรือ คุณค่าพอกเสริม” ในความเห็นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกพูนให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพสรวเลาเวทนา หรือเพื่อเสริมราคาเสริมขยายความ มั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่านี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหา ไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางทีเป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิณฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่นเจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน^{๙๔}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า “คุณค่าเทียมของมนุษย์” หมายถึง คุณค่าของมนุษย์ที่ดำเนินชีวิต โดยปราศจากการคิดพิจารณาโดยแยกคาย หรือขาดความรอบคอบในการใช้ชีวิต ไม่รู้ถึงประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อวัตถุนิยม เป็นการพอกพูนหรือเพิ่มกิเลส ตัณหาของตนเอง จากระดับเล็กน้อย ปานกลาง จนถึงขั้นระดับรุนแรง อันเป็นผลทำให้ตนเองเดือดร้อนหนักมากขึ้นก็ทำให้ผู้อื่นและประเทศชาติเดือดร้อนตามไปด้วย

จะเห็นได้ว่าคุณค่าของมนุษย์ในเชิงคุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม เป็นการพิจารณาโดยใช้ปัญญาไตร่ตรอง การรู้จักพิจารณาเลือกเสพคุณค่าที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต และ การรู้จักพิจารณาแยกแยะกุศลธรรมและอกุศลธรรม^{๙๕} เพื่อเป็นการขัดขวางหรือบรรเทาตัณหา ขัดเกลากิเลสหรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ และเพื่อแยกแยะคุณค่าที่เป็นประโยชน์และจำเป็นต้องมีอย่างแท้จริง เช่น คุณค่าของมนุษย์ในการทำงานตามบทบาทหน้าที่อย่างเต็มที่ ไม่ทำงานนอกหน้าที่ที่ไม่จำเป็นเพื่อให้คนยอมรับ เป็นต้น ทั้งนี้ ยังเป็นการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าในการดำรงชีวิตอย่างผู้รู้เท่าทันความจริง^{๙๖}

ในทัศนะของสุจิตรา รมณีน ให้ความหมายของคุณค่าของมนุษย์ คือ สิ่งมีค่าที่มนุษย์ต้องการ และมนุษย์เป็นผู้กำหนดค่าของสิ่งต่างๆ ตามที่มนุษย์ปรารถนา สิ่งมีค่าจึงมี ๒ ประเภท

(๑) สิ่งมีค่าในตัวเอง (Intrinsic value) เป็นสิ่งที่มนุษย์แสวงหาหมั่น เพราะต้องการมันมิใช่แสวงหาหมั่นเพื่อจะได้สิ่งอื่นต่อไป เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการเป็นเป้าหมายสุดท้าย อันเป็นที่สุดของความ ต้องการ จึงถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต เช่น ถ้าเราแสวงหาความรู้เพื่อความรู้ ย่อมแสดงว่าความรู้เป็นสิ่งมีค่าในตัวเอง หรือต้องการเงินเพื่อเงิน เงินก็เป็นสิ่งมีค่าในตัวเอง ดังนั้นถ้าเราต้องการสิ่ง

^{๙๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๔๖.

^{๙๕} พระมหาสุรศักดิ์ มุ่งซ้อนกลาง, “การศึกษามูลการเรียนรู้และการคิดแบบคุณโทษและทางออกเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ด้วยวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗), หน้า ๔๑.

^{๙๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๒๙.

ไต่ไปหยุดอยู่จุดหนึ่งที่เราไม่สามารถทำต่อไปได้อีก เช่น หยุดที่ความสุข ความสุขก็เป็นสิ่งมีค่าในตัวมันที่ ดังนั้นทั้งความรู้และความสุขจึงเป็นเป้าหมายสุดท้ายที่มนุษย์ต้องการ (end)

(๒) สิ่งมีค่านอกตัว (Extrinsic value) เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการมันเป็นบันไดไปสู่สิ่งอื่น เป็นเครื่องมือไปสู่สิ่งอื่นที่ต้องการมากกว่า ไม่ได้ต้องการสิ่งนั้นเพราะตัวมันเอง เช่น สมมุติว่าต้องการความรู้เพื่อก้าวไปสู่เงิน ชื่อเสียง เกียรติยศ แสดงว่าความรู้เป็นสิ่งมีค่านอกตัว เพราะมันไม่ได้แสวงหาเพื่อตัวเอง แต่ต้องการมันเพื่อนำไปสู่สิ่งที่สูงกว่า หรือต้องการเงินเพื่อสิ่งอื่นต่อไปอีก เงินก็เป็นสิ่งมีค่า นอกตัว ทั้งความรู้และเงินจึงถือเป็นเพียงเครื่องมือหรือทางนำ (means) ไปสู่สิ่งอื่นเท่านั้น^{๙๗}

จากการศึกษาประเภทของคุณค่าของมนุษย์ ผู้วิจัยเห็นว่า คุณค่าของมนุษย์ในทัศนะของ สุจิตรา รัตนัน มีความเห็นสอดคล้องกับทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) คือ คุณค่าของมนุษย์ในการมองเชิงคุณค่าของสิ่งที่มีค่าในตัวเอง มีความเห็นสอดคล้องกันกับการมองเห็นคุณค่าของมนุษย์เชิงคุณค่าแท้ และ คุณค่าของมนุษย์ในการมองเชิงคุณค่าของสิ่งที่มีค่านอกตัวเอง มีความเห็นสอดคล้องกันกับการมองเห็นคุณค่าของมนุษย์เชิงคุณค่าเทียม

ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่าการพิจารณาถึงประเภทคุณค่าของมนุษย์ ในมนุษย์นั้นก็มียุทธศาสตร์แท้ และคุณค่าเทียมอยู่ในคนคนเดียวกัน การจะมีคุณค่าแท้จึงหมายถึง การรู้จักใช้ความคิดพิจารณาต้องใช้ปัญญาและความรอบคอบ ในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่า มีประโยชน์ ตามความถูกต้องดีงามในสังคมนั้นๆ มีชีวิตเพื่อเกื้อกูล แบ่งปันความรักความเมตตาต่อกัน เพื่อความสงบสุขทั้งของตนเอง ผู้อื่น และสังคมส่วนรวมด้วย หากการมีชีวิตที่แตกต่างไปจากคุณค่าแท้แล้วก็จัดว่าเป็นคุณค่าเทียม ที่เป็นไปเพื่อสนองต่อกิเลสและตัณหาของตนเองเพียงอย่างเดียว ขาดการคิดพิจารณาโดยแยบคาย

ผู้วิจัยขอสรุปแนวคิดเรื่องประเภทของคุณค่าของมนุษย์เชิงคุณค่าแท้ และคุณค่าเทียมด้วยตารางเพื่อเป็นการเปรียบเทียบให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังต่อไปนี้

^{๙๗} สุจิตรา รัตนัน, *ปรัชญาเบื้องต้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐),

ตารางที่ ๒.๑ แสดงแนวคิดเปรียบเทียบประเภทของ คุณค่าแท้ และ คุณค่าเทียม

ประเภทของ คุณค่า ของมนุษย์	ลักษณะของคุณค่า	ประโยชน์ของคุณค่า
คุณค่าแท้	๑. เพื่อสนองความต้องการของชีวิตโดยตรง ๒. นำมาใช้แก้ปัญหาของตน ๓. เพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดี ของชีวิต ๔. พึ่งตนเอง หรือ พัฒนาตนเอง ๕. เป็นการเลือกกระทำสิ่งต่างๆ บนฐาน ของปัญญา มีเหตุผล	๑. เพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเอง และผู้อื่น ๒. เกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงาม ของกุศลธรรม ๓. ไม่สามารถทำให้เกิดอกุศลธรรม เช่น ความโลภ มานะ ทิฐิ
คุณค่าเทียม	๑. เพื่อสนองหรือเพื่อปรนเปรอเวทนาของ ตนเพียงอย่างเดียว ๒. เพื่อเสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของ ตนเองที่ยึดถือไว้ เพื่อความสนุกสนาน เพื่อความโก้ หรูหรา ๓. ไม่เป็นไปเพื่อความดีงาม ๔. ไม่เป็นการพึ่งตนเองหรือพัฒนาตนเอง แต่หวังพึ่งอำนาจภายนอก หวังพึ่งอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ๕. เป็นการเลือกกระทำสิ่งต่างๆ บนฐาน ของตัณหา ขาดเหตุผล	๑. เพื่อประโยชน์ของตนเอง ๒. เกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงาม ของอกุศลธรรม ๓. ทำให้เกิดอกุศลธรรม เช่น ความโลภ มานะ ทิฐิ

จากตารางสามารถอธิบายได้ว่า คุณค่าของมนุษย์แบบคุณค่าแท้เป็นไปเพื่อสนองความต้องการของชีวิตโดยตรง มีการใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหา หาเหตุผล รู้จักพึ่งพาตนเองและพัฒนาไปในทางดีงาม เพื่อเกื้อกูลประโยชน์สุขทั้งของตนเองและส่วนรวม ในขณะที่คุณค่าของมนุษย์แบบเทียมเป็นไปเพื่อสนองกิเลสและตัณหาของตนเองเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องดีงาม จนกลายเป็นต้องพึ่งพาสิ่งอื่นๆ ที่มีอำนาจเหนือกว่าตน หรือต้องทำผิดชนิดที่เป็นอกุศลธรรม ทำให้ตนเองและผู้อื่นต้องเดือดร้อนเสียหายได้

๒.๓ ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์

ในประเด็นลักษณะของคุณค่าของมนุษย์ จะแยกศึกษาเป็น (๑) ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์เชิงอภิปราย อันได้แก่ ชั้น ๕ , อายุตะ ๖ และธาตุ , (๒) ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต ดังนี้

๒.๓.๑ ลักษณะคุณค่านุษย์เชิงอภิปราย

ก. ชั้น ๕ อ่านว่า ชัน ภาษาบาลี คือ ขนฺธ มีความหมายว่า กอง, หมู่, พวก, หมวด, ส่วนหนึ่งของรูปกับนามที่แยกออกเป็น ๕ กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเรียกว่า ชั้น ๕ หรือ ชั้นทั้ง ๕ ^{๙๘} เรียกทางธรรมว่า เบญจขันธ์ ตามหลักในพระพุทธศาสนากล่าวว่า ความมีชีวิตของมนุษย์จะต้องประกอบด้วย รูปและนาม (ยกเว้นอรุพพรหมและอนารมณ) รูป คือกาย ถือว่าเป็นหนึ่งชั้น เรียกว่า รูปขันธ์ ส่วนนาม คือใจ หรือจิต หรือวิญญาณ ให้แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ จึงรวมเรียกว่ารูปนาม ^{๙๙} โดยนามจะทำหน้าที่ควบคุมกายอยู่ทุกอิริยาบถ เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมทุกอย่างของร่างกายที่แสดงออกมา ^{๑๐๐} และสำหรับเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ กับสังขารขันธ์ มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เจตสิก คือคุณสมบัติของจิต เป็นธรรมที่ประกอบกับจิต เกิดมาจากจิต และเกิด-ดับไปพร้อมกับจิต ^{๑๐๑}

นอกจากนี้ยังมีอีกคำที่ใช้คู่กับชั้น ๕ คือ “อุปาทานชั้น ๕” หมายถึง กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น คือ (๑) รูปอุปาทานชั้น (๒) เวทณูปาทานชั้น (๓) สัญญาอุปาทานชั้น (๔) สังขารอุปาทานชั้น และ (๕) วิญญาณอุปาทานชั้น ^{๑๐๒}

รายละเอียดของแต่ละชั้นเป็นดังนี้ คือ

๑. รูปขันธ์ คือ “กองแห่งรูป” หมายถึง สภาวะที่แปรปรวนแตกสลายเพราะปัจจัยต่างๆ หรือการแปรผันผืนผกไปจากเดิมเพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกขัดแย้งกัน เช่น ความเย็น ความร้อน เป็นต้น หรือ สภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยปัจจัยที่เป็นข้าศึกที่วุ่นนั้นให้ผ่นแปรแตกสลายไป ^{๑๐๓} จำแนกออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ มหาภูตรูป ๔ (รูปที่เป็นกองหลัก) และ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ^{๑๐๔} หรือเรียกว่า อุปาทายรูป ๒๔ (กองคุณสมบัติ) กล่าวคือ

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน ส.ข.(บาลี) ๑๗/๔๘/๓๙., ส.ข.(ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑/๑., ๙๙๒/๔๙๑., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑/๑., ๙๙๒/๖๓๙., พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๐๕.

^{๙๙} จำทูล กองสาร, มรรคมืองค์ ๘ ทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์พร้อมด้วยอานาปานสติสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ส.ส.(บาลี) ๑๕/๖๒/๔๔., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๖๒/๗๓.

^{๑๐๑} จำทูล กองสาร, มรรคมืองค์ ๘ ทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์พร้อมด้วยอานาปานสติสูตร, หน้า ๑๒.

^{๑๐๒} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๗๙/๕๖., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๙/๑๐๕., ดูรายละเอียดใน อ.ง.นวก.(บาลี) ๒๓/๖๖/๓๗๘-๓๗๙., อ.ง.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๕๕๑.

^{๑๐๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๐.

^{๑๐๔} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๖๗/๕๐., ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๗/๗๔., อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๕๘๔/๑๖๗., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๕๘๔/๑๖๙.

(๑) มหาภูตรูป ๔, มหาภูต ๔, ภูตรูป ๔, หรือ ธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน), อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ), เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และ วาโยธาตุ (ธาตุลม)^{๑๐๕} หมายถึง สภาวะอันปรากฏได้เป็นใหญ่ๆ โดดๆ ต่างๆ ได้มากมาย หรือรูปที่มีอยู่โดยสภาวะ^{๑๐๖} (จะขอกล่าวรายละเอียดในเรื่อง “ธาตุ”ต่อไป)

(๒) อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป หมายถึง รูปอาศัย รูปที่เป็นไปโดยอาศัยมหาภูตรูป มีลักษณะเชิงรูปธรรมก็มี เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย มีลักษณะเชิงอารมณ์ก็มี หมายถึง สิ่งที่ตาเห็น (รูป) สิ่งที่หูได้ยิน (เสียง) สิ่งที่จมูกได้กลิ่น (กลิ่น) สิ่งที่ลิ้นได้ลิ้ม (รส) สิ่งที่กายได้สัมผัส (สัมผัสทางกาย), มีลักษณะเชิงสภาวะก็มี เช่น ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความอ่อน ความแข็ง, เป็นกิริยาอาการก็มี เช่น ความเคลื่อนไหวทางกาย ความเคลื่อนไหวทางวาจา อุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูป ถ้าไม่มีมหาภูตรูป อุปาทายรูปก็มีไม่ได้^{๑๐๗} ส่วนที่เป็นคุณสมบัติและอาการแห่งมหาภูตรูป มี ๒๔ ประการ คือ

๑) จักขุ	ตา
๒) โสตะ	หู
๓) ขานะ	จมูก
๔) ชิวหา	ลิ้น
๕) กาย	กาย
๖) รูปะ	รูป
๗) สัททะ	เสียง
๘) คันธะ	กลิ่น
๙) รสะ	รส
๑๐) อิตถัตตะ,	อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง
๑๑) ปุริสัตตะ,	ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย
๑๒) หทัยวัตถุ	ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ
๑๓) ชีวิตินทรีย์	อินทรีย์คือชีวิต
๑๔) กวฬิงการาหาร	อาหารคือคำข้าว, อาหารที่กิน
๑๕) อากาสธาตุ	สภาวะคือช่องว่าง
๑๖) กายวิญญูติ	การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย
๑๗) วจีวิญญูติ	การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา
๑๘) ลหุตา	ความเบา
๑๙) มุทุตา	ความอ่อนสลาย
๒๐) กัมมัณฺญตา	ความควรแก่การงาน, ใช้การได้
๒๑) อุปจยะ	ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น

^{๑๐๕} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๘๗/๒๑๒., ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๗/๒๑๖., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๗๒/๙๖., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๓๔.

^{๑๐๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๑.

^{๑๐๗} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), ศ.ดร., **พุทธปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๙๐-๙๑.

- ๒) สันตติ ความสืบทอด
 ๒๓) ชรตา ความทรุดโทรม
 ๒๔) อนิจจตา ความปรวนแปรแตกสลาย^{๑๐๘}

๒. เวทนาขันธ หมายถึง กองเวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์ ความรู้สึกของอารมณ์ จำแนกออกเป็น ๓ ประการ คือ

- ๑) สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นสุขสบาย เป็นความรู้สึกผ่อนคลาย ทั้งทางกายและใจ
 ๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ ไม่สบาย เป็นความรู้สึกไม่ผ่อนคลาย ทั้งทางกายและใจ
 ๓) อุเบกขาเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา เป็นความรู้สึกที่ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข รู้สึกเฉยๆ^{๑๐๙}

นอกจากนี้ เวทนา อาจจะเรียกว่า อินทรีย์ คือ การทำหน้าที่เป็นใหญ่ในเรื่องความรู้สึก สามารถแบ่งให้ละเอียดลงไปอีกเป็น ๕ ประการ คือ

- ๑) สุขินทรีย์ อินทรีย์ คือ สุขเวทนา เป็นความรู้สึกเป็นสุขทางกาย
 ๒) ทุกขินทรีย์ อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา เป็นความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย
 ๓) โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์ คือ โสมนัสเวทนา เป็นความรู้สึกเป็นสุขทางใจ
 ๔) โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์ คือ โทมนัสเวทนา เป็นความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ
 ๕) อุpekขินทรีย์ อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา เป็นความรู้สึกไม่ใช่เป็นทุกข์และไม่ใช่เป็นสุข เป็นความรู้สึกเฉยๆ^{๑๑๐}

หากจำแนกกองเวทนาตามบ่อเกิดจะมี ๖ ประเภท คือ

- ๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา
 ๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู
 ๓) จ्ञานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก
 ๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น
 ๕) กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย
 ๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ^{๑๑๑}

๓. สัญญาขันธ หมายถึง กองสัญญา ส่วนที่เป็นการกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ คือ ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ทั้ง ๖ เช่น ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น กองสัญญาเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับความจำทั้งหมดของมนุษย์^{๑๑๒}

^{๑๐๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๒-๗๓.

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๒๒/๕๐., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๒/๗๐., ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๗๐/๒๑๒., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓., สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๒.

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๗๐/๒๑๒-๒๑๓., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓., สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๑๑๑} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๙๗/๗๐., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๙๗/๙๒., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒/๒-๔., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๖., ดูรายละเอียดใน ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๗๐/๒๑๓., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓.

^{๑๑๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

ความจำได้หมายรู้เป็นสำคัญของการเรียนรู้ และการพัฒนาของมนุษย์ เพราะหากปราศจากกองสัญญานี้ มนุษย์จะไม่สามารถแยกแยะได้ระหว่างสิ่งใหม่กับสิ่งเก่า หรือระหว่างอดีต ปัจจุบันและอนาคต ทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นจะเป็นความแปลกใหม่อยู่เสมอ แม้จะประสบกับสิ่งนั้นมาแล้วหลายครั้งก็ตาม การเรียนรู้ของมนุษย์จะไม่มีอะไรใหม่และเก่า จะไม่มีการพัฒนา การเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างได้ เพราะกำหนดจดจำรายละเอียดอะไรไม่ได้ แต่เพราะมีสัญญาจึงสามารถแยกแยะได้ นอกจากนี้สัญญายังเป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดทั้งคุณธรรมและโทษธรรมต่างๆ อีกด้วย คือ คุณธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ถึงบุญคุณของผู้ที่ช่วยเหลือตน เป็นต้น ส่วนโทษธรรม เช่น การผูกโกรธเพราะไม่เคยลืมสิ่งที่ไม่ดีที่ถูกกระทำ เป็นต้น^{๑๑๓}

เมื่อมีสัญญาจึงกลายเป็นความยึดมั่นถือมั่นที่เรียกว่าอุปทาน จึงทำให้สัญญากับอุปทานเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ถ้าไม่มีสัญญา อุปทานก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ และถ้าไม่มีอุปทาน สัญญาจะดับลงได้ง่าย กองสัญญานี้ เกิดขึ้นเพราะผัสสะ หรือการกระทบสัมผัส^{๑๑๔} ดังนั้น จึงจำแนกเป็น ๖ ประการ ตามแหล่งที่มาของความจำ หรือตามอายตนะภายนอก อารมณ์ที่ได้สัมผัส ได้แก่

- ๑) รูปสัญญา กำหนดหมายรูรูปร่าง
- ๒) สัทสัญญา กำหนดหมายรู้เสียง
- ๓) คันธสัญญา กำหนดหมายรู้กลิ่น
- ๔) รสสัญญา กำหนดหมายรู้รส
- ๕) โผฏฐัพพสัญญา กำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ
- ๖) ธัมมสัญญา กำหนดหมายรู้ธรรมารมณ์^{๑๑๕}

๔. สังขารขันธ หมายถึง กองสังขาร ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง หรือสภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดี หรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิตให้เป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต (เป็นกลางๆ)^{๑๑๖} อันประกอบไปด้วย

- ๑) กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกาย
- ๒) วาจาสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งวาจา
- ๓) จิตตสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งใจ^{๑๑๗}

^{๑๑๓} พระมหาทวิ มหาปณฺโญ (ละลง, ผศ.ดร.), *ความจริงของชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๐.

^{๑๑๔} จำทูล กองสาร, *มรรคมืองค์ ๘ ทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์พร้อมด้วยอานาปานสติสูตร*, หน้า ๒๐.

^{๑๑๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗-๓๑๘., อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๐-๓๙๑., อัง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๕., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๙๓/๒๓๕., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๓/๒๙๓.

^{๑๑๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๖๒.

^{๑๑๗} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๐๒/๗๓., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๐๒/๙๗., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒/๓., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๘., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๘๑/๕๗., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๑/๗๙., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๒๒๖/๑๖๑., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๑๙.

ด้วยเหตุนี้ สังขารจึง หมายถึง “เจตนา หรือ สัญเจตนา” แปลว่า ความตั้งใจ, ความตั้งใจ, ความจำนง, ความแสวงหาอารมณ์^{๑๑๘} มี ๖ ประเภท คือ

- ๑) รูปสัญญาเจตนา ความจำนงรูป
- ๒) สัทสัญญาเจตนา ความจำนงเสียง
- ๓) คันธสัญญาเจตนา ความจำนงกลิ่น
- ๔) รสสัญญาเจตนา ความจำนงรส
- ๕) โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ความจำนงโผฏฐัพพะ
- ๖) ธัมมสัญญาเจตนา ความจำนงธรรมารมณ์^{๑๑๙}

๕. วิญญาณขันธ หมายถึง กองวิญญาณ คือ ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้ลิ้มรส ได้สัมผัส^{๑๒๐} หน้าที่หลักของวิญญาณ สามารถแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) วิถีจิต หรือ วิถีวิญญาณ (conscious mind) จะทำงานได้ก็ต่อเมื่อเรารู้สึกตัวเท่านั้น จึงเรียกวินิจฉัยนี้ว่า จิตสำนึก หรือจิตรู้สำนึก แต่ถ้าเราไม่รู้รู้สึกตัว เช่น นอนหลับ หรือสลบ ก็จะไม่สามารถรับรู้สิ่งที่มากระทบตัวเราในขณะนั้นได้ และ

(๒) ภาวจิต หรือ ภาวจิตวิญญาณ (unconscious mind) คือจิตวิญญาณหลักที่มีอยู่ในตัวเรา เพราะเป็นผู้ทำหน้าที่ให้ชีวิตแก่เรา คือจะทำหน้าที่ควบคุมและกำกับพฤติกรรมต่างๆ ในกายอยู่ตลอดเวลา อาทิ ควบคุมระบบการหายใจ ระบบการย่อยอาหาร และระบบการไหลเวียนของโลหิตหรืออื่นๆ อีก และแม้ในขณะที่เราไม่รู้รู้สึกตัว เช่น นอนหลับ หรือสลบ วิญญาณนี้ก็ยังคงทำหน้าที่อยู่ตามปกติ และโดยที่จิตวิญญาณนี้ยังคงทำงานได้ทั้งๆ ที่ไม่รู้รู้สึกตัวจึงเรียกวินิจฉัยนี้ว่า จิตใต้สำนึก^{๑๒๑}

การรับรู้อารมณ์ จำแนกเป็น ๖ ประการตามช่องทางรับรู้อารมณ์ต่างๆ คือ

- ๑) จักขุวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา
- ๒) โสตวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู
- ๓) ฆานวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก
- ๔) ชิวหาวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น
- ๕) กายวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย
- ๖) มโนวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ^{๑๒๒}

^{๑๑๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๐.

^{๑๑๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘., ส.ข.(บาลี) ๑๗/ ๕๖/๕๐., ส.ข.(ไทย) ๑๗/ ๕๖/๘๔., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๒๐๓/๑๒๑., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๘-๑๖๙.

^{๑๒๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

^{๑๒๑} จำทูล กองสาร, มรรคมืองค์ ๘ ทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์พร้อมด้วยอานาปานสติสูตร, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๒๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒/๔., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๗., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๗๘/๙๙., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๘/๑๓๘.

ที่กล่าวมาทั้งหมด คือ สารสำคัญของคุณค่าของมนุษย์ คือการเห็นคุณค่าของขันธ ๕ นั้น คือ ชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นผลของการที่ส่วนประกอบห้าส่วนมารวมกันเข้า อยู่อย่างมีความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันอย่างสอดประสาน เป็นชีวิตบริสุทธิ์ คือ ยังไม่มีเรื่องอื่นจากภายนอก หรือแม้แต่เรื่องของความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา เข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชีวิตคือขันธ ๕^{๑๒๓} อันมีส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมด ก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่^{๑๒๔} เป็นสภาพที่หาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใคร ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของผู้ใด เป็นสภาพที่ว่างเปล่าจากความเป็นมนุษย์ แต่เป็นสภาวะธรรมอันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น”^{๑๒๕} พระพุทธองค์เป็นเพียงผู้ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยให้เราทั้งหลายได้ทราบเท่านั้น

สรุปได้ว่าคุณค่าของมนุษย์ คือคุณค่าจากการมีขันธ ๕ ที่ครบบริบูรณ์ที่ประกอบกันเป็นกายและใจจนกลายเป็นชีวิต โดยที่กายและใจทำหน้าที่เป็นปกติ และทำงานประสานสอดคล้องกัน ชีวิตเราจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี หากขาดตกบกพร่องไปขันธใดขันธหนึ่ง ก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นชีวิตของมนุษย์ได้

ข. อายตนะ อ่านว่า อา-ยะ-ตะ-นะ มีความหมายว่า ที่อยู่ ที่ประชุม ที่เกิด บ่อเกิดเหตุ^{๑๒๖}, ที่ต่อ หรือแดน หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อ (หมายถึง เชื่อมต่อกับโลก คือสภาพแวดล้อมภายนอก) ให้เกิดความรู้ หรือ แหล่งที่มาของความรู้ มี ๖ อย่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๑๒๗} จัดเป็น ๒ ประเภท คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖^{๑๒๘}

อายตนะภายใน ๖ เรียกตามในพระไตรปิฎก คือ “สฬายตนะ”^{๑๒๙} บาลีเรียกว่า อัชฌัตติกายตนะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทริย์ ๖ (เนื่องจากในแต่ละอายตนะมีความเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ของตน เช่น จักษุหรือตาเป็นใหญ่ในการเห็น) ได้แก่ อวัยวะเครื่องติดต่อทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ มีชื่อเรียกทางธรรม คือ อายตนะภายใน^{๑๓๐} ได้แก่

- ๑) จักขายตนะ อายตนะคือตา
- ๒) โสตายตนะ อายตนะคือหู
- ๓) ฆานายตนะ อายตนะคือจมูก
- ๔) ชิวหายตนะ อายตนะคือลิ้น

^{๑๒๓} พุทธทาสภิกขุ, **ชีวิตคือขันธ ๕ หนังสือชุดหมุนล้อธรรมจักรของพุทธทาสภิกขุ**, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๔๘.

^{๑๒๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๓.

^{๑๒๕} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๙., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๑๒๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๗๔.

^{๑๒๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๙.

^{๑๒๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๕๒., ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๑๔๐๗.

^{๑๒๙} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒/๒., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๖.

^{๑๓๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๒, ๒๐๓.

๕) กายายตนะ อายตนะคือกาย

๖) มนายตนะ อายตนะคือใจ^{๑๓๑}

อายตนะภายนอก ๖ อันเป็นที่เชื่อมต่อให้ความรู้, แตนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก บาลีเรียกว่า พาหิรายตนะ^{๑๓๒} โดยทั่วไปเรียกว่า “อารมณ์” แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาทวนอยู่ หรือ สิ่งสำหรับยึดทวนของจิต แปลงๆ ว่า สิ่งที่ถูกรับรู้ หรือ สิ่งที่ถูกรู้ นั้นเอง^{๑๓๓} ได้แก่

๑) รูปายตนะ อายตนะคือรูป

๒) สัททายตนะ อายตนะคือเสียง

๓) คันธายตนะ อายตนะคือกลิ่น

๔) รสายตนะ อายตนะคือรส

๕) โผฏฐัพพายตนะ อายตนะคือโผฏฐัพพะ

๖) ธัมมายตนะ อายตนะคือธรรมารมณ์^{๑๓๔}

เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ (อายตนะภายนอก) ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูปเกิดความรู้เรียกว่าเห็น หูกระทบเสียงเกิดความรู้เรียกว่าได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาน” แปลว่า ความรู้แจ้ง คือ รู้อารมณ์ดังนั้นจึงมีวิญญาน ๖ อย่างเท่ากับอายตนะ และอารมณ์ ๖ คู่ คือ

๑) จักขุวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางตา

๒) โสตวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางหู

๓) ขานวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางจมูก

๔) ชิวหาวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางลิ้น

๕) กายวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางกาย

๖) มโนวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางใจ^{๑๓๕}

^{๑๓๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒/๖., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๖-๗., ดุราลัยเถยดใน ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๑๐๑/๗๔., ๑๒๖/๑๑๓., ๔๒๑/๓๖๐-๓๖๒., ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐., ๑๒๖/๑๖๔., ๔๒๑/๔๗๖-๔๗๗., พ.จุ.(บาลี) ๓๐/๑/๒๖., พ.จุ.(ไทย) ๓๐/๑/๔๔., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๙๓/๔๙๓., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๙๓/๖๔๒.

^{๑๓๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๓.

^{๑๓๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓.

^{๑๓๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖., ดุราลัยเถยดใน ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๑๐๑/๘๔., ๑๒๖/๑๑๓., ๔๒๑/๓๖๐-๓๖๒., ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐., ๑๒๖/๑๖๔., ๔๒๑/๔๗๗., พ.จุ.(บาลี) ๓๐/๑/๒๖., พ.จุ.(ไทย) ๓๐/๑/๔๔., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๖๒-๑๖๗/๘๒-๘๔., ๙๙๒/๔๙๑-๔๙๒., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๖๒-๑๖๗/๑๑๖-๑๑๗., ๙๙๒/๖๓๙.

^{๑๓๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

แม้ว่าวิญญานจะต้องอาศัยอายตนะ และอารมณ์กระทบกันจึงจะเกิดขึ้นได้^{๑๓๖} แต่ไม่เสมอไป จำเป็นต้องมีความใส่ใจ ความกำหนดใจ หรือ ความใส่ใจประกอบอยู่ด้วย วิญญานนั้นๆ จึงจะเกิดขึ้น^{๑๓๗}

การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบครบ ๓ อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาน เรียกว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” แปลตามรูปศัพท์ว่า การกระทบ แต่มีความหมายทางธรรมว่า การประจวบ หรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาน^{๑๓๘} หรือ คือการรับรู้นั่นเอง เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นกระบวนการธรรมก็ดำเนินต่อไป ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามาซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะ เรียกว่า “เวทนา” แปลว่าการเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสอารมณ์ คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุข สบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง

คุณค่าของมนุษย์ในเรื่องของอายตนะ คือ การพิจารณาเห็นคุณค่าของแต่ละอายตนะนั้นมีความเป็นใหญ่ในการทำหน้าของตนเอง เช่น ตามีความเป็นใหญ่ในการเห็น ก็จะไม่ทำหน้าที่ได้ยิน หรือ ลิ้มรส หูมีความเป็นใหญ่ในการได้ยิน ก็จะไม่ทำหน้าที่ในการเห็น หรือลิ้มรส หรือสัมผัส เหล่านี้เป็นต้น คือการทำหน้าที่เฉพาะของตน ไม่มีการทำหน้าที่ข้ามกัน อยู่เหมือนไม่รู้จักกัน

สรุปได้ว่ามนุษย์จึงมีคุณค่าของความได้เป็นมนุษย์อย่างมาก ที่มีชีวิตได้เพราะมีทวารครบทั้งหก และรับรู้อารมณ์ได้เท่านั้น แต่สัตว์บางประเภทที่มีอายตนะไม่ครบทั้งหก เช่น ตัวทาก ไส้เดือน ปลิง ฯลฯ จะไม่สามารถเห็นคุณค่าของความมีชีวิตนี้ได้ เพราะถึงแม้จะมีชีวิตและมีประสาทสนองตอบสิ่งเร้าได้ก็ตาม แต่ไม่มีจิตจึงไม่สามารถรับรู้อารมณ์ได้ หรือแม้แต่รูปพรหม ซึ่งมีมานสมาบัติในระดับสูง ก็ไม่สามารถจะเห็นคุณค่านี้ได้เช่นกัน เพราะไม่มีรูป จึงไม่มีทวารทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย คงมีแต่จิตกับเจตสิก ที่เป็นทวารทางใจเท่านั้น เมื่ออายตนะไม่ครบหกก็ไม่สามารถจะเข้าใจคุณค่าในเรื่องนี้ได้

ค. ธาตุ อ่านว่า ทาด ทาตุ ทาดตุ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ปรากฏความหมายของคำว่า ธาตุว่า ธาตุที่มีความสำคัญของชีวิตโดยเฉพาะชีวิตของมนุษย์มีทั้งหมด ๖ ธาตุ ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน), อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ), เตโชธาตุ (ธาตุไฟ), วาโยธาตุ (ธาตุลม), อากาสธาตุ (ธาตุคืออากาศ) และวิญญานธาตุ (ธาตุคือวิญญาน)^{๑๓๙}

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๙๙/๓๕๖., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๙/๔๓๑.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๖๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๕.

^{๑๓๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๐.

^{๑๓๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๕/๒๑๘., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๔., ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๐๐/๘๓., ๑๒๕/๑๑๒., ๓๔๘/๓๐๗., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘., ๑๒๕/๑๖๒., ๓๔๘/๔๐๕., ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๑๐/๑๙๐., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑๐/๓๒๖., อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๑., อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๑., อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๗๒/๙๖., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๓๔.

นอกจากนี้ ธาตุ ยังหมายถึง รากศัพท์^{๑๔๐}, สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของ เหตุปัจจัย^{๑๔๑}, สิ่งที่ถูกถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ค้ำกันเป็นร่างของสิ่งทั้งหลาย โดยทั่วไป เชื่อว่ามี ๔ ธาตุ ได้แก่ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ), ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ), ธาตุไฟ (เตโชธาตุ), ธาตุลม (วาโยธาตุ) แต่ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งมีชีวิตเพิ่มอีก ๒ ธาตุ คือ อากาศธาตุ (ที่ว่าง) และ วิญญาณธาตุ (ธาตุ รู้)^{๑๔๒} ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

๑. ปฐวีธาตุ คือ สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งอาศัยแห่งสหาตรูป สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งแข็ง หรือ ธาตุดิน ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี เป็นอุปาตินนกรูป เป็น ของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือ อุปาตินนกรูปภายใน อื่นใดที่เป็นของเฉพาะตนที่มีลักษณะแข็งแข็ง เป็นของหยาบ^{๑๔๓}

๒. อาโปธาตุ เรียกสามัญว่า ธาตุน้ำ คือ อุปาตินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน ภายในตัว ก็มี ภายนอกตัวก็มี เป็นสภาวะที่เอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ น้ำตา มันทัน เปลวมน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรืออุปาตินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของ เอิบอาบ มีความเอิบอาบ^{๑๔๔}

๓. เตโชธาตุ เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ คือ อุปาตินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน ภายในตัว ก็มี ภายนอกตัวก็มี เป็นสภาวะที่ทำให้ร้อน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อนได้แก่ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็น เครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้ม รสแล้ว หรืออุปาตินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน^{๑๔๕}

๔. วาโยธาตุ เรียกสามัญว่า ธาตุลม คือ อุปาตินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน ภายในตัว ก็มี ภายนอกตัวก็มี เป็นสภาพที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่และค้ำจุน เป็นของพัดไปมา มีความพัด ไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตาม อวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาตินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของ เฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา^{๑๔๖}

^{๑๔๐} พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, หน้า ๓๓๗.

^{๑๔๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๕๓.

^{๑๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, หน้า ๖๐๐.

^{๑๔๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๕/๒๑๘., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๔., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๑๔/๙๒., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๔๙/๓๐๗., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๔๙/๔๐๕.

^{๑๔๔} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๐๓/๒๖๔-๒๖๕., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๑๕/๙๒., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๕๐/๓๐๘., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๐/๔๐๖.

^{๑๔๕} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๐๔/๒๖๖., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๑๖/๙๓., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๖/๑๒๗., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๕๑/๓๐๘., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๑/๔๐๖-๔๐๗.

^{๑๔๖} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๐๕/๒๖๗., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๐๕/๓๓๕., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๑๗/๙๓., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๗/๑๒๘., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๕๒/๓๐๘-๓๐๙., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๒/๔๐๗.

๕. อากาศธาตุ คือ อุกาตินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า โปร่งไป เป็นช่อง ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ไหลลงเบื้องต่ำ หรืออุปาตินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า^{๑๔๗}

๖. วิญญาณธาตุ คือ ความรู้^{๑๔๘} สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ธาตุรู้^{๑๔๙} ได้แก่ วิญญาณธาตุ ๖^{๑๕๐} คือ

- ๑) จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ
- ๒) โสทวิญาณธาตุ ธาตุคือโสทวิญาณ
- ๓) ฆานวิญาณธาตุ ธาตุคือฆานวิญาณ
- ๔) ชิวหาวิญาณธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญาณ
- ๕) กายวิญาณธาตุ ธาตุคือกายวิญาณ
- ๖) มโนวิญาณธาตุ ธาตุคือมโนวิญาณ^{๑๕๐}

สรุปได้ว่าคุณค่าของมนุษย์ในเรื่องของธาตุ คือ คุณค่าที่เกิดจากการประกอบรวมกันโดย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ ตลอดจนวิญญาณธาตุ เพื่อให้ได้มาซึ่งชีวิตที่เป็นเรื่องยากมาก เพราะในแต่ละธาตุก็จะมีคุณสมบัติ มีสภาวะที่มีอยู่ในตัวเอง ธาตุเหล่านั้นมีความแปรปรวน ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เสื่อมสลายได้

ในทัศนะของ ดร. สมภาร พรหมทา มีความเห็นในเรื่องขั้น ๕ อายุตนะ และธาตุว่าโลก กายภาพแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือตัวเราหรือมนุษย์ กับสิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัวเรา ตัวเรานั้นคือส่วนที่ประกอบด้วยกายและจิต กายนั้นค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) คือเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ตกอยู่ภายใต้กฎ ๒ กฎ คืออุตุนิยามและพีชนิยาม ในแง่อุตุนิยามกายของเราประกอบด้วยธาตุพื้นฐานจำนวนหนึ่ง คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ธาตุเหล่านี้เป็นสิ่งที่มิอยู่ตามธรรมชาติ กายนี้เคยมีอยู่ก่อนแล้วในแง่ที่เป็นธาตุธรรมชาติ ก่อนที่เราจะมาครอบครองเป็นเจ้าของในชาตินี้ เนื้อตัวของเรานั้นมาจากอาหารที่เรากินเข้าไป อาหารเหล่านั้น เช่น ข้าว ก็คือธาตุที่สืบต่อมาจากธาตุในอดีต กายเราก็อ้อมมีทิศทางของการคลี่คลายเปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติของมัน เราไม่อาจบังการหรือควบคุมให้เป็นอย่างที่เราอยากให้เป็นได้ (อนัตตา) ความที่กายไม่ใช่ของเราและเราจำเป็นต้องประคับประคองให้อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้นี้คือความยุ่งยาก (ทุกขัง)

^{๑๔๗} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๑๘/๙๓-๙๔., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๘/๑๒๘., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๕๓/๓๐๙., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๓/๔๐๘.

^{๑๔๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๕/๒๑๘., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๔.

^{๑๔๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๘.

^{๑๕๐} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑-๑๑๒-๑๑๓., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑-๑๖๒., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๘๕/๑๓๖., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙-๑๗๐., อ.ต.ก.(บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๑., อ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๑., พ.อ.(บาลี) ๓๐/๑/๒๖., พ.อ.(ไทย) ๓๐/๑/๔๔., พ.ป.(บาลี) ๓๑/๕/๑๐., พ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑๒., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๗๘/๙๙., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๘/๑๓๘.

กายนั้นในแง่พีชนิยามหรือชีววิทยาเป็นสิ่งที่แนบสนิทเป็นหนึ่งเดียวกับใจหรือความคิด ช่วยให้เข้าใจความเป็นอนัตตาของกายได้ลึกซึ้งลงไปอีก ชั้น ๕ ที่ประกอบเป็นมนุษย์ ไม่ใช่ตัวตนของเราเหตุผลที่ว่ามันคือ เพราะเราไม่สามารถบังคับบัญชาชั้น ๕ ให้เป็นดังที่เราต้องการได้เลย พิจารณาว่าชีวิตนี้ไม่ใช่ของเราไม่ใช่ตัวเรา เพราะไม่มีอะไรสักอย่างที่เราจะบัญชาให้เป็นอย่างที่เราต้องการได้ ชั้น ๕ เป็นอนัตตาทนุความว่าไม่มีศูนย์กลางของชีวิตที่เรียกว่าเรา

จิตในที่นี้ ความหมายว่าการรับรู้ (วิญญาณ และสัญญา) ความคิด (สังขาร) และความรู้สึก (เวทนา) ก็ไม่ใช่ตัวเรา จะมีก็แต่ความคิดเท่านั้นที่อาจตีความว่าเป็นตัวเรา คำว่าคน ก็เช่นกัน เป็นชื่อเรียกชั้นทั้ง ๕ ที่มาประกอบกันเข้า เมื่อใดก็ตามที่เราแยกชั้นเหล่านั้นออกจากกัน คำว่าคน ก็หายไป^{๑๕๑}

ผู้วิจัยขอสรุปในประเด็นเรื่องลักษณะคุณค่ามนุษย์เชิงอภิปรายนี้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติได้ และจะแยกขาดจากธรรมชาติมิได้ เพราะมนุษย์มีจิตใจและร่างกายอันประกอบด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศอันเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การจะเข้าใจอริยสัจ ๔ เริ่มต้นที่คำว่าทุกข์ พอเรียนรู้ทุกข์จึงจะสามารถเรียนรู้มรรค การจะเรียนรู้ทุกข์ได้เต็มทีนั้นต้องอาศัยชั้น ๕ ครบโดยบริบูรณ์ ในภพภูมิอื่นที่เป็นกายทิพย์ เช่น ในเทวโลกก็จะมีชั้นไม่ครบ บางพวกมีชั้นเดียวบ้าง, ๒ ชั้นบ้าง, ๓ ชั้นบ้าง หรือ ๔ ชั้นบ้าง ฉะนั้นการจะให้มาเรียนรู้เรื่องของพระพุทธเจ้า เรื่องไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) จึงไม่มีความรู้เลย เช่น บางพวกไม่เห็นอนิจจัง เพราะอยู่ในพรหมโลกยาวนานเหลือเกิน จึงไม่สามารถเห็นอนิจจังว่าการเกิดขึ้นมีอยู่ การดับไปมีอยู่ พระพรหมบางเหล่ามีรูปแต่ไม่มีเวทนา บางพวกมีแต่สัญญาแต่ไม่มีรูป เป็นพลังงานล่องลอยก็ไม่เห็นการเกิดการดับ แต่พวกมนุษย์ในมนุษย์โลกที่มีชั้น ๕ ครบ สามารถเห็นการตั้งอยู่ของชั้น ๕ ว่าเป็นของไม่แน่นอนมีอายุสั้น จึงเห็นทุกข์ได้เร็วกว่าพวกที่มีชั้นไม่ครบ จึงเป็นคุณค่าของมนุษย์ที่อยู่ในโลก ศักยภาพของคุณค่าในตัวมนุษย์ สามารถพัฒนาได้ในการเข้าใจธรรม โดยอาศัยธาตุ ชั้น และอายตนะ ที่สามารถเห็นอริยสัจ เรื่องกฎของพระไตรลักษณ์ได้ดีกว่าพวกที่มีธาตุชั้นไม่ครบ ชีวิตมนุษย์จึงเป็นชีวิตที่มีคุณค่าที่สุดในบรรดาภาวะทั้งหลาย เช่น เทวดาและเทพธิดาบนสรวงสวรรค์เป็นภาวะที่มีความสุขมากจนไม่มีเรื่องที่จะตั้งคำถาม หรือไม่มีปัญหาชีวิตใดๆ ส่วนสัตว์ดิรัจฉานและสัตว์นรกต่างๆ อยู่ในภาวะที่เต็มไปด้วยความทุกข์ ทรมาน จนไม่มีเวลาคิดแก้ปัญหาความทุกข์ยาก จึงมีแต่มนุษย์ที่อยู่กึ่งกลาง พบทั้งความสุขและความทุกข์ จึงเป็นเหตุให้ภพมนุษย์นั้นเหมาะสมที่สุดในการแสวงหาความรู้เพื่อสิ่งที่ดีกว่าสำหรับชีวิต มีโอกาสที่จะบรรลุธรรม คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถาวร

^{๑๕๑} สมภาร พรหมทา, เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทศนะทางชีวจริยศาสตร์ของพุทธศาสนา, หน้า ๗๕-๙๒.

๒.๓.๒ ลักษณะคุณค่ามนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต

ประเด็นลักษณะคุณค่ามนุษย์ ๓ มิติ คือ (ก) ความสำคัญในการเป็นมนุษย์ (ข) ความสำคัญในการดำเนินชีวิต และ (ค) ความสำคัญในการอยู่ร่วมกันในสังคม หมายความว่าถึง องค์ประกอบของชีวิตนั่นเอง ในที่นี้จะมุ่งศึกษาถึงคุณค่าของมนุษย์ทั้ง ๓ มิติ ตามลำดับ ดังในรายละเอียดต่อไปนี้

ก. ความสำคัญในการเป็นมนุษย์ เริ่มด้วยการเกิด การเกิดจึงเป็นการเริ่มต้นของชีวิต ผู้ที่เห็นความสำคัญของชีวิตก็ย่อมเห็นว่าการเกิดเป็นเรื่องสำคัญ และมีคุณค่ามาก เพราะถ้าไม่มีการเกิด ชีวิตก็เริ่มต้นและเจริญต่อมาไม่ได้ จุดเริ่มต้นของการเกิดเป็นมนุษย์ หมายถึง จิตดวงแรก คือวิญญาณดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา จนถึงเวลาตาย อัฐภาพในระหว่างนี้ชื่อว่ากายมนุษย์^{๑๕๒} การเกิดเป็นมนุษย์จึงนับว่าเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่และมหัศจรรย์ มีความสลับซับซ้อนมากที่สุด ต้องอาศัยปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกัน คือ (๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู และ (๓) คันธัพพะ (เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ) เมื่อนั้นการถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้^{๑๕๓} เริ่มก่อเกิดเป็นกลละ (รูปละเอียด มีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งหลุดจากการสับัด ๓ ครั้ง), จากนั้นไป ๗ วัน เกิดเป็นอัมพุทะ (มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนดีบุกเหลว), จากอัมพุทะเจริญไปเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก), จากเปสิเกิดเป็นขณะ (เป็นก้อน), ในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็นปุม ๕ ปุม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ^{๑๕๔} มีการประชุมกันของหาฏรูป ๔ และเจริญเติบโตด้วยอาหารที่มารดาตมกิน^{๑๕๕} มารดา ย่อมรักษาทารกในครรภ์ประมาณ ๙ ถึง ๑๐ เดือน จึงคลอดทารก^{๑๕๖} ซึ่ง “ทารก” พระพุทธเจ้าทรงหมายถึง “ผู้เป็นภาระหนัก, ผู้ที่ทำให้มารดามีความกังวลใจมาก, ผู้ที่เกิดด้วยโลหิตของมารดา” และเลี้ยงดูด้วยความรักความห่วงใยมาก เป้าทะนุถนอม คอยป้อนน้ำนมป้อนข้าวจนกว่าจะเติบโตช่วยเหลือตนเองได้^{๑๕๗} ผู้เป็นมารดาจึงต้องให้ความสำคัญกับชีวิตที่อยู่ในครรภ์ เพราะเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่จะให้กำเนิดมา ไม่เช่นนั้นมารดาบางคนก็อาจจะไปทำแท้งแล้วก็ได้ จึงต้องตั้งใจเลี้ยงดูอย่างดี ตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนคลอดออกมา

เมื่อการถือกำเนิดในการเป็นมนุษย์ และการได้อัฐภาพเป็นมนุษย์เป็นเรื่องยากมาก เพราะจะต้องได้มาด้วยความพยายามมากและด้วยกุศลมาก^{๑๕๘} จึงต้องมีการประพฤติธรรม มีการประพฤติชอบ มีการทำกุศล และมีการทำบุญ หลีกเลี้ยงสิ่งชั่วอกุศลทั้งปวง ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงคนพาลเมื่อตายไปแล้ว โอกาสที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นเป็นสิ่งที่ยาก เพราะในขณะที่มีชีวิตอยู่นั้น ไม่มีการประพฤติธรรม ไม่มีการประพฤติชอบ ไม่มีการทำกุศล ไม่มีการทำบุญ ยิ่งยากกว่าเตาตาบอดตัวหนึ่ง ที่ ๑๐๐ ปีจึงจะโผล่ขึ้นมาจากมหาสมุทร เพื่อสอดคอเข้าไปในแอ่งที่มีรูเดียว ที่มีผู้มาโยน

^{๑๕๒} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๐., วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๑.

^{๑๕๓} ม.มุ.(บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔., ม.มุ.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔., ม.มุ.อ.(ไทย) ๒/๔๐๘/๒๘๘.

^{๑๕๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๕/๒๔๘., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗., ส.ส.อ.(ไทย) ๑/๒๓๕/๓๓๘-๔๔๐.

^{๑๕๕} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๒๐๕/๑๘๑., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒., ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๕/๒๔๘., ส.ส.(ไทย)

๑๕/๒๓๕/๓๓๘.

^{๑๕๖} ทารก หมายถึง เด็กที่อยู่ในครรภ์, เด็กแบเบาะ, เด็กเล็กๆ, เด็กที่ยังไม่รู้เดียงสา, ราชบัณฑิตยสถาน ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๕๖๖.

^{๑๕๗} ม.มุ.(บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔-๓๖๕., ม.มุ.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๑๕๘} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๒๒๑.

ไว้ให้ลอยอยู่ในมหาสมุทร^{๑๕๙} หรือแม้แต่อดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง เมื่อครั้งเสวยพระชาติเกิดเป็นพญานาคราช มีร่างกายใหญ่โต อายุยืนมาก อุดมไปด้วยสมบัติทั้งหลาย และพรั่งพร้อมไปด้วยบริวาร แต่ทรงเบื่อหน่ายในราชสมบัติ จึงตั้งใจรักษาศีล เพื่อว่าเมื่อพ้นจากอัฐภาพของพญานาคแล้ว จะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ครั้นถูกหมองูจับด้วยการร้ายมนต์ ทำให้พระองค์ได้รับความเจ็บปวดและทรมานเป็นอย่างมาก แม้พระองค์จะมีฤทธิ์มากที่จะพ้นพิษเพื่อทำร้ายหมองู แต่พระองค์ก็ไม่ทำไม่ต่อสู้ใดๆ ทั้งสิ้น ทรงยอมให้จับและยอมทำตามทุกอย่าง เพราะกลัวศีลจะต่างพร้อยด้วยต้องการจะรักษาศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เพื่อต้องการจะไปเกิดเป็นมนุษย์ เพราะการได้อัฐภาพเป็นมนุษย์ทำให้โอกาสในการรักษาศีลง่ายกว่า สามารถสร้างบารมีอื่นได้สะดวกกว่า มีโอกาสบำเพ็ญภาวนา ได้บรรลุมรรคผลนิพพานง่ายกว่าการเป็นพญานาค เพราะฉะนั้นพระองค์จึงรักษาศีลยิ่งชีวิต^{๑๖๐}

สิ่งที่มีค่าสูงสุดของมนุษย์ คือ ชีวิต มนุษย์ทุกคนรักและหวงแหนชีวิตของตนมากที่สุด แม้กระทั่ง สัตว์ก็เช่นเดียวกัน ทั้งมนุษย์และสัตว์มีสิ่งที่คล้ายกันอยู่ ๔ อย่าง ที่เรียกว่า สัญชาตญาณแห่งความต้องการ คือ ต้องการกิน นอน สืบพันธุ์และมีความกลัวภัย อันตราย แต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ คือ ความสามารถในการคิดด้วยเหตุผล ที่เรียกว่าสติปัญญา และ สติปัญญานี้เองที่ทำให้คนเกิดความสามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรม ทั้งที่เป็นนามธรรมและวัตถุธรรม เช่น สิ่งก่อสร้าง อาคาร บ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ เทคโนโลยี ศาสนา วัฒนธรรม จริยธรรม กฎหมาย ระบบการปกครอง และวิชาการต่างๆ เป็นต้น^{๑๖๑} มนุษย์จึงถูกเรียกว่าสัตว์พิเศษ หรือสัตว์ที่ประเสริฐ ซึ่งมีความแตกต่างจากสัตว์ประเภทอื่นๆ ทั้งทางด้านร่างกายและความรู้สึกนึกคิด เพราะสามารถเรียนรู้ ผึกฝน และพัฒนาได้^{๑๖๒} เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่พึ่งพาด้วยตนเองและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์ จึงได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “มนุษย์” ไว้หลายท่าน ดังเช่น

๑. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๔ ให้ความหมายว่า มนุษย์ (อ่านว่า: มะนุด สะยะ-, มะนุด) หมายถึง สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูง, คน^{๑๖๓}

๒. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมาย “มนุษย์” หมายถึง “ผู้มีใจสูง” ได้แก่ คนผู้มีมนุษยธรรม (ธรรมที่ทำให้คนให้เป็นมนุษย์ ได้แก่ ศีล ๕ และ คุณธรรม) เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น, สัตว์ที่รู้จักคิดเหตุผล, สัตว์ที่มีใจสูง, คน^{๑๖๔}

๓. สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร) ให้ความหมายคำว่า “มนุษย์” มีความหมายแบ่งเป็น ๒ ประการคือ

^{๑๕๙} ม.อ. (บาลี) ๒๔/๒๕๒/๒๒๐-๒๒๑., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๔๗-๒๔๘.

^{๑๖๐} พ. จริยา. (บาลี) ๓๓/๒๐-๒๕/๖๑๓-๖๑๔., พ. จริยา. (ไทย) ๓๓/๒๐-๒๕/๗๔๘-๗๔๙., พ. จริยา. อ. (ไทย) ๑/-/๑๘๘-๑๘๙.

^{๑๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๒๕.

^{๑๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนากันใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗-๒๙.

^{๑๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๘๗๗.

^{๑๖๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๗, ๒๗๘.

(๑) มนุษย์ หมายความว่า ผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้ดีชั่ว รู้จักประโยชน์และมีประโยชน์

(๒) มนุษย์ หมายความว่า บุคคลผู้มีใจสูง มีคุณธรรมความเป็นมนุษย์^{๑๖๕}

๔. ท่านพุทธทาสภิกขุ มีทัศนะว่า “มนุษย์” จำแนกออกเป็น ๒ แบบหยาบๆ คือ

(๑) มนุษย์ที่ไม่มีความเป็นมนุษย์ หรือ มีความเป็นมนุษย์น้อย เรียกว่า “คน”

(๒) มนุษย์ที่มีความเป็นมนุษย์สูง หรือ มีคุณธรรมก็จะเรียกว่าเป็น “มนุษย์”

ดังคำกล่าวจาก “หัวข้อธรรมในคำกลอนสุภาสิตของท่านพุทธทาส” กล่าวไว้ว่า

เป็นมนุษย์ เป็นได้ เพราะใจสูง	เหมือนหนึ่งยุง มีดี ที่แววขน
ถ้าใจต่ำ เป็นได้ แต่เพียงคน	ย่อมเสียที่ ที่ตน ได้เกิดมา
ใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ	ถ้ามีครบ ควรเรียก มนุสสา
เพราะทำถูก พุดถูก ทุกเวลา	เปรมปรีดา คินวัน สุขสันต์จริง ^{๑๖๖}

ในทางพระพุทธศาสนานั้น คุณธรรมที่จะทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ และเป็นมนุษย์ที่แท้จริงได้ ก็คือ ศีล ๕^{๑๖๗} และ ธรรม ๕^{๑๖๘} หรือเบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม ได้แก่ (๑) เมตตา กรุณา (๒) สัมมาอาชีวะ (๓) กามสังวร(สำรวมในกาม) (๔) สัจจะ และ (๕) สติสัมปชัญญะ^{๑๖๙} ก็เพราะศีลและธรรมนำมาให้เกิด ตรงกันข้ามหากมีศีล ๕ ธรรม ๕ ไม่ครบ ก็จะขาดความเป็นมนุษย์โดยลำดับ ยิ่งเหลือความเป็นมนุษย์ลดน้อยลงทุกที เป็นได้แค่คน ไม่ถึงขั้นเป็นมนุษย์ พฤติกรรมที่จะทำให้เกิดความเจริญ และความเสื่อมของมนุษย์ ล้วนเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากทางกาย ทางวาจา และทางใจ^{๑๗๐} อกุศลกรรม เป็นการประกอบแต่กรรมชั่วนำไปสู่เส้นทางแห่งความเสื่อม ทางแห่งอบายภูมิ^{๑๗๑} ซึ่งหมายถึง ถิ่นที่สัตว์จะไปถือน้ำค้ำยออันปราศจากความเจริญ (นรก, กำเนิดดิรัจฉาน, เปต และ อสุรกาย) ไม่มีการแก้ไขเรียนรู้ ไม่มีการพัฒนา^{๑๗๒} ต้องเสวยวิบากกรรมรับโทษอย่างเดียว เป็นเหตุให้ติดอยู่ในสังสารวัฏอันยาวนาน และกว่าจะมาก่อเกิดเป็นมนุษย์ได้ยากมาก^{๑๗๓}

สรุปว่าความสำคัญในการเป็นมนุษย์ คือการได้ถือกำเนิดเป็นมนุษย์ จะเห็นได้ว่านักสร้างบารมีทุกยุคทุกสมัย ต่างต้องการเกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะเป็นภพภูมิที่เหมาะสมต่อการสร้างบารมี

^{๑๖๕} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จเจ้า คิต เขียน พุด เทศน์, (กรุงเทพมหานคร: ธนากรกรพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๘.

^{๑๖๖} พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

^{๑๖๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๐๓/๓๔๘-๓๕๐., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๐๓/๔๔๗.

^{๑๖๘} อัง.ทุก.อ..(ไทย) ๒/๔๙/๗๑.

^{๑๖๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๑๗๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๙๑-๑๑๕/๓๕๕-๓๕๗., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๑-๑๑๕/๕๒๓-๕๒๕.

^{๑๗๑} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๑๑๔/๒๕๙., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๔/๓๕๗., พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๖๑๗/๓๕๘., พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๑๗/๔๔๖., พุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๔/๒๐๔., พุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๒๖๔.

^{๑๗๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๐., ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๓๗๒.

^{๑๗๓} อัง.อฎฐก.(บาลี) ๒๓/๒๙/๑๘๕-๑๘๖., อัง.อฎฐก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๗.

ได้ทุกรูปแบบ ฉะนั้นมนุษย์จึงควรเห็นคุณค่านี้ด้วยการประพฤติให้อยู่ในศีลในธรรมทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพื่อหลีกเลี่ยงทางแห่งอบายภูมิทั้งสิ้น

ข. ความสำคัญในการดำเนินชีวิต เมื่อได้มีชีวิตจากการเกิดที่แสนยากนี้แล้ว จึงเป็นของมีคุณค่ามากมายมหาศาล ควรถนอมรักษาอย่างยิ่ง เปรียบดังได้ครอบครองเพชรน้ำงามเม็ดใหญ่หาค่ามิได้ไว้ในมือ จึงต้องระวังรักษาเพชรนั้นยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก ไม่ให้สูญหายไม่ให้แตกร้าว ไม่ให้เกิดรอยขีดข่วนแม้เท่าขนแมว ที่จะทำให้ความงามของเพชรลดลง ทำให้ค่าของเพชรลดลง ราคา ก็จะต่ำลง^{๑๗๔} การรักษาคุณค่าของชีวิตของมนุษย์ ก็ยิ่งมีค่ามากกว่าอย่างนับประมาณไม่ได้ คือ การรักษาคุณสมบัติของมนุษย์ไว้ให้สมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่ามีความหมายตลอดชั่วชีวิตที่ยังมี “อายุ”^{๑๗๕} หรือมีลมหายใจอยู่ ซึ่งมนุษย์แต่ละคนมีมากน้อยไม่เท่ากัน จึงไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่อายุ ดังปรากฏพระพุทธภาษิตที่กล่าวถึงอายุจำนวนมาก เช่น วัยย่อมเสื่อมลงไปเรื่อย ทุกหลับตา ทุกลืมตา (ยาวูปปตติ นิมิสสติ ตตฺราปิ สรตีวโย)^{๑๗๖}, กาลเวลาย่อมกลืนกินสัตว์ทั้งหลายพร้อมกันไปกับตัวมันเอง (กาโล ฆสตี ภูตานิ สพฺพาเนว สหตฺตนา)^{๑๗๗}, วันคืนเคลื่อนคล้อย อายุเหลือน้อยทุกที (ยสฺส รตฺยา วิวसानะ อายุ อปฺปตฺรํ สียา)^{๑๗๘} หรือ แม่น้ำเต็มฝั่ง ไม่ไหลขึ้นสู่ที่สูงฉนใด อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่เวียนกลับมาสู่วัยเด็กอีก ฉะนั้น (ยถา วาริวโร ปุโร คจฺฉํ น ปริวตฺตติ เอวมายุ มนุสฺसानํ คจฺฉํ น ปริวตฺตติ)^{๑๗๙} เป็นต้น

พระพุทธพจน์เหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายมีประมาณน้อย เล็กน้อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก^{๑๘๐} เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อยแล้วสิ้นไปด้วยความชรา^{๑๘๑} แต่มีความสำคัญมาก^{๑๘๒} ดังนั้น ในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่า ด้วยการมีพระรัตนตรัยเป็นเครื่องนำพา เป็นที่พึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว^{๑๘๓} ให้ดำเนินอยู่ในสติ ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ไม่ใช่ชีวิตอยู่ในความทุกข์ ไม่ทุกข์ไปกับชีวิตเมื่อพบเจอปัญหาในแต่ละวัน มนุษย์ที่ได้เกิดมาแล้วพบพระรัตนตรัยถือว่าเป็นผู้มีบุญ วาสนา ต้องอาศัยความดีที่ตนได้เคยทำบุญไว้ในอดีตชาติเรียกว่า “บุพเพกตบุญญาตา”^{๑๘๔} และการมีมงคล ๓๘ ประการ^{๑๘๕} อาทิเช่น การได้อยู่ในประเทศที่สมควร ได้

^{๑๗๔} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **แสงส่องใจ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

^{๑๗๕} อายุ หมายถึง เวลาที่ดำรงชีวิตอยู่ เวลาชั่วชีวิต ช่วงเวลานับตั้งแต่เกิด หรือ มีมาจนถึงเวลาที่กล่าวถึง, ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๑๔๐๘.

^{๑๗๖} พุ.ชา.จตุกก.(บาลี) ๒๗/๑๑๑/๑๑๐., พุ.ชา.จตุกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๑๗๙.

^{๑๗๗} พุ.ชา.จตุกก.(บาลี) ๒๗/๑๙๐/๗๑., พุ.ชา.จตุกก.(ไทย) ๒๗/๑๙๐/๑๑๕.

^{๑๗๘} พุ.ชา.ม.(บาลี) ๒๘/๑๐๒/๑๓๖., พุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๒/๑๙๙.

^{๑๗๙} พุ.ชา.ม.(บาลี) ๒๘/๑๐๗/๑๓๖., พุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๗/๒๐๐.

^{๑๘๐} อง.สตตก.(บาลี) ๒๓/๗๔/๑๑๒., อง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๗.

^{๑๘๑} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓/๓., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๓/๔.

^{๑๘๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **ชีวิตนี้น้อยนัก แต่สำคัญนัก**, หน้า ๔๓.

^{๑๘๓} พุ.พุ.(บาลี) ๒๕/๑/๑., พุ.พุ.(ไทย) ๒๕/๖๘๑/๑.

^{๑๘๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๔๗.

^{๑๘๕} พุ.พุ.(บาลี) ๒๕/๑-๑๓/๓-๕., พุ.พุ.(ไทย) ๒๕/๑-๑๓/๖-๘.

บุชามุคคัลที่ควรบูชา เพราะเราบุชามุคคัลประเภทไหนเราก็จะเป็นเช่นดังบุคคัลประเภทนั้น^{๑๘๖} ดังเช่น พระเจ้าอชาตศัตรูต้องฆ่าพระราชบิดา และเสื่อมจากมรรคผลก็เพราะการไปยกย่องนับถือ พระเทวทัต^{๑๘๗}

คุณค่าในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ที่สามารถปฏิบัติตามมงคลสูตรนี้แล้วจึงชื่อว่า ชีวิตของเราเดินตามทางที่ถูกต้องและถูกทาง ก็จะไปสู่ทางแห่งความสุข ความสำเร็จ มีความเจริญก้าวหน้า^{๑๘๘} ดำเนินชีวิตประจำวันอยู่อย่างมีประโยชน์ อยู่ในปัจจุบันด้วยสติ มงคล ๓๘ ประการ จึงเป็นเหมือนเข็มทิศในการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าตั้งแต่ข้อแรก จนถึงข้อสุดท้าย ส่วนผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิดก็จะเป็นทุกข์และความเสื่อม มนุษย์จึงเป็นบุคคลที่สามารถเลือกทางเดินของตนได้^{๑๘๙} ที่จะนำพาชีวิตไปทางใดทางหนึ่ง ตามสติปัญญา ตามประสบการณ์ ตามความสามารถของตนเองที่ได้สร้างสมมา

สรุปคือคุณค่าในความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คือการใช้ชีวิตทุกลมหายใจ ตลอดชั่วอายุอย่างมีคุณค่า มีความหมายที่สุด ให้สมกับการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะการมีอายุก็คือการมีชีวิตที่เป็นไปอยู่เพื่อให้คุณสมบัตินานอื่นๆ เช่น วรรณะ สุข ภัยรตติยศ ชื่อเสียง ความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ และเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองเจริญงอกงามมาเป็นลำดับ

ค. ความสำคัญในการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ไม่สามารถอาศัยอยู่ได้ตามลำพังจำเป็นต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม ต้องพึ่งพาผู้อื่นไม่ทางตรงก็ทางอ้อม^{๑๙๐} ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้น สังคมมนุษย์เป็นการรวมตัวกันของมนุษย์จำนวนมากก็เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดความสงบสุข

สังคมที่ดีมาจากมนุษย์ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีครอบครัวดี ถ้ามนุษย์มีคุณภาพก็จะเป็นรากฐานสำคัญที่จะพาสังคมไปในทางที่ดีขึ้น มีความเจริญที่ถูกต้อง ด้วยการมีศีลเป็นขั้นบันไดขั้นแรกแต่มีความสำคัญมากที่สุด นั่นคือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ว่าด้วยกาย หรือวาจา และการไม่ทำลายสติสัมปชัญญะที่เป็นตัวคุมศีลของตน^{๑๙๑} ซึ่งความเจริญที่ถูกต้องในทางพระพุทธศาสนานั้น คือ การอยู่ในความสงบร่มเย็นเป็นสุขอย่างแท้จริง ไม่มีการสร้างความเดือดร้อนเอารัดเอาเปรียบต่อสังคมอื่น โดยอาศัยหลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ อันเป็นธรรมช่วยอุ้มชูโลก ธรรมที่สงเคราะห์กัน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้^{๑๙๒} และเป็นเครื่องเกาะกุมประสานโลก เพื่อเป็นหลักในการสงเคราะห์และช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นพื้นฐาน ส่งเสริมชีวิตที่ดี ร่วมสร้างสรรค์สังคมและร่วมประสานสังคมให้สงบสุขมั่นคง มี

^{๑๘๖} พุ.ชา.วิสติ.(บาลี) ๒๗/๑๘๐/๓๔๘., พุ.ชา.วิสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๐/๕๐๐., พุ.ชา.ม.(บาลี) ๒๘/๑๒๕๔/๒๕๖., พุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๕๔/๓๗๖., พุ.อ.(ไทย) ๑/-/๑๘๗-๑๘๓.

^{๑๘๗} ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๐/๑๘๒-๑๘๓.

^{๑๘๘} พุ.อ.(ไทย) ๑/-/๑๘๓.

^{๑๘๙} ดูรายละเอียดใน ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๖๙/๒๑๑., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑-๓๐๒.

^{๑๙๐} จินตนา สังข์อุยर्थ, มนุษย์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร: จตุพร ดีไซน์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

^{๑๙๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๙๑๔.

^{๑๙๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๖.

สามัคคีมีเอกภาพ อันได้แก่ (๑) ทาน (การให้), (๒) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก), (๓) อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์), (๔) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)^{๑๙๓} ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๑. ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ให้ความช่วยเหลือ สงเคราะห์ทั้งทางทุนทรัพย์สิ่งของ ปัจจัยสี่ที่จำเป็น ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย หรือ ยารักษาโรค รวมทั้งการแบ่งปัน การให้คำแนะนำ ให้ความรู้ศิลปวิทยาการ ความรู้ความสามารถที่เรา มีอยู่ ทาน จึงมี ๒ ประเภท คือ (๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) และ (๒) ธัมมทาน (การให้ธรรม)^{๑๙๔}

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้ง ใจ คือ การกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุมีผล มีหลักฐานอ้างอิง จริ่งใจ ไม่พูดโกหกเสแสร้ง ไม่พูดเพื่อจ้อง บิดเบือนจากความเป็นจริง

๓. อตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ ช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญ สาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม มุ่งให้เกิด ประโยชน์แก่ส่วนรวม

๔. สมานัตตตา หมายถึง ความมีตนเสมอ คือ การเอาตัวเข้าไปสมาน การวางตัวเสมอต้น เสมอปลาย หนักแน่น ให้ความเสมอภาคกับทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบ ร่วมทุกข์ ร่วมสุขช่วยเหลือเกื้อกูลกันแก้ปัญหา ช่วยกันคิดในทางสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๑๙๕}

คุณค่าของมนุษย์ที่จะอยู่ในสังคมได้นั้นจึงต้องประกอบไปด้วยคุณธรรมเหล่านี้ สังคมจึง จะเกิดคุณค่าขึ้นไปในทางบวก คุณค่าของสังคมที่เจริญขึ้นจึงไม่เพียงแต่ความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุ แต่ ขึ้นกับคุณภาพจิตใจของมนุษย์เป็นหลักด้วย คือไม่หย่อนยานในด้านใดด้านหนึ่ง ดังนั้น การจะพัฒนา จิตใจของมนุษย์ให้มีคุณค่า เพื่อทำให้สังคมพัฒนาไปทั้งทางโลกธรรมและนามธรรม ควรจะ ประกอบด้วยการรักษาศีล ๕ ธรรม ๕ และ สังคหวัตถุธรรม ๔ ประการ เป็นธรรมที่ทำให้สังคมตั้งอยู่ ได้นาน ไม่มีใครสามารถมาทำลายสังคมให้ปั่นป่วนไปได้

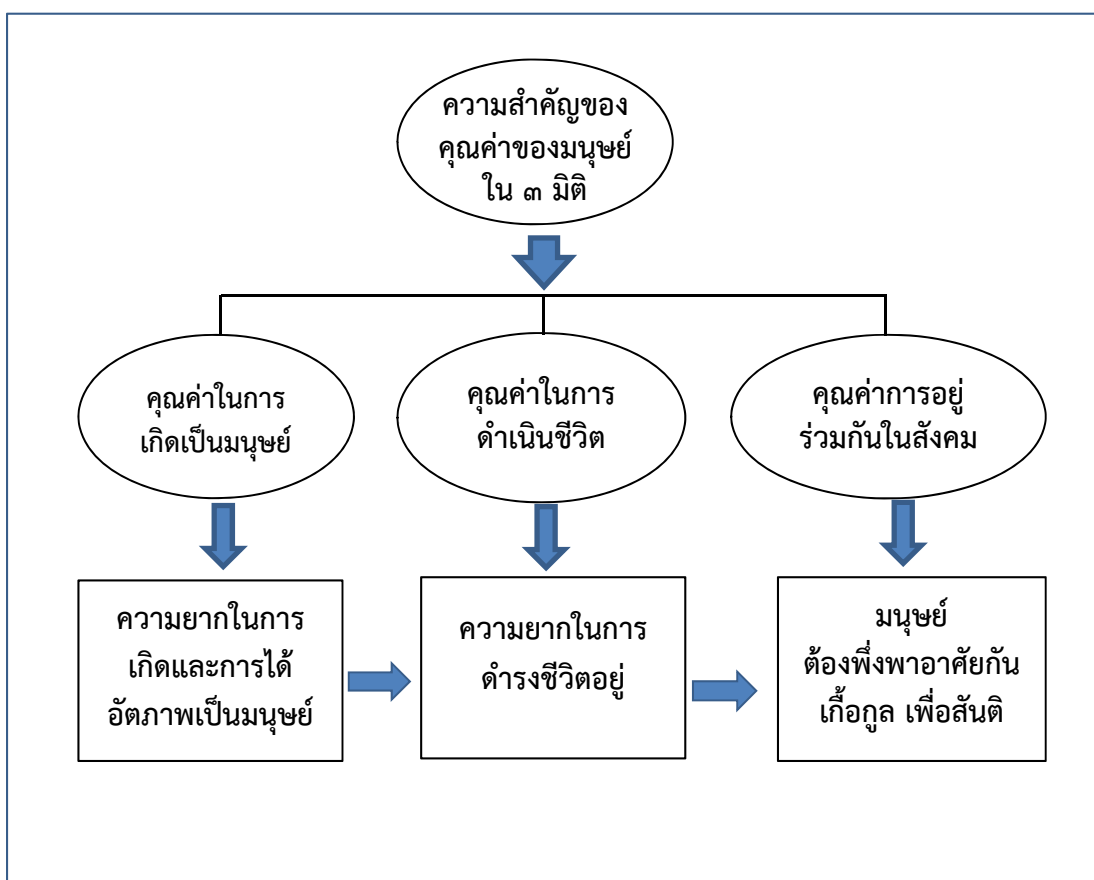
จากที่ได้ศึกษามาทั้งหมดในหัวข้อนี้ คือ ลักษณะคุณค่าของมนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต ผู้วิจัยเห็นว่า คุณค่าของมนุษย์มีลักษณะเชิงความสำคัญของชีวิต ที่มีคุณค่าในมิติของการได้เป็นมนุษย์ มีคุณค่าในมิติของการดำเนินชีวิต และยังมีคุณค่าในมิติของการได้อยู่ร่วมกันในสังคม เมื่อมนุษย์เป็นผู้ มีคุณค่าทั้ง ๓ มิติ นี้แล้ว ย่อมดำเนินชีวิตเพื่อให้ชีวิตมีคุณค่า เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและ ผู้อื่นด้วย ซึ่งสามารถอธิบายได้เป็นแผนภูมิดังต่อไปนี้

^{๑๙๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๐/๑๓๒., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐., อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗., ๒๕๖/๒๗๖., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑., ๒๕๖/๓๗๓., อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๑., อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๔๐., พุ.ชา.สตตติ.(บาลี) ๒๘/๑๗๘/๕๕., พุ.ชา.สตตติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓., ดูรายละเอียดใน อัง.อญจก.(บาลี) ๒๓/๒๔/๑๗๙., อัง.อญจก.(ไทย) ๒๓/๒๔/๒๖๗.

^{๑๙๔} อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗., อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐., อัง.ทุก.อ.(ไทย) ๒/-/๖๘.

^{๑๙๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๓.

แผนภูมิที่ ๒.๑ ลักษณะคุณค่ามนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต (องค์ประกอบของชีวิต)

จากแผนภูมิสามารถอธิบายได้ว่า ลักษณะของความสำคัญของคุณค่าของมนุษย์ใน ๓ มิติ ให้อยู่ตรงกลางทำหน้าที่เป็นประธานในการดูแลปัจจัยของความสำคัญส่วนอื่นๆ อันได้แก่ ปัจจัยของความสำคัญในการเกิดเป็นมนุษย์ ความสำคัญในการดำเนินชีวิต และความสำคัญในการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยในแต่ละปัจจัยก็มีหน้าที่ของตนเองด้วย ยังต้องทำงานประสานสอดคล้องกันกับปัจจัยอื่นๆ ด้วย เพื่อความเป็นอยู่อย่างผาสุก สันติ ให้แก่ชีวิตที่ดีงาม

แม้ว่าการเกิดเป็นมนุษย์เป็นเรื่องยาก และการดำรงชีวิตอยู่ในสภาพของมนุษย์จะยากกว่าก็ตาม ในความยากเหล่านี้ไม่ขึ้นกับความรู้ของมนุษย์ แต่มนุษย์จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ และความสามารถ เรียกความรู้นี้ว่า “การเห็นคุณค่า” ดังจะได้กล่าวในบทที่ ๓ ต่อไป

๒.๔ บทสรุป

จากการศึกษาในบทนี้คือ “คุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ และเป็นการตอบปัญหาที่ต้องการทราบว่าคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหมาย ประเภท และลักษณะเป็นอย่างไร ทำให้ทราบว่า การวิจัยเรื่องความหมายของคุณค่าของมนุษย์ ด้วยการมองผ่านจากพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เพราะเนื่องจากในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏคำว่าคุณค่าของมนุษย์อย่างชัดเจน แต่แฝงอยู่ในหลักธรรมและคำสอนของพระพุทธเจ้า อีกทั้งศึกษาความหมายของคุณค่าของมนุษย์จากนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ

ความหมายของคำว่า “คุณค่า” คือ สภาวะหรือเป็นตัวตนแห่งความดีงามสากล เป็นที่ปรารถนาของทุกรูปนาม เป็นนามธรรมที่ไม่ปรากฏออกมาเป็นเชิงปริมาณ ไม่สามารถตีค่าเป็นตัวเลขได้ เป็นคุณค่าที่มีค่า และมีประโยชน์อยู่ในตัวของมันเอง มีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “มูลค่า” ที่มีหมายความว่าคุณค่าที่สามารถตีค่าเป็นราคาเป็นตัวเลขได้

ฉะนั้น “คุณค่าของมนุษย์” หมายถึง คุณค่าของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และคุณค่าของการดำเนินชีวิตในอัตภาพของมนุษย์ จึงควรใช้ชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยการสร้างสรรค์คุณงามความดี มีความสามารถในการรักษาศีลให้สมบูรณ์ได้ และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองจนกระทั่งบรรลุธรรมตามลำดับได้ คุณค่าของมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มีความมหากาฬประมาณค่าไม่ได้ มนุษย์จึงเป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นภาวะที่สูงส่งที่สุดในโลก ทั้งในแง่ของสติปัญญา อารมณ์ และความรู้สึก ซึ่งแตกต่างจากสัตว์อื่นๆ เพราะต้องอาศัยกุศลกรรมฝ่ายดีที่กระทำไว้ในอดีตชาติเรียกว่า “ปุพเพกตปุญญตา” และมนุษย์เป็นผู้ที่มีขั้น ๕ आयตนะ และธาตุครบ มนุษย์ทุกคนจึงมีคุณค่าในตนเอง มีศักยภาพและคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน ไม่มีชนชั้นวรรณะ ไม่มีสูงหรือต่ำ มีศักดิ์ศรีเสมอกัน ต่างกันแต่โอกาสที่จะแสดงออกซึ่งคุณค่าแห่งตนเท่านั้น และเพื่อให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์มีคุณค่ามากที่สุด มนุษย์ควรดำเนินชีวิตอยู่ในความไม่ประมาท เพราะถึงแม้ชีวิตมนุษย์จะสั้นแต่ก็มีความสำคัญมาก ดังนั้นจึงไม่ควรปล่อยเวลาให้เสียไปโดยเปล่าประโยชน์ ให้มีความสำคัญในคุณค่าแท้ของมนุษย์ มากกว่าคุณค่าเทียมของมนุษย์ คุณค่าของมนุษย์มีลักษณะของคุณค่าเชิงความสำคัญของชีวิต ๓ ประการ คือ (๑) ความสำคัญในการเป็นมนุษย์ (๒) ความสำคัญในการดำเนินชีวิต (๓) ความสำคัญในการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยคุณค่าดังกล่าวนี้ครอบคลุมตั้งแต่มิติของการเกิดเป็นมนุษย์ การใช้ชีวิต และการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขที่มีคุณค่ามากที่สุดทั้งต่อตนเอง ประโยชน์สุขต่อผู้อื่น และประโยชน์สุขต่อสังคมส่วนรวม

บทที่ ๓

หลักการเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาในบทนี้ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ว่า เพื่อศึกษาหลักการเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเริ่มจากประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) หลักการเรื่องความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ), (๒) การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ) (๓) หลักปัญญา ๓ และ (๔) เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตามลำดับ โดยจะเริ่มจากประเด็นดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักการเรื่องความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)

ในที่นี้ผู้วิจัยขอนำมิจฉาทิฏฐิมากล่าวก่อน เพื่อให้เห็นโทษของการเห็นผิด คือการให้รู้จักอกุศล และรากเหง้าของอกุศลก่อนที่จะกล่าวถึงสัมมาทิฏฐิเป็นลำดับต่อไป จุดประสงค์เพื่อต้องการให้เห็นถึงการเลือกหลักธรรมในการเห็นคุณค่าของตนเองทั้งสองด้าน

ในประเด็นที่จะศึกษาเรื่องหลักการเรื่องความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) นี้ จะกล่าวถึงประเด็นหลักๆ อยู่ ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ (๑) ความหมายของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) และ (๒) ลักษณะของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ความหมายของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)

คำว่า “มิจฉาทิฏฐิ”^๑ ในภาษาบาลี คือ มิจฉาทิฏฐิ (*micchāditṭhi*), ในภาษาสันสกฤต คือ มิถยา+ทฤษฏี และแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า false view; wrong view^๒ มีความหมายตามในคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง มีความเห็นผิด^๓, ผู้มีวิชาไม่เห็นแจ้ง^๔, เป็นผู้มี ความปรารถนาชั่ว^๕, ผู้

^๑ “มิจฉาทิฏฐิ” ในคัมภีร์พระสูตรที่ปรากฏหลักฐานเรื่องมิจฉาทิฏฐิ ไม่ได้จำแนกประเภทของมิจฉาทิฏฐิ ว่าเป็นโลกุตตรมิจฉาทิฏฐิไว้ในคัมภีร์อย่างชัดเจนเหมือนสัมมาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิในที่นี้จึงมีเพียงประเภทเดียวเท่านั้นจึงไม่นำมาแสดงในที่นี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะความหมายและลักษณะของมิจฉาทิฏฐิเท่านั้น, ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๑๗, ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๓๖.

^๓ ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๕/๖๓., ๓๓๓/๒๒๔., ๓๔๗/๒๓๘., ๓๕๘/๒๖๒., ๓๖๐/๓๗๖., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๖., ๓๓๓/๓๔๐., ๓๔๗/๓๖๒., ๓๕๘/๔๐๗., ๓๖๐/๔๓๐.

^๔ ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑/๑., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑/๒.

^๕ วิ.จู.(บาลี) ๖/๒๑๖/๒๔๖,๒๔๗., วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๖/๓๓๓,๓๓๖., วิ.ป.(บาลี) ๘/๒๗๒/๒๐๗, ๒๗๓/๒๐๘., วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๒/๓๖๕, ๒๗๓/๓๖๗., ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๕/๒๑๗., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๓.

เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีคตอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือนรก หรือกำเนิดเตรังจัน^๖, เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท^๗, เป็นผู้ทำพิธียัญที่มีการฆ่าโค แพะแกะ ไก่ สุกร ยัญที่ทำให้สัตว์ต่างๆ ได้รับความเดือดร้อน และผู้รับ(ยัญ)^๘, เป็นผู้มีอายุเสื่อมถอย มีวาระเสื่อมถอย^๙, เป็นทิฏฐิที่ได้รับการยึดมั่น สืบทอดกันมายาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตในสังคม จนยากต่อการเปลี่ยนแปลงแก้ไข ดังที่ปรากฏในพรหมชาลสูตรว่าผู้ที่มีทิฏฐิ ๖๒ นี้ เปรียบเหมือนถูกตาข่ายปกคลุมเอาไว้ จนไม่สามารถจะเดินให้หลุดได้เลย^{๑๐} และทิฏฐิของครูทั้ง ๖ ที่พบปรากฏในสามัญญผลสูตร^{๑๑}, เป็นผู้มีความเห็นเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ผู้เป็นโอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้ยังเห็นแจ้งประจักษ์ซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก^{๑๒}, เป็นผู้มีความเห็นวิปริต ทำให้คนหมู่มากออกจากสัทธรรม ให้ตั้งอยู่ในอสังขาร ผู้ไม่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๑๓}, ผู้มีสัมมาทิฏฐิเสื่อมไป คือ บำปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาทิฏฐิ^{๑๔}, มีความเห็นผิด ๖ อย่าง ได้แก่ (๑) อัตตาของเรามีอยู่ (๒) อัตตาของเราไม่มี (๓) เรารู้จักอัตตาได้ด้วยอัตตา (๔) เรารู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาได้ด้วยอัตตา (๕) เรารู้จักอัตตาได้ด้วยสิ่งที่ไม่ใช่อัตตา และ (๖) อัตตาของเรานี้เป็นสภาวะที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เสมอด้วยสิ่งที่แน่นอน^{๑๕}

การมีมิจฉาทิฏฐิจึงถูกเปรียบเทียบไว้ในสัพพาสวสูตรว่ามี ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) ป่าทึบ คือทิฏฐิ (๒) ทางกันดารคือทิฏฐิ (๓) เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ (๔) ความเดือดร้อนคือทิฏฐิ และ (๕) กิเลสเครื่องผูกพันสัตว์คือทิฏฐิ^{๑๖} และในอรรถกถาสุตตนิเทศยังเปรียบเทียบเหมือน ถูกลูกศร ๑ ใน ๗ ชนิด ปัก

^๖ ที.สี.(บาลี) ๙/๕๐๙/๒๒๘, ๕๑๐/๒๒๘, ๕๑๑/๒๒๙., ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๙/๒๒๔., ๕๑๐/๒๒๕, ๕๑๑/๒๒๖., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๗๙/๕๖., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๙/๗๗, ๗๘., อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๒๘/๕๙., อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๘/๗๕.

^๗ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๑๒/๒๗๓., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๒/๓๔๔.

^๘ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๓๘/๒๙๙., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘.

^๙ ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๐/๖๐., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๐/๗๒.

^{๑๐} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๔๖/๔๕-๔๖., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๖/๔๖.

^{๑๑} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๕๐-๑๕๖/๔๗-๔๙., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐-๑๕๖/๔๘-๕๐.

^{๑๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๔๒/๒๓๓-๒๓๔., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๖., ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๐/๓๘๘-๓๙๐., ๔๔๕/๓๙๖-๓๙๗., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕., ๔๔๕/๔๘๓., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๙๕/๗๑-๗๒., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑-๑๒๒., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕., อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๑๑๘/๒๖๒., ๑๒๐/๒๖๔., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑., ๑๒๐/๓๖๕., อัง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๒๑๖/๒๓๙., อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๔., อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๓๖๙/๓๐๕., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๙/๓๔๑., พุ.ป.อ.(ไทย) ๒/๕๑.

^{๑๓} อัง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๓๐๘/๓๕., อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๘/๔๐.

^{๑๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๗๙., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๕.

^{๑๕} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๙/๑๒., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐.

^{๑๖} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๙/๑๒., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐.

ติดแล้ว วิ่งพล่านไปทุกทิศทาง (ลูกศร ๗ ชนิด คือ (๑) ลูกศรคือราคะ (๒) ลูกศรคือโทสะ (๓) ลูกศรคือโมหะ (๔) ลูกศรคือมานะ (๕) ลูกศรคือทิฐิ (๖) ลูกศรคือโสกะ และ (๗) ลูกศรคือความสงสัย)^{๑๗}

นอกจากนี้ยังพบว่ามิจฉาทิฐิ ยังหมายถึง ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรม และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์^{๑๘}, แปลว่าธรรมชาติเป็นเหตุเห็นผิดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ธรรมชาติโดยย่อเห็นผิดอยู่เอง เพราะเหตุนี้ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่ามิจฉาทิฐิ แปลว่าธรรมชาติที่เห็นผิดเสียเองธรรมชาตินั้นสักว่าเป็นอันเห็นผิดเพราะเหตุนี้ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่ามิจฉาทิฐิ แปลว่า ธรรมชาติสักว่าเป็นความเห็นผิด มิจฉาทิฐินั้นมีความยึดมั่นโดยไม่แยกคายเป็นลักษณะ มีอันยึดถือผิดเป็นกิจ มีความปักใจเชื่อผิดเป็นผล มีโทษคือความไม่ยอมเห็นพระอริยะทั้งหลาย มีโทษอย่างยิ่ง^{๑๙} เมื่อพบคำว่า “ทิฐิ” แล้วพึงเข้าใจว่าเป็น “ความเห็นผิด” นั้นหมายถึง “มิจฉาทิฐิ”^{๒๐}

สรุปได้ว่า ความหมายของมิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิด ไม่มีความเชื่อที่ดีงามและประเสริฐ ไม่รู้ถึงเหตุแห่งความทุกข์ ไม่รู้วิธีการแก้ไขความทุกข์ ไม่รู้ถึงเหตุเกิดของความสุข ไม่ดำรงตนอยู่ในกฎกติกาของหลักธรรมและสังคม ผู้มีมิจฉาทิฐิ คือ ผู้ที่มองไม่เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และไม่เห็นคุณค่าของตนเอง บุคคลผู้มีมิจฉาทิฐิย่อมพบกับความทุกข์ ไม่มีความเจริญ ไม่พบความสำเร็จในชีวิต และมีทุกติเป็นที่ไป ไม่สามารถเข้าถึงฝั่งพระนิพพานได้

๓.๑.๒ ลักษณะของความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ)

ข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับลักษณะของมิจฉาทิฐิ ผู้วิจัยสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้ คือ การรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล มีคำอธิบายเกี่ยวกับอกุศลคือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดิฉันท์ในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ การเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น การคิดบ่อนทำลายผู้อื่น เรียกว่า มิจฉาทิฐิ ส่วนรากเหง้าแห่งอกุศล คือ โลภะ (ความโลภ), โทสะ (ความโกรธ), โมหะ (ความหลง)^{๒๑} ผู้ทุศีล เป็นมิจฉาทิฐิ เป็นอเหตุกวาทะ จะได้รับโทษ ๒ ประการ คือ (๑) ในปัจจุบันถูกวิญญูชนติเตียนได้ (๒) หลังจากตายแล้วจักไปเกิด ในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๒๒} ถือเป็นโทษหนักมาก คือ ศีลวิบัติ จิตตวิบัติ และ ทิฐิวิบัติ ย่อมนำไปสู่ อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๒๓}, ผู้ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย และไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย, เห็นสิ่งที่ไม่ควรกลัวว่าควรกลัว และเห็นสิ่งที่ควรกลัวว่าไม่ควรกลัว, เห็นสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามี

^{๑๗} พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๗๔/๑๕๘., พุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๒.

^{๑๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๑๙., ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนอนอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๙๐๖.

^{๑๙} วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๔๘๑/๑๔๐.

^{๒๐} วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (จังหวัดนครปฐม: มูลนิธิแนบมหานิรานนท์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๒.

^{๒๑} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๘๙/๖๓., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒-๘๓.

^{๒๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๐๒/๗๘-๗๙., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๒/๑๐๘.

^{๒๓} อัง.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๓๐๘/๔๘๗.

โทษ และเห็นสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ย่อมไปสู่ทุกคติ^{๒๔} ย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อๆ ไปบ้าง^{๒๕} ถ้าแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ตั้งความหวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ พวกเขาก็ไม่สามารถบรรลุผลได้^{๒๖}

ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฎฐิ ๒ อย่าง คือ

(๑) ปรัตโธสะ หมายถึง เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำ แนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสวดบทธรรณจากท่านผู้เป็นปาปมิตร^{๒๗}

(๒) อโยนิโสมนสิการ หมายถึง การมนสิการโดยไม่แยบคาย^{๒๘}

นอกจากนี้แล้วลักษณะของมิจฉาทิฎฐิ ยังหมายถึง การเห็นเรื่องทางโลกๆ ไปในทางที่ผิดว่าเป็นเรื่องถูก การเห็นที่ไม่ตรงตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปริต^{๒๙} หรือ ความรู้ผิด ความคิดผิด ความเข้าใจผิด และความเห็นผิด ทำให้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง เรียกว่า วิปลาส^{๓๐}, เป็นคนมิจฉาทิฎฐิ ได้แก่ เป็นคนมีความเห็นวิปริต^{๓๑} ดังปรากฏในคัมภีร์วิปลาสสูตร^{๓๒} และในคัมภีร์วิปลาสกถา^{๓๓} ว่า สัณญะวิปลาส (ความหมายรู้ผิด) จิตตวิปลาส (ความคิดผิด) ทิฎฐิวิปลาส (ความเห็นผิด) ๔ ประการ คือ

- (๑) สัณญะวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฎฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
- (๒) สัณญะวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฎฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
- (๓) สัณญะวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฎฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา
- (๔) สัณญะวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฎฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

^{๒๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๑๖-๓๑๘/๗๑., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๖-๓๑๘/๑๓๒.

^{๒๕} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๐๓/๒๗๗-๒๗๘., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖.

^{๒๖} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๒๕/๑๙๐., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๒๕/๒๖๑, ๒๖๒, ๒๖๓.

^{๒๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๙.

ปาปมิตร หมายถึง มิตรชั่ว เป็นอกุศลธรรมที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป, ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก, ย่อมเป็นไปเพื่อความสะดวกสบายไปแห่งสัทธรรม, ผู้เจริญ, ผู้ปรารถนาความสุขที่ยั่งยืนควรละปาปมิตร, เป็นผู้ไม่มีความศรัทธา ไม่มีใจเอื้อเฟื้อ เป็นผู้เกียจคร้าน มีความฟุ้งซ่าน มีความไม่สำรวมทุกศีล ไม่ต้องการจะเห็นพระอริยะ ไม่ต้องการฟังธรรมของพระอริยะ เมื่อมีจิตคิดแข่งดี จึงไม่อาจละความหลงลืมสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ ไม่อาจละการมนสิการโดยไม่แยบคาย, จักไม่พบความเจริญงอกงามไพญฺญในธรรมวินัย, ปาปมิตรเป็นฐานแห่งทิฎฐิมือโยนิโสมนสิการที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย, อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๑๒., ๙๔/๑๖., ๑๑๐/๑๗., ๑๒๖/๑๙., อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖., อัง.ฉก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๔๕๑., ๑๑๕/๖๓๕, ๖๓๖., อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๑., ๗๖/๑๗๒., ๘๒/๑๘๑., ๘๕/๑๘๘, ๑๙๐., พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖๕/๓๘๒., พุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๔/๑๙๒, ๑๙๓., พุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๔/๑๕๘.

^{๒๘} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๑๒๖/๘๓., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๖/๑๑๕., อัง.ทุก.อ.(ไทย) ๒/๑๒๖/๘๔.

^{๒๙} หมายถึง แปรปรวน, ผิดปรกติ, ผิดแนวทาง, แปรปรวนไปข้างร้าย, กลีบกลายไปข้างร้าย, ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๑๑๒๒.

^{๓๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๗๔., ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๑๑๒๒.

^{๓๑} วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๔๑๑/๗๕.

^{๓๒} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๔๙/๕๘., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙.

^{๓๓} พุ.ป.(บาลี) ๓๑/๒๓๖/๒๙๕., พุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙.

การมีความเห็นสลับกับวิปัลลาส เรียกว่า วิปริยสะ ๔ คือ การแสวงหาผิดด้วยอำนาจความเข้าใจ ความคิด และความเห็น (๑) ว่าเที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง (๒) ว่าเป็นสุขในสิ่งที่เป็นทุกข์ (๓) ว่าเป็นตัวตนในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน และ (๔) ว่างามในสิ่งที่ไม่งาม^{๓๔} อย่างเช่น พระโคธิกะที่ได้กระทำการฆ่าตัวตาย เพราะเข้าใจว่าตนเองอาพาธอย่างเรื้อรัง จนไม่สามารถจะบรรลुरुหนันต์ได้ ไม่อาจบำเพ็ญอุปัชฌายธรรมให้เป็นสัปพายะของสมาธิได้ หลังจากการปฏิบัติเจโตวิมุตติแล้วพบกับความเสื่อมอยู่ถึง ๖ ครั้ง ด้วยการเข้าใจผิดคิดไปเอง ว่าความเจ็บป่วยเป็นอุปสรรคขัดขวางการบรรลुरुหนันต์ จนทำให้ขาดการเห็นคุณค่าของตนเอง^{๓๕} หรือไม่บางพวกก็ชอบการทรมานร่างกายตนเองให้ลำบากมีการอดอาหาร เปลือยกาย ตากแดด ผิงไฟ หรือแช่น้ำ เป็นต้น โดยเชื่อว่าพวกเขาอาจหลุดพ้นจากทุกข์ได้ เพื่อไม่ให้จิตดำริในกาม (กามวิตก) เรียกว่า “อัตตกิลมณานุโยค”^{๓๖} เช่น ลัทธิของครูนิครนถ์ นาฏบุตร^{๓๗} หรือแม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ก่อนการจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นานถึง ๖ ปี ก็เพราะมีมิจฉาทิฐิอยู่^{๓๘}

ความเห็นผิดอันถือนือเอาที่สุด เป็นความเห็นผิดที่เล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง มีชื่อว่า “อันทัคคาคหิกทิฐิ” มีวัตถุ ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าทรงไม่ตรัสตอบมาลงกยบุตร ได้แก่ โลกเที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด, ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน, ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน, หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก, หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก, หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก, หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่^{๓๙} เช่น พวกสัสสตทิฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) หรือพวกอุจเฉททิฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ)^{๔๐} ที่มีความเห็นไปคนละทางแบบสุดโต่ง แต่ในพวกทิฐิ ๒ อย่างนี้ยังมีจุดพลาดที่เหมือนกัน ก็คือ มีความเห็นหรือยึดถือว่ามีสัตว์บุคคลที่เป็นตัวแท้ตัวจริง โดยที่พวกหนึ่งยึดถือว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตนนั้น คงตัวอยู่ยั่งยืนตลอดไป ส่วนอีกพวกหนึ่งเห็นไปว่า สัตว์ บุคคล ตัวตนที่มีอยู่นั้นแตกสลายได้ ชีวิตนี้สั้นสุด สัตว์ บุคคล ตัวตน หรืออัตตา ก็ถูกตัดขาดสูญสิ้นไปด้วย และยังมีอีกพวกที่มีความเห็นสุดโต่งกว่าพวกที่กล่าวมาแล้ว คือว่า

^{๓๔} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๓๙/๔๕๘-๔๖๐., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๙/๕๙๐.

^{๓๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๕๙/๑๔๕., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๕., ส.ส.อ.(ไทย) ๑/๑๕๙/๒๘๐-๒๘๒.

^{๓๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๓/๑๓., วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐., ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๖๔/๒๙๗., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐., ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒., ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒.

^{๓๗} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๗๗/๕๗., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๗/๕๘-๕๙.

^{๓๘} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๓๒-๓๓๓/๓๑๓-๓๑๔., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๒-๓๓๓/๔๐๑-๔๐๓.

^{๓๙} ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๔๐/๑๖๑., ๑๔๘/๑๖๕., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๐/๒๑๔-๒๑๕., ๑๔๘/๒๒๖., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๗๒/๔๗๗., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๗๒/๖๒๑-๖๒๒., ดูรายละเอียดใน ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๒๒/๙๗., ๑๒๘/๑๐๓., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓., ๑๒๘/๑๔๑., ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๔๑๖/๓๔๓-๓๔๕., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๑๖/๔๘๔-๔๘๕.

^{๔๐} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๗/๒๑., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๘., ส.ข.(บาลี) ๑๗/๘๑/๗๗., ๑๕๔/๑๔๘., ๒๑๔/๑๗๕., ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๓๓., ๑๕๔/๒๔๕-๒๔๖., ๒๑๔/๒๔๕-๒๔๖., ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๔๑๙/๓๕๐., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๔๑๙/๔๙๓., ขุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๔๔/๒๗๐., ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๔๐๐., ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๙๓/๒๐๔., ๑๑๒/๒๓๓., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๓/๒๘๙., ๑๑๒/๓๓๖., ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๒๖/๑๔๒., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๖/๑๙๔., อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๑๒/๑๘., ๑๓๒๒/๒๙๘., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๑๒/๒๑., ๑๓๒๒/๓๓๑., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๘๓๓/๔๒๒., ๘๙๗/๔๓๘., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๓/๕๓๘., ๘๙๗/๕๖๓., ขุ.อิติ.อ.(ไทย) ๑/๔๙/๒๖๐.

ความไม่มีตัวตนก็คือ ไม่มีอะไรเลย ความไม่มีสัตว์ บุคคล ก็คือไม่มีผู้รับผล เมื่อไม่มีใครรับผล การกระทำใดๆ ก็ไม่มีผล ทำก็ไม่เป็นอันทำ ไม่มีความรับผิดชอบต่อกรรม หรือพูดง่าย ๆ ว่ากรรมไม่มีนั่นเอง^{๔๑} จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) อภิริยทวิภูติ มีความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ, เห็นว่าการกระทำไม่มีผล^{๔๒} เช่น ลัทธิของครู ปุรณะ กัสสปะ ถูกเรียกว่าลัทธิอภิริยวาทะ สอนว่า การฆ่าและการลักขโมย ไม่ใช่ความชั่ว แม้การให้ทานและการกระทำดีอื่นๆ ก็ไม่ใช่ความดี^{๔๓} ผู้กระทำไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนแต่อย่างใด มีแนวโน้มไปในทางวัตถุนิยม^{๔๔} ดังเช่น ในคัมภีร์เปตวัตถุ มีการกล่าวถึงเปรตตนหนึ่งเปลือกกายมี หลาวเสียบที่ตัวมีความทรมานยิ่งนัก ได้มาเล่าให้เจ้าอัมพลักษะระลิจฉวิฟังว่า เมื่อตอนเป็นมนุษย์ได้ ฆ่าโค แล้วตัดหัวโคใส่ลงไปในหลุมใช้เป็นสะพานให้ตนได้เดินผ่านไปอย่างสะดวก และได้ขโมยผ้าถุงของ เพื่อนที่กำลังอาบน้ำไปซ่อนเพื่อล้อเล่นให้สนุกเท่านั้น จึงทำให้มาเกิดเป็นเปรตเช่นนี้^{๔๕} เพราะการ ไม่ได้คำนึงโทษของการฆ่าและการลักขโมย

(๒) อเหตุกทวิภูติ มีความเห็นว่าไม่มีเหตุ, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย^{๔๖} เช่น ลัทธิของ ครูมักขลิ โคศาล^{๔๗} และ ลัทธิของครูปุณะ กัจจายนะ^{๔๘} ที่ไม่เชื่อในเรื่องของกรรมและผลของกรรม เป็นลัทธิที่ถือว่า ไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง สรรพสัตว์ประกอบด้วย องค์ประกอบ ๗ อย่าง คือ ธาตุ ๔ ความทุกข์ ความสุข และชีวะ (วิญญาณ, อาตมัน) ธาตุเหล่านี้คงอยู่ ตลอดไปไม่ดับได้ ไม่มีใครทำลายได้ การกระทำดีหรือชั่ว เป็นผลกระทบกับองค์ประกอบดังกล่าว บาป หรือบุญจึงไม่มีความหมายใดๆ ทั้งสิ้น ตลอดจนลัทธิของครูสญชัย เวลัญฐบุตรที่สอนว่าโลกหน้ามีจริง หรือไม่ก็มีมิใช่ สัตว์ที่ผูกเกิดมีจริงหรือจะว่าไม่มีก็มีมิใช่ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีจริงหรือจะว่าไม่มีก็มีมิใช่ หลังจากตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิดก็มีมิใช่^{๔๙} เพราะความเห็นว่าไม่มีเหตุ เมื่อได้รับผลดีผลร้าย ต่างๆ ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ผลดีผลร้าย เป็นไปตามคราวตามเวลา ตามโชคโคติโชคร้ายเคราะห์ดี เคราะห์ร้ายเท่านั้น^{๕๐}

^{๔๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐๑.

^{๔๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๙๗/๗๓., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๗/๑๐๐-๑๐๑.

^{๔๓} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๕๑/๔๗., ๑๖๕-๑๖๖/๕๒., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๑/๔๘., ๑๖๕-๑๖๖/๕๓-๕๔., ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๑/๒๐๐-๒๐๒., ๑๖๕-๑๖๖/๒๒๑-๒๒๒.

^{๔๔} บุญมี แทนแก้ว, ผศ., **พุทธปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

^{๔๕} ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๕๑๗-๕๓๙/๒๑๓-๒๑๗., ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๑๗-๕๓๙/๒๕๐-๒๕๔.

^{๔๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๐๐/๗๗., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖.

^{๔๗} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๕๒/๔๗., ๑๖๘/๕๓-๕๔., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๒/๔๘., ๑๖๘/๕๔-๕๕., ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๒/๒๐๒., ๑๖๘/๒๒๓-๒๒๔.

^{๔๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๕๔/๔๘., ๑๗๔/๕๖., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๔/๔๙., ๑๗๔/๕๗-๕๘., ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๔/๒๐๓., ๑๗๔/๒๓๐-๒๓๑.

^{๔๙} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๕๕/๔๘., ๑๘๐/๕๘-๕๙., ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๕/๔๙., ๑๘๐/๕๙-๖๐., ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๑๕๕/๒๐๓.

^{๕๐} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถร), **สัมมาทิฐิ ตามพระเถรานุเถระของท่านพระสารีบุตรเถระ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๘-๕๙.

(๓) นัตถิกทฤษฎี มีความเห็นว่าไม่มี, เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้^{๕๑} อย่างเช่น เจ้าลัทธิตะ เกสกัมพล สอนว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มีคุณ มารดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้น (โอปปาติกะ) ก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาธาตุรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า การเช่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถาถ่าน^{๕๒} คือ ปฏิเสธสมมติสัจจะทั้งหมด ปฏิเสธคลองธรรมทั้งหมด^{๕๓}

ลักษณะของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ตามที่ได้มีการกล่าวไว้ในอรรถกถา ที่ได้ศึกษาไว้แล้วในบทที่ ๒ ว่า “บุคคลผู้เป็นปทปรมะ เป็นพวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฎฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธา ปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยังแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อแบ่งบาน”^{๕๔} ผู้ไม่มีศรัทธา เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความดาร์ช เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ด่าบริภาษสมณะหรือพราหมณ์ หรือวณิกอื่นๆ เป็นคนไม่มีประโยชน์ เป็นคนมักโกรธ ย่อมห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอคน เมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงนรกอันโหดร้าย บุคคลประเภทนี้ ชื่อว่าผู้มีตมา และมีตไป^{๕๕}, ผู้มีธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อธัมมราคะ คือ ความยินดีที่ไม่มีธรรม หรือความกำหนดที่ผิดธรรม หมายถึง ความกำหนดในบุคคลที่ไม่สมควรกำหนด เช่น แม่ พ่อ (๒) วิสมโลภะ คือ ความโลภจัด หมายถึง ความโลภที่รุนแรงในฐานะแม่ที่ควรจะได้ ความโลภที่ไม่สิ้นสุด (๓) มิจฉาธรรม คือ ความกำหนดผิดธรรมชาติ หมายถึง ความกำหนดที่ชายมีต่อชาย และที่ผู้หญิงมีต่อผู้หญิง เป็นการประพฤติตามอำนาจกิเลส^{๕๖}, มิจฉาทิฎฐิปิดบังไว้จึงดี เปิดเผยไม่ดี^{๕๗}

โทษของมิจฉาทิฎฐิ สำหรับบุคคลผู้มีมิจฉาทิฎฐิ คือ เป็นผู้ที่ต้องติดข้องอยู่กับเวียนวายุตายเกิด ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ^{๕๘} เพราะอกุศลกรรมที่ทำนั้น มีทุกที่เป็นที่หมาย ดังในมิจฉาทิฎฐิกสูตรว่า ผู้ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ผู้ตั้งจิตไว้ผิด กล่าววาจาผิด ทำการงานทางกายที่ผิด มีความชวนชวายน้อย (หมายถึงไม่ทำประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น) ทำกรรมอันไม่เป็นบุญไว้ในชีวิต มีปัญญาทึบ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในนรก^{๕๙} รวมทั้งผู้กล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมหลังจากตายแล้วก็จะต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก

^{๕๑} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๙๔/๗๐-๗๑., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗.

^{๕๒} ที.ส.(บาลี) ๙/๑๕๓/๔๘., ๑๗๑/๕๕., ที.ส.(ไทย) ๙/๑๕๓/๔๙., ๑๗๑/๕๖-๕๗., ที.ส.อ.(ไทย) ๑/๑๕๓/๒๐๒., ๑๗๑/๒๒๘-๒๒๙.

^{๕๓} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ), สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, หน้า ๕๙.

^{๕๔} ที.ม.อ.(ไทย) ๑/๖๙/๙๓-๙๔., อัง.จตุกก.อ.(ไทย) ๒/๑๓๓/๕๒๓., ขุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๕๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓๒/๑๑๓-๑๑๔., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓-๑๖๔.

^{๕๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๑/๖๐., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒.

^{๕๗} อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๑๓๒/๒๗๖., อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๒/๓๘๑.

^{๕๘} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๔๙/๕๙., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๘๐.

^{๕๙} ขุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๗๐/๒๘๔-๒๘๕., ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๔๒๗-๔๒๘.

ด้วยเช่นกัน ดังพวกริษที่จำพรรษาที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมทา ซึ่งในขณะนั้นเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น พวกริษคิดว่าพวกตนจะไม่มีอาหารให้เลี้ยงชีพ จึงวางแผนพากันกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันให้ชาวบ้านฟังว่า พวกตนได้ปฐมฌานบ้าง ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นพระโสดาบัน หรือได้อภิญญา ๖ บ้าง ชาวบ้านต่างพากันดีใจ จึงหาของดีๆ ไปถวายพระ ทำให้พวกริษเป็นผู้มีน้ำมีนวล มีอินทรียี่ผ่องใส มีใบหน้าเิบอ้อม มีผิวพรรณผุดผ่อง ซึ่งต่างจากพวกริษที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่างๆ ดูซูบผอม ซอมซ่อ มีผิวพรรณหมองคล้ำ ซีด เหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง^{๖๐}

โทษของวิจจริตเท่านั้นยังไม่พอ ยังมีการกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาอีกว่า การเป็นผู้ว่าร้ายคือดำ ได้แก่ ดิเตยพระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น โดยที่สุตมัมพะโสดาบันผู้เป็นคฤหัสถ์ โดยการกล่าวดูที่ที่ไม่เป็นจริง อันเป็นเหตุกำจัดคุณความดี (ของท่าน) เรียกว่า การมีอริยุปวาทกรรม ได้แก่ ผู้มีความเห็นผิดอริยุปวาทกรรม และ มีฉนาคิฏฐิมิโทษมาก ด้วยว่า บรรดา ๒ อย่างนั้น อริยุปวาทมิโทษมาก เท่ากับอนันตริยกรรม^{๖๑} เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่มีโทษมากเหมือนมีฉนาคิฏฐินี้ โทษทั้งหลายมีฉนาคิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง^{๖๒} ที่ปรากฏกับภรรยาคนที่หนึ่งในสี่คนของมฆมาณพที่ชื่อนางสุชาดา ที่นางไม่เห็นด้วยกับบุญที่มฆมาณพทำ แถมพูดจาบริภาษในการทำบุญสร้างที่พัก สร้างสาธารณประโยชน์อันมากมายของมฆมาณพ เมื่อนางสิ้นชีวิตไปเกิดเป็นนกกกระยาง ในขณะที่มฆมาณพตายไปได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกะ ส่วนภรรยาอีก ๓ คน ที่ได้ร่วมกันสร้างบุญกุศลได้ไปเกิดเป็นนางอัปสร^{๖๓}

นอกจากนี้แล้ว โทษของบุคคลผู้ที่มีฉนาคิฏฐิยังมีโทษที่รุนแรงมาก ดังปรากฏในคัมภีร์มิจฉัตตสูตรว่า “เพราะอาศัยมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) จึงมีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล คือ

ผู้มีฉนาคิฏฐิ (เห็นผิด)	ย่อมมีฉนาคิฏฐิสังกัปปะ (ดำริผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิสังกัปปะ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (เจราจาผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (กระทำผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (เลี้ยงชีพผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (พยายามผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (ระลึกผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (ตั้งจิตมั่นผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (รู้ผิด)
ผู้มีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ	ย่อมมีฉนาคิฏฐิฉนาคิฏฐิ (หลุดพ้นผิด)” ^{๖๔}

จะเห็นได้ว่าการมีฉนาคิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้น หรือเป็นหัวหน้าแล้ว ก็จะทำให้สิ่งที่ตามมาไม่ว่าจะเป็นทางด้านกายกรรม ทางด้านวจีกรรม และทางด้านมโนกรรมกลายเป็นฉนาคิฏฐิไปด้วย การมี

^{๖๐} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๙๓-๑๙๔/๑๒๒-๑๒๔., วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๓-๑๙๔/๑๗๗-๑๘๐.

^{๖๑} พุ.อิตติ.อ.(ไทย) ๑/๗๐/๓๒๑-๓๒๓.

^{๖๒} อัง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๓๑๐/๓๕., อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๑๐/๔๑.

^{๖๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๕๙/๒๗๗-๒๗๙., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๙/๓๗๘-๓๗๙., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒๔๙-๒๖๕.

^{๖๔} อัง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๐๓/๑๗๑-๑๗๒., อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๔-๒๔๕.

มิจฉาทิฏฐิจะห้ามสวรรคห้ามนิพพานเลยทีเดียว นั่นก็ย่อมแสดงว่า สิ่งที่เป็นสิ่งไม่ดี การกระทำหรือความคิดที่ไม่ดี เป็นความชั่ว และจะทำให้ผู้กระทำได้รับผลหรือต้องเสวยผลของกรรมนั้นทันทีที่ตายลง โดยไม่มีกรรมใดไม่ว่าชั่วหรือดีแค่นั้นก็ตาม มาคั่นกลางหรือแทรกระหว่างได้เลย

ดังเช่น พระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระชนก เพียงเพราะหวังเป็นพระราชอาแทน ไม่มีการทดแทนคุณบิดา เพราะการคบหาปาปมิตรอย่างพระเทวทัต^{๖๕} แต่เมื่อท่านสำนึกได้ พยายามทำดีมากเท่าไรเพื่อต้องการไถ่บาป ก็ไม่สามารถรอดจากการถูกปลงพระชนม์จากโอรสของตนเองเช่นกัน ส่วนพระเทวทัตก็หมายจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจะเป็นพระพุทธานุเจ้าเสียเอง ต้องมรณภาพจากอุทธรณีสูบ^{๖๖} สำเร็จเพียงฉณสามารถเหาะเหินเดิน อากาศได้ แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ก็สำคัญตนคิดว่าตนบรรลุลแล้ว ได้เป็นพระพุทธานุเจ้าแล้ว เกิดความปรารถนาอยากจะทำปณิธานขันธ์จนถูกกลาสักการะและความสรรเสริญครอบงำ แต่ในที่สุดก็เสื่อมจากฤทธิ์^{๖๗} ฝ่ายที่เป็นฆราวาสอย่างนางจิญจมาณวิกาผู้มีรูปอันงามเลอโฉม เหมือนนางเทพอัปสร ได้รับอาสาพวงเดิรลี้ภัยที่ริษยาพระพุทธานุเจ้า เพื่อจะทำลายชื่อเสียงของพระพุทธานุเจ้า โดยเข้าออกวัดพระเชตะวัน ทำตัวลบลมคมในอยู่ ๘-๙ เดือน แล้วอ้างว่ามีครมภ์กับพระพุทธานุเจ้า โดยใช้ไม้กลมและผ้าห่มผูกไว้ที่ท้องเพื่อให้ดูว่าตั้งท้องจริง แต่พระพุทธานุเจ้าทรงนิ่งและกล่าวว่า “เรื่องจะจริงหรือไม่ เราและเจ้าเท่านั้น ย่อมรู้” พอนางก้าวออกจากวัดไปก็ถูกอุทธรณีสูบ^{๖๘} เป็นสิ่งที่พระพุทธานุเจ้าทรงสอนว่า “บุคคลผู้ล่วงละเมิดธรรมอย่างหนึ่งในที่นี้หมายถึงสัจจะ ผู้มักกล่าวเท็จ ปฏิเสธปรโลก จะไม่ทำบาปไม่มี”^{๖๙}

สรุปได้ว่าลักษณะของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) คือ การมีอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ การทุศีล การเห็นเรื่องทางโลกๆ ไปในทางที่ผิดว่าเป็นเรื่องถูก การเห็นที่ไม่ตรงตามความเป็นจริง แม้กระทั่งการมีความเห็นที่ผิดไปข้างใดข้างหนึ่ง บุคคลผู้ที่มีมิจฉาทิฏฐิ ย่อมยังต้องเวียนว่ายตายเกิด ไม่สามารถก้าวพ้นวัฏสงสารไปสู่นิพพานได้ และโทษที่หนักหนารุนแรง คือ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า มิจฉาทิฏฐิ เป็นความเห็นผิด ความรู้ผิด ความเข้าใจผิดที่ไม่ตรงตามความเป็นจริงทั้งในเรื่องทางโลกและทางธรรม หรือ มีความเห็นผิดที่ทำให้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงตลอดจนมีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ผิดจากความเป็นจริง เพราะยึดมั่นมาอย่างยาวนาน จนไม่รู้ว่านั้นผิดก็มี และผู้ที่มีมิจฉาทิฏฐิ คือ ผู้ไม่เห็นคุณค่าของตนเองนั่นเอง เพราะการเห็นคุณค่าที่ผิดจะเป็นเหมือนจุดตั้งต้น เป็นเหมือนรากฐานของการทำผิด ทำให้มีความเห็นผิด ตามมาด้วยคิดผิด เชื่อผิด กระทำอะไรต่ออะไรผิดๆ ตามมา ไม่ว่าจะเป็นการเห็นผิดที่เกิดจากกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ล้วนมีโทษหนักมากจนกระทั่งห้ามสวรรค ห้ามนิพพาน ดังนั้น จึงควรรู้จักมิจฉาทิฏฐิก่อนที่จะรู้จักสัมมาทิฏฐิ เพื่อมิให้ชีวิตตกต่ำดิ่งลึกลงไปในหุบเหวแห่งความเห็นผิด และการกระทำกรรมไม่ดี ยิ่งๆ

^{๖๕} ที.ส.อ.(ไทย) ๑/๑๕๐/๑๙๒-๑๙๓.

^{๖๖} วิ.จุ.(บาลี) ๗/๓๓๙/๑๒๗-๑๒๘., วิ.จุ.(ไทย) ๗/๓๓๙/๑๘๕-๑๘๖.

^{๖๗} วิ.จุ.(บาลี) ๗/๓๓๓/๑๑๗-๑๑๘., วิ.จุ.(ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๔-๑๗๕., พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๑๒๗-๑๔๓.

^{๖๘} พ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๑๖๙-๑๗๓.

^{๖๙} พ.ธ.อ.(บาลี) ๒๕/๑๗๖/๔๘., พ.ธ.อ.(ไทย) ๒๕/๑๗๖/๘๘.

ขึ้นไปได้ ทำให้ไกลจากกรรมดี จากเส้นทางแห่งปัญญา ออกไปทุกที ก็เหมือนรู้จักแต่นรก แต่หากว่าการชำระจิตใจจนสะอาดบริสุทธิ์เปี่ยมไปด้วยปัญญา ได้พบแสงสว่างทางธรรม เมื่อนั้นก็จะรู้จักสวรรค์

๓.๒ การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)

ในประเด็นที่จะศึกษาเรื่อง การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) นี้ การที่จะเห็นคุณค่าของตนเอง บุคคลนั้นต้องมีสัมมาทิฐิ คือปัญญา จึงจะทำให้ถูกต้องได้และบุคคลนั้นได้ผ่านการอ่าน การเรียน การสนทนา การคิดลองผิดลองถูกจนกระทั่งเกิดปัญญา สามารถที่รักษาตนเอง ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ปัญญาที่สั่งสมไว้มากจะเป็นปัญญาที่ ลด ละ เลิก อบายมุข กิเลส การสะสมในสิ่งที่ไม่ทำให้พ้นทุกข์ ด้วยหลักสัมมาทิฐิก็คือความเห็นชอบนั่นเอง ผู้วิจัยจะศึกษาถึงประเด็นหลักๆ อยู่ ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ (๑) ความหมายของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) (๒) ลักษณะของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) และ (๓) ประเภทของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ความหมายของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)

ในการศึกษาความหมายของความเห็นชอบทางพุทธ ผู้วิจัยได้ใช้ข้อความภาษาอังกฤษว่า Self-Actualization ซึ่งเป็นแนวคิดของ อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) ผู้เสนอแนวคิด ทฤษฎีความต้องการตามลำดับขั้น (Hierarchy of Needs) แบ่งความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เป็น ๕ ระดับ ด้วยกัน ได้แก่ (๑) Physiological Needs คือ ความต้องการด้านร่างกายหรือด้านกายภาพ, (๒) Safety Needs คือ ความต้องการด้านความมั่นคงปลอดภัย, (๓) Belongingness and Love Needs คือ ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ, (๔) Self-Esteem Needs คือ ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียงและความภาคภูมิใจ และ (๕) Self-Actualization Needs คือ ความต้องการความสมบูรณ์ของชีวิต ซึ่งเป็นลำดับขั้นสูงสุด ที่มีความต้องการความดีความงาม ความต้องการทางด้านมนุษยธรรม, ความจริงของชีวิต^{๗๐} โดยในที่นี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่อง “สัมมาทิฐิ” ทางพระพุทธศาสนา ที่ดูเหมือนใกล้เคียงกัน และสามารถเทียบเคียงได้กับแนวคิดที่ ๕ คือ Self-Actualization ของมาสโลว์ แต่ไม่เหมือนกัน จะต่างกันโดยสิ้นเชิงเนื่องจากมีเหตุผลบางประการ คือ (๑) เป็นคำของคนละศาสนา (๒) แนวคิดทางตะวันตกไม่ได้อธิบายเรื่องของนิพพานเหมือนพุทธศาสนา และ (๓) ความตระหนักรู้เรื่องความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ก็มีความหมายต่างกัน อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องความเห็นชอบของพุทธศาสนาก็ใกล้เคียงที่สุด กับแนวคิดของมาสโลว์ ถึงแม้จะไม่ใช่อะไรเรื่องเดียวกัน การศึกษาความหมายของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ที่จะศึกษาในที่นี้ประกอบไปด้วย ๔ ประเด็น คือ (ก) ความหมายของตนเอง (ข) ความหมายของทิฐิ (ค) ความหมายของสัมมา และ (ง) ความหมายของสัมมาทิฐิ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. ความหมายของ “ตนเอง” หรือ “อัตตา” ในภาษาบาลี คือ อัตตา (attā), ในภาษาสันสกฤต คือ อาตมโน^{๗๑} คำว่า “อัตตา” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีความหมายถึง ความยึดมั่น

^{๗๐} Gary R. VandenBos, PhD., APA Dictionary of Psychology, Second Edition, (Washington, DC: American Psychological Association, 2015), pp. 624.

^{๗๑} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า ๒๖.

ในชั้น ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ) ว่าเป็นของเรา^{๗๒} “ความมีตัวตน”^{๗๓} เห็นโลกว่า บางอย่างเที่ยง และยั่งยืน บางอย่างไม่เที่ยง เห็นว่าโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย^{๗๔}

นอกจากนี้แล้ว ยังมีผู้ได้อธิบายความหมายของคำว่า “ตนเอง” หรือ “อัตตา” ที่ สอดคล้องเช่นเดียวกันกับในพระไตรปิฎก คือ อัตตา แปลว่า ตน^{๗๕}, ตัว หรือตัวตน เป็นสิ่งไม่มีอยู่จริง แต่สมมติขึ้นมา, การมีอัตตาที่มุ่งเน้นที่ทฤษฎีอันได้แก่ ความเชื่อหรือความยึดถือในอัตตา ที่เรียกว่า อัตตทฤษฎี หรือ อัตตานุทฤษฎี ซึ่งก็คือความเชื่อว่ามีตัวตนที่เป็นแก่นเป็นแกนถาวร ที่เรียกว่า สัสสตทฤษฎี^{๗๖}, ตัวตน ร่างกาย จิตใจ อาตมมัน มีที่มาจากธาตุต่างๆ^{๗๗}, ปุณฺณย่อมยัดมัน มองเห็นชั้น ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดเป็นอัตตา หรือยึดถือว่า อัตตาเนื่องด้วยชั้น ๕ โดยอาการอย่างใด อย่างหนึ่ง^{๗๘}

คำว่า “ตนเอง” ในภาษาอังกฤษใช้ว่า “Self” หมายถึง ตนเอง, ความเป็นตัวตน, ตัว ของตนเอง, มนุษย์, อัตตา^{๗๙}, ตัวเอง ตนเอง ธาตุแท้ เอกลักษณะของบุคคล, เมื่อนำมาวางหน้าคำศัพท์ อื่น เรียกว่า คำเสริมหน้า (self-) ก็จะมีความหมายว่า “ตัวเอง”, “เอง” ตัวอย่างเช่น

self-actualization (n) การค้นหาศักยภาพสูงสุดของตัวเอง การค้นหาตัวตนที่แท้จริง

self-aesthesis (n) การรับรู้ด้วยตัวเองว่าเหมือนจริงทั้งที่ไม่ใช่ความจริง

self-centered (adj) คำนึงถึงตัวเอง มุ่งแต่ตัวเอง เห็นแก่ตัว ถือเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง

self-confidence (n) ความมั่นใจในตัวเอง ความเชื่อมั่นในตัวเอง

self-esteem (n) ความภาคภูมิใจในตนเอง ความเคารพในตนเอง

self-reliance (n) ความเชื่อมั่นในตัวเอง ความไว้วางใจตัวเอง^{๘๐}

คำว่า “อัตตา” มีความหมายเป็นกลางๆ เมื่อไปประกอบกับศัพท์บางอย่างแล้ว จะมีความหมายไปในด้านลบ จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับกิเลส เช่น

^{๗๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๐/๑๗-๑๘., วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐/๒๗-๒๘., ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๖๑/๙๑-๙๒., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕.

^{๗๓} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๔๘/๔๖๖., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๘/๖๐๕.

^{๗๔} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๒/๑๔., ๓๘/๑๘., ๑๐๙/๔๐., ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒/๑๓, ๓๘/๑๖., ๑๐๙/๔๐.

^{๗๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๓๙๔.

^{๗๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๑๑๐.

^{๗๗} ประพันธ์ ศุภษร, ดร., กรรม การเกิดใหม่ และอนัตตา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๙.

^{๗๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๗.

^{๗๙} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า ๒๖-๒๗.

^{๘๐} วิทย์ เทียงบุญธรรม, ดร., พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย (ฉบับมหาวิทยาลัย), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท รวมสาสน์ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๗๕๔-๗๕๖.

อรรถาธิปไตย หมายถึง ความมีตนเป็นใหญ่^{๘๑}, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปราชญ์ตนเป็นประมาณ^{๘๒}

อรรถกถาญาณุโยค หมายถึง การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน^{๘๓}, การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน^{๘๔}

อรรถวาทูปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอรรถา^{๘๕} คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลายหรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ^{๘๖}

ในทางตรงกันข้าม “อรรถา” ที่ไปประกอบกับศัพท์บางคำ จะมีความหมายไปในด้านบวกหรือเป็นกลางๆ เช่น

อรรถญาณุตา หมายถึง รู้จักผล^{๘๗} ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตามหลัก^{๘๘}

อรรถญาณุตา หมายถึง ความรู้จักตน^{๘๙} คือ รู้ว่าเรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป^{๙๐}

อรรถา หิ อตตโน นาโถ หมายถึง ตนแล เป็นที่พึ่งของตน^{๙๑}

ดังนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่า “อรรถา” แท้ที่จริงแล้วไม่ว่าจะมีความหมายเป็นบวก หรือเป็นลบ หรือเป็นกลางๆ ก็ได้ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะเข้าใจว่าเป็นลบ รากศัพท์ก็ไม่ได้แปลว่าด้านลบอย่างที่เราเข้าใจ ถ้าหากเราไปยึดติดกับตัวตนว่าเป็นตนเองต่างหากถึงจะเป็นลบ มีลักษณะเช่นเดียวกับคำว่า

^{๘๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔., อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๔๐/๑๔๒., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑.

^{๘๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๗.

^{๘๓} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๓/๒๐., วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐., สัม.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗., สัม.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒., ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒.

^{๘๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๓.

^{๘๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓., ม.ม.ุ.(บาลี) ๑๒/๑๔๓/๑๐๑., ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗., สัม.ม.(บาลี) ๑๙/๑๗๔/๕๕., สัม.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๔/๑๐๒., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๓๘/๔๕๗., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๘/๕๘๘.

^{๘๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๘๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒., ๓๕๗/๒๕๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓., ๓๕๗/๔๐๐., อัง.สตตก.(บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒., อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๔.

^{๘๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐.

^{๘๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒., ๓๕๗/๒๕๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓., ๓๕๗/๔๐๐., อัง.สตตก.(บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒., อัง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๔.

^{๙๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐.

^{๙๑} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๖๐/๔๕., ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

“กรรม” ที่เป็นภาษาบาลี แปลว่า การกระทำ ที่มีความหมายเป็นกลางๆ ไม่ได้มีความหมายเป็นบวกหรือลบ แต่เรามักเข้าใจว่าเมื่อพูดถึงกรรมต้องมีความหมายเป็นลบ ที่หมายถึงกรรมชั่ว เช่น เราพบเห็นผู้ประสบความทุกข์ยาก เราจะพูดว่า “มันเป็นกรรมของเขาแท้ๆ” ก็จะไปให้ความหมายว่าชั่วร้ายแล้ว ฉะนั้นถ้าจะพูดให้ถูก ควรจะพูดว่า “มันเป็นกรรมชั่วของเขาแท้ๆ ผลกรรมชั่วให้ผล” ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงอัตตา ตัวตน ที่จริงไม่มีนัยอะไรที่เป็นลบ แต่การรับรู้ของมนุษย์เข้าใจผิดไปเอง แม้กระทั่งนักวิชาการก็ยังเข้าใจว่า อัตตาเป็นเรื่องลบ พระพุทธเจ้าก็มีตัวตน มีชีวิต แต่พระองค์ทรงสอน ไม่ให้เข้าไปยึดติดกับตัวตน แต่ตัวตนมีอยู่ คำว่าตัวตน ไม่ใช่สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล การเข้าไปยึดติดกับตัวตนต่างหากเป็นอกุศล ในทางที่สูงขึ้นไป การเข้าใจตัวตนให้ตรงสภาวะความเป็นจริงตามธรรมชาติได้ ให้บรรลุนิพพานได้ ต้องเข้าใจทั้งหมดในเชิงองค์รวม ฉะนั้นในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะมุ่งเน้นอัตตาในแง่คำกลางๆ การเห็นคุณค่าของตนเอง ในที่นี้ไม่ใช่อัตตาตัวตน แต่จะเป็นตนเองในเชิงวัตถุวิสัย (Subjective) เป็นคุณค่าของตนเองที่ถูกเรามอง คือ ถ้ามองเห็นคุณค่าของตนเองผิด ก็เป็นมิจฉาทิฎฐิ ถ้ามองเห็นคุณค่าของตนเองถูก ก็เป็นสัมมาทิฎฐิ ถ้าเรามองเห็นคุณค่าของตนเองตามสภาพที่เป็นจริงอย่างแท้จริง เราก็จะเห็นคุณค่าของมนุษย์เป็นมนุษย์ การเห็นคุณค่าของตัวตนก็เท่ากับ เราไม่ต้องเข้าไปยึดติดกับตัวตน เราก็ไม่อยากจะกลับมาเกิดเป็นตัวตนอีกแล้ว ก็จะเข้าถึงคุณค่าที่สูงสุดของมนุษย์ คือคุณค่าที่ไม่ต้องมาเกิดอีกนั่นเอง

ข. ความหมายของ “ทิฎฐิ” (*ditṭhi*) เป็นภาษาบาลี, ในภาษาสันสกฤต คือ ทฤษฏี^{๙๒}, ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายไว้ในปฏิสัมภิทามรรค คือ ความยึดมั่นถือมั่น (ขันธทั้ง ๕, อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖), มีฐานแห่งทิฎฐิ ๘ ประการ (คือ ขันธ์, อวิชชา (ความไม่รู้), ผัสสะ (การสัมผัส), สัญญา (ความจำได้หมายรู้), วิตก (ความตริก), อโยนิโสมนสิการ (การใคร่ครวญโดยไม่ถ่วงถี่), ปาปมิตร (เพื่อนชั่ว), ปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงการฟังเรื่องไม่ถูกต้องไม่ดิงตามจากผู้อื่น) ธรรมทั้ง ๘ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัย เป็นที่อาศัยตั้งขึ้นแห่งทิฎฐิ^{๙๓}), มีปริยฐานแห่งทิฎฐิ ๑๘ ประการ, ทิฎฐิ ๑๖ ประการ, มีความยึดมั่นทิฎฐิ ๓๐๐ ประการ^{๙๔}, ทิฎฐิ ความเห็นผิด รกข์คือทิฎฐิ กันดารคือทิฎฐิ ความเห็นอันเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฎฐิ ความผันแปรแห่งทิฎฐิ สังโยชน์คือทิฎฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่นความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยคลาดเคลื่อน^{๙๕}, ทิฎฐิ จึงมีชื่อเรียกตามศัพท์ทางพระพุทธศาสนาว่า “ทิฎฐุ ปาทาน” หมายถึง ความยึดมั่นในทิฎฐิ^{๙๖} เป็นความเห็นที่ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น จึงมีนัยเหมือน

^{๙๒} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชินธุวิธาน, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า ๓๕๕., ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐๐.

^{๙๓} พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์, รศ.ดร.), พุทธปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า๖๙.

^{๙๔} พ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๒๔-๑๒๗/๑๔๑-๑๔๒., พ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๔-๑๒๗/๑๙๒-๑๙๔.

^{๙๕} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๘๑/๑๐๗., ๑๒๑๙/๒๗๙., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๘๑/๑๑๒., ๑๒๑๙/๓๐๘.

^{๙๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓., ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๔๓/๑๐๑., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗, ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๗๔/๕๕., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๔/๑๐๒., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๓๘/๔๕๗., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๘/๕๘๘.

หนึ่งจนตกผลึกเป็นทฤษฎีของตน ก็จะมียึดถือเอาทฤษฎีนั้นไว้เป็นมาตรฐานสำหรับตัดสินความคิดเห็นอย่างอื่น ทฤษฎีในภาษาบาลี ใช้ทั้งในแง่ดีแง่ไม่ดี และแง่ที่เป็นกลางๆ อย่างไรก็ตาม ถ้าเทียบกันโดยสัดส่วนแล้ว ที่ใช้ในแง่ดีเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น เช่น คำว่า “ทฤษฎีปัตตะ” (ผู้บรรลุถึงสัมมาทฤษฎี) หรือคำว่า “ทฤษฎีสัมปันนะ” (ผู้สมบูรณ์ด้วยทฤษฎี) เป็นต้น ส่วนที่ใช้ในแง่ที่ไม่ดีหรือ แ่งที่เป็นมิจฉาทฤษฎี จะมีมากกว่า^{๑๐๔}

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร ได้กล่าวว่า “ทฤษฎี” มีความหมายและขอบเขตกว้างขวางมาก ครอบคลุมทั้งระบบความคิดทางปรัชญา ความเห็น ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ลัทธิ ทฤษฎี และแนวทัศนะในการมองโลกและชีวิต เป็นต้น^{๑๐๕}

ผู้วิจัยได้ข้อสังเกตพบว่า ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานใช้คำว่า “ความเห็น” หมายถึง ข้อวินิจฉัยหรือความเชื่อที่แสดงออกตามความเห็น รู้ หรือ คิด, “เห็น” เป็นอาการของตาที่ประสพรูปปรากฏแก่ตา ปรากฏแก่ใจ คิดรู้^{๑๐๖} ในภาษาอังกฤษใช้ว่า “view” มีความหมายว่า การมอง, มุมมอง หรือมิติที่มองเห็น, ข้อคิดเห็น, ทัศนคติ^{๑๐๗}, นอกจากนี้ยังพบคำที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า “view” คือคำว่า “perspective” ซึ่งหมายถึง มุมมอง ทัศนวิสัย^{๑๐๘} การใช้ view ตามคำศัพท์ที่ประกอบด้วย เช่น bird’s-eye (adj) ใช้เป็นคำขยาย มีความหมายว่า มองจากที่สูง มองลงมาเบื้องล่าง มองอย่างกว้างๆ เมื่อใช้ประกอบกับ view จะได้ว่า bird’s-eye view มีความหมายว่า ทัศนทัศน์ที่มองจากที่สูง ภาพมองอย่างกว้างๆ^{๑๐๙}

คำว่า “การมอง” หรือ “การเห็น” ในทางพระพุทธศาสนา ยังสามารถแบ่งการเห็นตามระดับของญาณของแต่ละบุคคลที่ผ่านการฝึกปฏิบัติได้ เช่น ในพระคัมภีร์พระคัมภีร์พุทธสุตตนิเทศ ได้ปรากฏคำว่า พระจักขุของพระพุทธเจ้ามี ๕ ชนิด เป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าเท่านั้น คือมังสจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ และสมันตจักขุ^{๑๑๐} ดังนี้ คือ

(๑) มังสจักขุ หมายถึง ตาเนื้อ คือ ทรงมีพระเนตรอันงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส ไว และเห็นไกล หมายถึงว่า ทรงมีพระมังสจักขุนั้นน้อยโดยปกติ เนื่องในพระอัฐภาพ เกิดด้วยสุจริตกรรมที่ทรงสั่งสมมาในภพก่อน ทรงมองเห็นตลอด ๑ โยชน์โดยรอบทั้งกลางวันและกลางคืน แม้ในเวลาที่มีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) ดวงอาทิตย์ตกไปแล้ว (๒) เป็นวันอุบาสกข้างแรม (๓) ป่าช้ารกทึบ (๔) มีเมฆก้อนใหญ่ผุดขึ้นมา ก็ทรงมองเห็นได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบไม่มีหลุม บานประตู่ กำแพง ภูเขา กอไม้ หรือเถาวัลย์มาปิดกั้นการเห็นรูปทั้งหลายได้

^{๑๐๔} พุทธทาสภิกขุ, *ความเป็นเจ้าโลก*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๔๙-๕๐.

^{๑๐๕} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, “บทบาทของทฤษฎีในการชี้นำชีวิตและสังคม”, *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (๒๕๕๒): ๑.

^{๑๐๖} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, หน้า ๑๓๔๔.

^{๑๐๗} วิทย์ เทียงบุญธรรม, ดร., *พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย*, หน้า ๙๕๓., พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชินทุรินธนาถ, *พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*, หน้า ๓๕๙.

^{๑๐๘} วิทย์ เทียงบุญธรรม, ดร., *พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย*, หน้า ๕๙๗.

^{๑๐๙} เอียร์ชัย เอี่ยมวรเมธ, *พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย (ฉบับคอนโซล)*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท รวมสาส์น จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๙๘.

^{๑๑๐} พ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๑/๓๗., พ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕.

(๒) ทิพพจักขุ หมายถึง ตาทิพย์ คือ ทรงมีพระญาณอันทรงเห็นหมู่สัตว์ ซึ่งกำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต ผิพพรรณดี ผิพพรรณทราม ไปดี ตกยาก ทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม แม้โลกธาตุที่ประกอบด้วยหลายพันจักรวาล พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เพียงใดก็พึงทรงเห็นได้เพียงนั้น

(๓) ปัญญาจักขุ หมายถึง ตาปัญญา คือ ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้ริยสัจธรรม เป็นต้น

(๔) พุทธจักขุ หมายถึง ตาพระพุทเจ้า คือ ทรงประกอบด้วยอินทรีย์บาริยัตตญาณ และอาสยานุสยญาณ เป็นเหตุให้ทรงทราบอริยาตย์และอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ แล้วทรงสั่งสอนแนะนำให้บรรลุนิเวศน์ต่างๆ ยังพุทธกิจให้บริบูรณ์

(๕) สมันตจักขุ หมายถึง ตาเห็นรอบ คือ ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ^{๑๑๑}

สำหรับบุคคลโดยทั่วไป ไม่มีเพียง “ธรรมจักขุ” หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม คือ ปัญญา รู้เห็นความจริงว่า สิ่งใดก็ตามมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เกิดกับผู้ที่ได้โสดาปัตติมรรคหรือโสดาปัตติมรรคญาณ คือญาณที่ทำให้เป็นโสดาบัน^{๑๑๒}

กล่าวโดยสรุปผู้วิจัยเห็นว่าความหมายของ “ทิฏฐิ” หรือ “การเห็น” มีความหมายที่เป็นกลางๆ โดยไม่ชี้ชัดลงไปว่าเป็นความเห็น ความเชื่อ ที่ถูกหรือผิด “การเห็น” ในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการเห็นที่ไม่ใช่ตาเปล่าของมนุษย์จะสามารถเห็นได้ แต่หากว่าเป็นการเห็นด้วยตาทางปัญญา คือ มีธรรมจักขุ หรือ คือการเข้าใจสัจธรรม การเข้าใจคุณค่าของมนุษย์ที่มาจากปัญญาของมนุษย์ เนื่องจากการเห็นด้วยตาทางประสาทสัมผัสทางตานั่นตื้นเขิน มีข้อจำกัด ทำให้มนุษย์ไม่สามารถมองเห็นธรรมชาติได้ลึกด้วยตาเปล่าของมนุษย์เอง ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีทั้งตาเนื้อและตาธรรม (ธรรมจักขุ) ที่มีการเห็นที่แตกต่างจากการเห็นทั่วๆ ไป แม้กระทั่งทางตะวันตกก็มองการเห็นแบบที่คนทั่วๆ ไปมองกัน มองไม่ลึกหรือไม่ได้มองด้วยปัญญานั้นเอง ดังนั้นการจะเห็นหรือการเข้าใจคุณค่าของตัวตนได้จะใช้การมองเห็นด้วยตาเนื้อเพียงอย่างเดียวไม่ได้ จึงต้องเป็นการเห็นด้วยตาทางปัญญาเท่านั้น ไม่เช่นนั้นเราจะเห็นอะไรที่เป็นเพียงคุณค่าเทียมเท่านั้น จะมองไม่เห็นคุณค่าแท้ในตนเองหรือในผู้อื่นด้วย

ค. ความหมายของ “สัมมา” ในภาษาบาลี คือ สัมมา (*sammā*) , ในภาษาสันสกฤต คือ สมยก มีความหมายว่า ถูก, ชอบ, ดี และแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “right”^{๑๑๓} มีความหมายตามในคัมภีร์พระไตรปิฎกจะพบวางกำกับไว้ข้างหน้าขององค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ ๘ เสมอ และมีความหมายว่า “ชอบ” ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (Right View, Right Understanding)

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (Right Thought)

^{๑๑๑} พุ.จ. (บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๑-๑๘๗., พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๒๙๙-๓๐๕.

^{๑๑๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๑๑๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า ๘๐๕., ดุราลัยเถียนใน วิทย์ เทียงบูรณธรรม, ดร., พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย, หน้า ๗๐๒.

๓. สัมมาวาจา เจริญชอบ (Right Speech)
๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (Right Action)
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ (Right Effort)
๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ (Right Mindfulness)
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ (Right Concentration)^{๑๑๔}

ในสัมมาสัมพุทธสูตร ได้ปรากฏคำเรียกพระนามของพระพุทธเจ้าว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” เพราะเป็นการหมายถึง “การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริง คือ รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”^{๑๑๕}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สัมมา” คือ โดยชอบ ดี ถูกต้อง ถูกถ้วน สมบูรณ์ จริง และ แท้^{๑๑๖}

ท่านลามะอนาคาริก โควินทะ ได้ให้ความเห็นว่า คำว่า “สัมมา” มีความหมายลึกซึ้งมากกว่า คำว่า “ถูก”(right) เพราะเรื่องถูกผิดเป็นความเห็นส่วนบุคคล สิ่งที่ถูกต้องสำหรับคนหนึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ดีสำหรับอีกคนหนึ่งก็ได้ ดังนั้น ความหมายที่แท้จริงของคำว่า “สัมมา” จึงได้แก่ ความสมบูรณ์ (completeness) เป็นคำที่พระพุทธเจ้านำมาใช้อธิบายสภาวะธรรมในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรให้กับปัญจวัคคีย์ฟัง เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงบรรลุ “อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” คำว่า “สัมมา” จึงมีความหมายลึกซึ้งเป็นพิเศษ เพราะเป็นคำที่แสดงคุณลักษณะของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นผู้รู้แจ้งในสังขารมอย่างสมบูรณ์^{๑๑๗}

ศาสตราจารย์ ดร.เดวิด เจ. คลุพาหนะ ได้แสดงทัศนะว่า ศัพท์ว่า “สัมมา” แปลกันโดยทั่วไปว่า “ถูก” (right) ถูกในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความถูกต้องหรือความจริงแบบสุดขั้ว (absolute truth) แต่เป็นเรื่องความเข้าใจทั่วพร้อมหรือความสมบูรณ์ ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า “ผิด” (wrong) และผิดในที่นี้ก็ไม่ได้อ้างอิงถึงความผิดแบบสุดขั้วเช่นเดียวกัน หากแต่ผิดในบางแง่บางส่วน (partial) เท่านั้น ดังนั้น มโนทัศน์ทางศีลธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องความถูกต้องความผิด จึงเป็นเพียงแนวคิดทางญาณวิทยาที่ใช้

^{๑๑๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕., ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๕๐๔/๒๙๑., ๔๘๖/๒๘๓., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๐๔/๓๘๐., ๔๘๖/๓๗๑., Pintong Mansumittrchai (Chatnatrat), **English for Buddhism MCU 003-MCU 004 Handbook for Master's Degree Students**, (Bangkok: Prayoonsanthai Printing Limited Partnership, 2016), pp. 98.

^{๑๑๕} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๙๓/๓๗๘., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

^{๑๑๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๓๙.

^{๑๑๗} Lama Anagarika Govinda, **The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy**, (London: Anchor Press, 1965), pp. 11.

สำหรับเทียบเคียงระหว่างด้านที่ “จริง” กับด้านที่ “สับสน” เท่านั้น ไม่ใช่การแบ่งฝ่ายระหว่าง “จริง” กับ “เท็จ” แบบสุดขั้วหรือเด็ดขาด (the absolutist true-false dichotomy)^{๑๑๘}

ดังนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่า คำว่า “สัมมา” นอกจากจะมีความหมายว่า ชอบ ถูก หรือ ดี แล้ว ยังมีหมายความเฉพาะเจาะจงลงไปเป็นพิเศษว่า “สมบูรณ์” อันเป็นความหมายพิเศษที่แสดงคุณลักษณะของ ความสมบูรณ์ในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ที่ทรงตรัสรู้แล้วอย่างแท้จริง และหมายถึงความสมบูรณ์ในลำดับขั้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ นอกจากนี้ยังได้ หมายถึง ความสมบูรณ์ของผู้ที่เห็นคุณค่าของตนเองในการพัฒนาชีวิตที่เป็นขั้นเป็นตอนด้วย

ง. ความหมายของ “สัมมาทิฐิ”^{๑๑๙} ในภาษาบาลี คือ สัมมาทิฐิ(sammādiṭṭhi), ในภาษาสันสกฤต คือ สมยก+ทฤษฎี และแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า right views, right understanding^{๑๒๐} มีความหมายตามในคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง ความเห็นชอบ^{๑๒๑}, มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรม^{๑๒๒}, ผู้ประกอบด้วยทิฐิที่ดีงามและประเสริฐ สัมมาทิฐิเป็นไปในธรรม (กุศลธรรม) เท่านั้น^{๑๒๓}, ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)^{๑๒๔}, เป็นผู้มีความเห็นไม่วิปริต ทำให้คนหมู่มากออกจากอสังขาร ให้ตั้งอยู่ในสัทธรรม, ผู้ที่มีสัมมาทิฐิเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๑๒๕}, ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฐิ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค^{๑๒๖}, การเจริญที่อาศัยวิเวก วิราคะ และนิโรธ น้อมไปเพื่อความปล่อยวาง^{๑๒๗}, บุคคลผู้มีความเห็นไม่วิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล

^{๑๑๘} David J. Kalupahana, A History of Buddhist Philosophy, (Delhi: Banarsidass Publishers, 1994), pp. 103.

^{๑๑๙} ในการศึกษา “สัมมาทิฐิ” ผู้วิจัยจำแนกออกเป็นความหมาย, ลักษณะ และประเภทของสัมมาทิฐิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทของสัมมาทิฐิ ได้ถูกจำแนกไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาค่อนข้างชัดเจน ว่าเป็นโลกียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ, ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

^{๑๒๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า ๘๐๕., สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๕.

^{๑๒๑} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๓/๑๓., วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑., ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔., ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๓., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๒๕/๒๙๗., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๒๕/๓๙๒., ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๓๖/๔๒., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕., ๔๘๖/๒๘๓., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑., ๔๘๖/๓๗๑.

^{๑๒๒} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๘๘/๖๓., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๘๘/๘๐.

^{๑๒๓} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/-/๓๐๒.

^{๑๒๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒., ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๓๖/๔๒., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕., ๔๘๗/๒๘๓., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑., ๔๘๗/๓๗๑.

^{๑๒๕} อ.อ.เอกก.(บาลี) ๒๐/๓๐๙/๓๕., อ.อ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๙/๔๐.

^{๑๒๖} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๗., ๔๙๒/๒๘๕., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔., ๔๙๒/๓๗๔.

^{๑๒๗} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๔๘๙/๒๘๕., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๘๙/๓๗๓.

การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ ทำไว้ดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่า ญาณสัมปทา^{๑๒๘}

ผู้ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๒๙}, ผู้เป็นสัมมาทิฐิพึงหวังได้คัตติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ เทวดาหรือมนุษย์^{๑๓๐}, ผู้ที่เห็นรูปเวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ ที่ไม่เที่ยง นั้นแล้ว “ไม่เที่ยง” ความเห็นนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเห็นโดยชอบ ก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัดจึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและความกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น เราเรียกว่า “หลุดพ้นดีแล้ว”^{๑๓๑}, ผู้ที่เห็นจักขุ, ชิวหา, มโน, สัททะ...คันธะ...รส.... โผฏฐัพพะ...ธรรมารมณ์ ที่ไม่เที่ยง นั้นแล้ว “ไม่เที่ยง” ความเห็นนั้นเป็นสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะ จึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า “จิตหลุดพ้นดีแล้ว”^{๑๓๒}, “สัมมาทิฐิ” โดยมากโลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) ความมี (๒) ความไม่มี ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลก ก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลก ก็ไม่มี^{๑๓๓}, เป็นปัญญา โสตามัคค์ ปัญญาเห็นชอบ ความเห็นชอบ^{๑๓๔}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า สัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดาบิดามี (คือมี) คุณความดีควรแก่ฐานะหนึ่งซึ่งเรียกว่ามารดา บิดา) ฯลฯ เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริงว่าขันธ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น^{๑๓๕}

ท่านอนาคาริก โควินทะ ให้ความหมายว่า สัมมาทิฐิ หมายถึง การเห็นสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ทุกแง่ทุกมุม ไม่ใช่เห็นเพียงมุมใดมุมหนึ่งหรือเห็นจากจุดยืนที่ยึดตัวตนเป็น

^{๑๒๘} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๐-๓๙๒., ๔๔๖/๓๙๗-๓๙๘., ม.ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘./๔๔๖/๔๘๕., ม.ม.(บาลี) ๑๓/๙๕/๗๑-๗๒., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๑๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖., อ.ต.ก.(บาลี) ๒๐/๑๑๘/๒๖๒., ๑๒๐/๒๖๔., อ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๒., ๑๒๐/๓๖๖., อ.ท.ส.ก.(บาลี) ๒๔/๒๑๖/๒๔๐., อ.ท.ส.ก.(ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๖., อ.ภ.ส.ง.(บาลี) ๓๔/๑๓๗๑/๓๐๕-๓๐๖., อ.ภ.ส.ง.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๑/๓๔๑.

^{๑๒๙} อ.อ.เอกก.(บาลี) ๒๐/๓๐๕/๓๓., อ.อ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๕/๓๙.

^{๑๓๐} อ.ท.ก.(บาลี) ๒๐/๒๙/๕๙., อ.ท.ก.(ไทย) ๒๐/๒๙/๗๕.

^{๑๓๑} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๕๑/๔๒., ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๑/๗๒.

^{๑๓๒} ส.ส.พ.(บาลี) ๑๘/๑๕๖-๑๕๗/๑๓๓., ส.ส.พ.(ไทย) ๑๘/๑๕๖-๑๕๗/๑๙๓-๑๙๕.

^{๑๓๓} ส.น.ิ.(บาลี) ๑๖/๑๕/๑๘., ส.น.ิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔.

^{๑๓๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า ๘๐๕.

^{๑๓๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๙.

ศูนย์กลาง โดยนัยนี้ สัมมาทิฐิจึงไม่ใช่เพียงแค่การรู้หลักอริยสัจ ๔ อย่างผิวเผินเท่านั้น หากแต่หมายถึงความรู้ความเข้าใจอันเกิดจากการเอาชีวิตเข้าไปสัมผัสหรือเข้าไปมีประสบการณ์โดยตรง^{๑๓๖}

เฮอร์เบิร์ต วี. กุนเธอร์ มีความเห็นสอดคล้องกับทัศนะของท่านอนาคาริก โควินทะ ที่ว่า “สัมมาทิฐิไม่ใช่แค่การยอมรับคำสอนที่ตั้งอยู่บนสมมติฐาน หากแต่เป็นทิฐิที่ได้มาจากการใคร่ครวญพิจารณาอย่างต่อเนื่องและการมีประสบการณ์ตรง”^{๑๓๗}

สรุปว่า ความหมายของสัมมาทิฐิ มีความหมายเป็นกลางๆ คือความเห็นชอบ มีความเชื่อที่ติงามและประเสริฐ รู้ถึงเหตุแห่งความทุกข์ รู้วิธีการแก้ไขความทุกข์ รู้ถึงเหตุเกิดของความสุข ดำเนินชีวิตให้อยู่ในกฎกติกาของหลักธรรมและสังคม มองเห็นคุณค่าของตนเอง มองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ บุคคลผู้มีสัมมาทิฐิย่อมพบกับความสุข ความเจริญ และความสำเร็จในชีวิต และมีสுகติเป็นที่ไป จนสามารถเข้าถึงฝั่งพระนิพพานได้ นั่นก็เป็นการแสดงว่า การมีสัมมาทิฐิจึงจะเป็นผู้ที่มีความเห็นที่ถูกต้อง คือการเห็นคุณค่าของมนุษย์ การเห็นคุณค่าของตนเอง ตลอดจนการเห็นในคุณค่าของผู้อื่นด้วย

ผู้วิจัยขอสรุปความหมายของสัมมาทิฐิ และมิจาทิฐิจากที่ได้ศึกษามาแล้วเป็นการเปรียบเทียบเชิงสัมพันธ์ ระหว่างความหมายของสัมมาทิฐิทั้งที่เป็นพุทธพจน์และคำนิยามของท่านพระสารีบุตรในคัมภีร์มหานิทเทส ที่อยู่ในกรอบความเชื่อพื้นฐาน ๑๐ อย่าง โดยเทียบเคียงกับแนวคิดมิจาทิฐิประเภทวัตถุนิยมของท่าน อชิตะ เกสกัมพล ด้วยตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๓.๑ เปรียบเทียบเชิงสัมพันธ์ ระหว่างความหมายของสัมมาทิฐิและมิจาทิฐิ

โลกียสัมมาทิฐิ	มิจาทิฐิ
๑.ทานที่ให้แล้วมีผล	๑.ทานที่ให้แล้วไม่มีผล
๒.ยัญที่บูชาแล้วมีผล	๒.ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล
๓.การเซ่นสรวงมีผล	๓.การเซ่นสรวงไม่มีผล
๔.ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่	๔.ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มีอยู่
๕.โลกนี้มี	๕.โลกนี้ไม่มี
๖.โลกหน้ามี	๖.โลกหน้าไม่มี
๗.มารดา มีคุณ	๗.มารดาไม่มีคุณ
๘.บิดา มีคุณ	๘.บิดาไม่มีคุณ
๙.สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีอยู่	๙.สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มีอยู่
๑๐.สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว สอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก	๑๐.สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว สอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งไม่มีอยู่ในโลก

^{๑๓๖}

Lama Anagarika Govinda, **The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy**, pp. 13.

^{๑๓๗}

Herbert V. Guenther, **Philosophy and Psychology in the Abhidharma**, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), pp. 74.

จากตารางสามารถสรุปได้ว่า ความเชื่อที่เป็นโลกียสัมมาทิฐิที่เป็นกรอบของความเชื่อพื้นฐาน ๑๐ อย่างนี้ จะมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับ ความเชื่อที่เป็นมิจฉาทิฐิ อย่างสิ้นเชิง

๓.๒.๒ ลักษณะของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)

ข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับลักษณะของสัมมาทิฐิ ผู้วิจัยสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้ คือ การรู้ชัดว่าลักษณะนี้เป็นอกุศลและรู้ถึงรากเหง้าที่เป็นอกุศล มีคำอธิบายเกี่ยวกับอกุศลคือ การฆ่าสัตว์, การลักทรัพย์, การประพฤติดินในกาม, การพูดเท็จ, การพูดส่อเสียด, การพูดคำหยาบ, การพูดเพ้อเจ้อ, การเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น, การคิดบงการผู้อื่น และมี มิจฉาทิฐิ ส่วนรากเหง้าของอกุศลคือ โลภะ (ความโลภ), โทสะ (ความโกรธ), โมหะ (ความหลง) รู้ชัดถึงกุศล คือ การมีเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์, เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์, เจตนางดเว้นจากการประพฤติดินในกาม, เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ, เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด, เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ, เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ, การไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น, การไม่บงการผู้อื่น และมีสัมมาทิฐิ ตลอดจนการรู้ชัดรากเหง้าแห่งกุศล คือ รู้ชัดอโลภะ (ความไม่โลภ), อโทสะ (ความไม่ประทุษร้าย), อโมหะ (ความไม่หลง), ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรม^{๑๓๘}

ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง คือ

(๑) ปรัตตโฆสะ (การฟังพระสัทธรรมจากผู้อื่น) หมายถึง เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำ แนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร^{๑๓๙}

(๒) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย)^{๑๔๐}

ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิทั้ง ๒ อย่าง นี้เป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมรรค ๘^{๑๔๑}

ลักษณะของบุคคลที่มีสัมมาทิฐิ ย่อมทำลายมิจฉาทิฐิ และบาปอกุศลธรรม ย่อมถึงความเจริญเต็มที่^{๑๔๒} ที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น^{๑๔๓} บุคคลที่ประกอบกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ^{๑๔๔}, รู้สิ่งที่มิใช่โทษว่ามีโทษ และรู้สิ่งที่ไม่มีโทษว่าไม่มีโทษ

^{๑๓๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๙/๖๓-๖๔., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒-๘๔.

^{๑๓๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๙.

กัลยาณมิตตตา (ความมีกัลยาณมิตร) หมายถึง ความเป็นผู้มีมิตรดี ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓., อ.เจ. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓., พ. อ. (ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑.

^{๑๔๐} อ.ท. (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓., อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕., อ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๘๗/๕๑๑., อ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๘๗/๙๒๘., อ.ท. (ไทย) ๒/๑๒๗/๘๔.

^{๑๔๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๒๓., ๕๕/๒๓-๒๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓., ๕๕/๔๔.

^{๑๔๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๔๒/๑๒๖., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๒/๑๘๑.

^{๑๔๓} อ.เจ. (บาลี) ๒๐/๓๐๓/๓๓., อ.เจ. (ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๙.

^{๑๔๔} พ. อ. (บาลี) ๒๕/๗๑/๒๘๕., พ. อ. (ไทย) ๒๕/๗๑/๔๒๘-๔๒๙.

หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๔๕} เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการย่อมปฏิบัติ ปฏิบัติที่ไม่ผิด และชื่อว่าได้สร้างเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะคือ (๑) เนกขัมมวิตก (ความตรึกปลอดจากกาม), (๒) อพยยาบาทวิตก (ความตรึกปลอดจากพยาบาท), (๓) อวิหิงสาวิตก (ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน) และ (๔) สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)^{๑๔๖}

ความสำคัญของสัมมาทิฐิ คือ ในกาลเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และได้ทรงประกาศสั่งสอนด้วยเรื่องธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๔๗} อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ โดยมีสัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าบรรดาองค์ ๗ คือ สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ), สัมมาวาจา (เจรจาชอบ), สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ), สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ), สัมมาวายามะ (พยายามชอบ), สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) และมีความรู้ชัดมีจนาทิฐิว่า เป็นมีจนาทิฐิ มีความรู้ชัดสัมมาทิฐิว่า เป็นสัมมาทิฐิ^{๑๔๘}, เป็นหนทางของผู้ฉลาดที่จะเลือกเดิน^{๑๔๙} ไม่ว่าจะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม ผู้ที่มีสัมมาทิฐินำหน้าเป็นประธาน ผู้นั้นได้ชื่อว่าไปไกลันพพาน^{๑๕๐}

สรุปว่าลักษณะของสัมมาทิฐิ คือการเห็นลักษณะของกุศล ได้แก่ กุศลบถทั้ง ๑๐ และอกุศล ได้แก่ อกุศลบถทั้ง ๑๐ ตลอดจนให้เห็นถึงรากเหง้า (มูลเหตุ) ของกุศลคือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ตลอดจนรากเหง้าของอกุศล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ อันเป็นตัวขัดขวางการทำดีทั้งปวง ทั้งนี้ลักษณะของสัมมาทิฐิยังต้องประกอบไปด้วย ปรีโธโสสะ และโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของตนเองอย่างแท้จริง เพราะการเห็นคุณค่าของตนเองจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้ามีความเห็นผิดที่ไม่ใช่สัมมาทิฐิ

ปัจจัยของการเกิดการเห็นคุณค่าของตนเองแบบสัมมาทิฐิและมีจนาทิฐิ ที่มีความสัมพันธ์กับปรีโธโสสะ และโยนิโสมนสิการ สามารถแยกให้เห็นได้อย่างชัดเจนขึ้นด้วยตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๓.๒ แสดงปัจจัยของการเกิดการเห็นคุณค่าของตนเองแบบสัมมาทิฐิและมีจนาทิฐิ

สัมมาทิฐิ	มีจนาทิฐิ
ปรีโธโสสะ คือ ปัจจัยภายนอก = กัลยณมิตร	ปรีโธโสสะ คือ ปัจจัยภายนอก = ปาปมิตร
โยนิโสมนสิการ คือ ปัจจัยภายใน	อโยนิโสมนสิการ คือ ปัจจัยภายใน

จากตารางสามารถสรุปได้ว่า ลักษณะของผู้มีสัมมาทิฐิจะประกอบด้วย ปัจจัยภายนอก (ปรีโธโสสะ) คือ กัลยณมิตร และปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ ส่วนลักษณะของผู้มีมีจนาทิฐิจะ

^{๑๔๕} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๑๙/๗๑., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๙/๑๓๒.

^{๑๔๖} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๗๒/๘๖., อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๗๒/๑๑๗.

^{๑๔๗} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๓/๑๓., วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐., ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

^{๑๔๘} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑., ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

^{๑๔๙} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๘๔/๘๕-๘๖., ส.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๖.

^{๑๕๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๔๖/๓๗., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๔๖/๖๐.

ประกอบด้วย ปัจจายภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือ ปาปมิตร และปัจจายภายในคือ อโยนิโสมนสิการ ปัจจายให้เกิดสัมมาทิฐิ มีความสัมพันธ์ในลักษณะตรงกันข้ามกับปัจจายให้เกิดมิจฉาทิฐิ

๓.๒.๓ ประเภทของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกในมหาจิตตารีสกสูตร ได้ปรากฏคำว่า สัมมาทิฐิว่ามี ๒ ได้แก่

- (๑) สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปติ
- (๒) สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค^{๑๕๑}

ในคัมภีร์อรรถกถาในสัมมาทิฐิสสูตร ได้ปรากฏคำว่า สัมมาทิฐิ มี ๒ อย่าง คือ

- (๑) โลเกียสัมมาทิฐิ หมายถึง กัมมัสสกตาญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) และสัจจานุโลมิกญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้หรือริสัจ) ที่หมายถึง สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ

- (๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค และอริยผล ในที่นี้หมายถึง โลกุตตรสัมมาทิฐิ^{๑๕๒}

และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ก็ได้แบ่งสัมมาทิฐิเป็น ๒ ประเภท หรือ ๒ ระดับ เช่นเดียวกับในคัมภีร์อรรถกถา คือ

- (๑) โลเกียสัมมาทิฐิ
- (๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ^{๑๕๓}

ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่าในคัมภีร์พระไตรปิฎก ไม่ได้แสดงการแบ่งสัมมาทิฐิเป็นโลเกียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ แต่อรรถกถาจารย์และนักวิชาการเชิงพุทธในปัจจุบัน ได้สรุปหรือใช้คำศัพท์ที่สามารถเข้าใจง่าย นั่นก็คือ

- (๑) สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ จะหมายถึง โลเกียสัมมาทิฐิ และ
- (๒) สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ จะหมายถึง โลกุตตรสัมมาทิฐิ

ฉะนั้นในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยจึงใช้การแบ่งสัมมาทิฐิเป็น ๒ ระดับ ตามแนวของอรรถกถาจารย์ เพื่อให้เข้าใจความหมายของสัมมาทิฐิให้เฉพาะเจาะจง ตามระดับขั้นของสัมมาทิฐิ ดังต่อไปนี้ คือ (ก) โลเกียสัมมาทิฐิ และ (ข) โลกุตตรสัมมาทิฐิ

ก. โลเกียสัมมาทิฐิ เป็นสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ^{๑๕๔} คือ ปัญญาที่ยังมีอาสวะทั้งหมด หมายถึง กัมมัสสกตาญาณ (ญาณรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) และสัจจานุโลมิกญาณ (ญาณรู้ภาวะที่คล้อยตามอริยสัจ) ชื่อว่าโลเกียสัมมาทิฐิ^{๑๕๕} เป็นความเห็นชอบระดับโลเกีย คือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่น ดี ชั่ว ถูก ผิด ควร ไม่ควร เป็นต้น ตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่างๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่พึงตามถูกต้องไว้ สัมมาทิฐิ

^{๑๕๑} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

^{๑๕๒} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/-/๓๐๒.

^{๑๕๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๙๑-๖๙๒.

^{๑๕๔} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

^{๑๕๕} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/-/๓๐๒.

ประเภทนี้เกิดจาก “ปรโตโมสะ” คือ ปัจจัยฝ่ายภายนอก หรือ องค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัย ศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ^{๑๕๖}

ผู้วิจัยจะนำหลักความเชื่อเรื่องกรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาอธิบายเพิ่ม เพื่อให้เห็น ภาพของหลักกรรมตามแนวพระพุทธศาสนา ตามปกติแล้วชาวพุทธไม่ว่าจะเป็นบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ จะสอนเรื่องกรรมโดยเป็นการย้ำให้เห็นชัดว่าทุกคนเกิดมาเป็นมนุษย์ หรือสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ รวมทั้งเทวดา พรหม มาร นั้นล้วนมาจากการกระทำของตนเอง ดังข้อความว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรม เป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๕๗} จากข้อความนี้โลกียสัมมาทิฐิ แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ (๑) กัมมัสสกตาญาณ คือ มีความเชื่อเรื่องกรรมการกระทำของตนเอง (๒) สัจจานุโลมิกญาณ เป็นการ ปฏิบัติธรรมที่ใกล้จะบรรลุเป็นพระโสดาบัน คือ ใกล้จะเห็นอริยสัจ ๔ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

(๑) กัมมัสสกตาญาณ หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความ วิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนคัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือก เพ็นธรรม^{๑๕๘}, สัมมาทิฐิ ซึ่งมีลักษณะว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นมีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ ในโลก” ดังนี้ เรียกว่า กัมมัสสกตาญาณ เว้นสัจจานุโลมิกญาณเสีย ปัญญาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ ของอาสวะแม้ทั้งหมดชื่อว่ากัมมัสสกตาญาณ^{๑๕๙}, บุคคลในโลกนี้จะเป้นสตรีหรือบุรุษก็ตาม ที่ชอบฆ่า สัตว์ ประหัตประหารมนุษย์หรือสัตว์ให้ตายจากชีวิต เมื่อตายจากโลกนี้ไป จะต้องไปเกิดชดใช้การ กระทำที่ตนเองก่อขึ้นในสถานที่ที่ตนไปเกิดใหม่สถานที่นั้นเรียกว่าอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เรียกว่า เป็นสถานที่ไม่มีความเจริญมีแต่ความทุกข์ยากทรมานทั้งการเป็นอยู่และอาหารการกิน เมื่อมาเกิดเป็น มนุษย์จะเป็นบุคคลที่อายุสั้น แต่ถ้าเบียดเบียนสัตว์เป็นต้นว่าใช้ฝ่ามือตบ ใช้ไม้ฟาด ใช้ก้อนดินขว้างปา สัตว์ส่งผลให้เป้นคนที่มิโรครมาก ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นบุคคลไม่ฆ่าสัตว์หรือทรมานสัตว์จะเป็น บุคคลที่อายุยืน หรือไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยท่อนไม้หรือก้อนดินส่งผลให้มีโรคน้อย^{๑๖๐}

จะเห็นได้ว่าบุคคลที่มีความเชื่อเรื่องกรรม คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วเป็นบุคคลที่มีความ เห็นชอบ เห็นโดยถูกต้อง กล่าวง่ายๆ คือ เป็นผู้ที่มิปัญญา นอกจากนั้น บุคคลผู้มีความเห็นชอบจะมี เกณฑ์ในการตัดสินใจที่ดี ดังนี้ “บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง อิ่มเอิบ ดีใจ

^{๑๕๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๙๑.

^{๑๕๗} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๘๙/๒๖๒., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐., อภ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๒๑๖/๒๔๑., อภ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๓.

^{๑๕๘} อภ.วิ.(บาลี) ๓๕/๕๒๕/๓๐๑., อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๕/๓๕๓.

^{๑๕๙} อภ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๙๓/๓๙๙., อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๑๖๐} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๙๐/๒๖๒-๒๖๓., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๙๐/๓๕๐-๓๕๑.

เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมดี”^{๑๖๑} ดังการตัดสินใจของนายสมณะผู้เป็นนายมาลาการ บำรุงพระเจ้าพิมพิสารด้วยดอกมะลิวันละ ๘ ทะนานทุกวันไม่ได้ขาด ต่อมาวันหนึ่งได้เห็นอัฐภาพ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งพระรัศมีมีวรัณณะ ๖ ประการ จึงเกิดจิตศรัทธาเลื่อมใสในดอกมะลิมาถวาย พระพุทธเจ้าแทนพระเจ้าพิมพิสาร ด้วยคิดว่าเป็นการถวายชีวิตแม้พระราชาก็ต้องประหารชีวิต หรือ ถูกขับออกจากพระนครก็ยอม^{๑๖๒} ส่วนกรรมฝ่ายชั่วอุปมาดังอสรพิษร้าย ดังนี้คือ “บุคคลทำกรรมใด แล้ว ย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง ร้องไห้คร่ำครวญหน้า เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมไม่ดี”^{๑๖๓} ดังชีวิตชาวนาผู้หนึ่งเป็นผู้เก็บของโจรซึ่งปล้นได้จากบ้านของเศรษฐีได้ทำตกไว้ แล้วนำไปซ่อน แต่เมื่อเจ้าของทรัพย์ตามมาพบเข้า ก็ให้จับชาวนาคนนั้นไป หมายจะประหารชีวิต แต่เมื่อพระราชฯ ชักไשרให้ชาวนาเล่าเหตุการณ์ ชาวนา ก็เล่าว่าพระพุทธเจ้าและพระอานนที่ได้เห็นเหตุการณ์ สามารถ เป็นพยานได้ พระราชฯ จึงได้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงช่วยชีวิตไว้^{๑๖๔}

นอกจากนี้ยังมีบุคคลผู้มีความเห็นชอบและได้ประกอบคุณงามความดีจนวาระสุดท้ายของ ชีวิต จากเรื่องของนางปติบุชีกาอดีตชาติเป็นนางเทพธิดา ภายหลังได้หมดบุญจากนางเทพธิดามาเกิด ในเมืองมนุษย์ แต่ยังจำชาติที่ตนเองเป็นนางเทพธิดาและระลึกถึงสามีของตนเองที่เป็นเทพบุตร เมื่อ เป็นเช่นนั้นก็มีทางเดียวที่จะกลับไปหาสามีเดิมของตน คือ การประกอบคุณงามความดีให้มากในเมือง มนุษย์ ด้วยกิจวัตรประจำวันของนางในการทำบุญ คือ การมีจิตอาสาช่วยงานในวัด เช่น ทำความ สะอาดศาลาโรงฉัน ตักน้ำฉัน น้ำใช้ถวายพระสงฆ์ เป็นธุระจัดแจงในการช่วยเหลือบุคคลที่มาทำบุญที่ วัด ทุกครั้งที่นางทำกิจกรรมบุญกุศลดังกล่าว ก็ได้ตั้งจิตอธิษฐานด้วยเสียงอันดัง ขอให้บุญกุศลนี้ได้ไป เกิดอยู่กับสามีของตนทุกครั้งมิได้ขาด จนกระทั่งนางได้เจ็บป่วยและเสียชีวิตลง และได้ไปเกิดเป็นนาง เทพธิดาในสวรรค์ดังเดิม^{๑๖๕} จากเรื่องนี้จะเห็นว่านางมีความเห็นชอบในคุณค่าที่ตนเองเคยเกิดเป็น นางเทพธิดา เมื่อต้องการไปเกิดเป็นเทพธิดาอีก ก็จะต้องมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับคุณงามความดี เสียสละ เวลาของตนเองเพื่อความสุขของคนอื่น ยังพบอีกว่ามีหญิงชานายาจนคนหนึ่ง ได้นำข้าวตอกถวาย พระมหากัสสปะที่เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติ ทำให้นางมีความสุขมากที่ได้ทำบุญ ครั้นเมื่อนางได้ สิ้นชีวิตไปแล้ว ได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี และนางระลึกชาติได้ว่าเคยเกิดเป็นหญิงมนุษย์ที่ยากจน แต่ เพราะจิตของนางมีความเห็นชอบที่ได้เสียสละสิ่งของที่เป็นของตนให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น ขจัด ความตระหนี่ และนางได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าว่าการทำบุญเป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๑๖๖}

ผู้มีความเพียรและอดทนสร้างชีวิตตนเองจากสิ่งเล็กน้อยของจุฬอนันตवास ซึ่งเป็นผู้ ยากจนขัดสน เพียงได้รับคำแนะนำจากท่านจุลลกเศรษฐี ด้วยการนำซากหนูตายไปขายคนเลี้ยงแมว เพื่อให้เป็นอาหารแมว ได้ทรัพย์มาจำนวนเล็กน้อย จึงเริ่มมีความคิดในการค้าขาย โดยนำทรัพย์นั้นมา ขยายผลต่อไปเรื่อยๆ ทำให้ได้พบปะผู้คนมากหน้าหลายตา กลายเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวยจนได้เป็นเศรษฐี ในเวลาอันรวดเร็ว เพราะการเห็นคุณค่าของตนเองที่มีความสามารถ มีความเห็นชอบในการประกอบ

^{๑๖๑} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๘/๔๘.

^{๑๖๒} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๔๕๒-๔๕๘.

^{๑๖๓} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๖๗/๒๘., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๗/๔๘.

^{๑๖๔} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๔๔๙-๔๕๒.

^{๑๖๕} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๓๓๙-๓๔๓.

^{๑๖๖} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๑๘/๓๘., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๖-๙.

อาชีพที่สุจริตด้วยความขยันอดทน และเป็นคนที่มีความกตัญญูรู้บุญคุณ ได้นำทรัพย์ที่หามาได้ไปตอบแทนพระคุณท่านจุลลกเศรษฐี ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ย่อมตั้งตนได้ด้วยสิ่งของอันมีมูลค่าน้อย เหมือนคนก่อไฟกองเล็กๆ ทำให้เป็นกองใหญ่”^{๑๖๗}

การเชื่อเรื่องบุญมี บาปมี การสร้างประโยชน์ให้ผู้อื่นจากสิ่งที่คุณเองได้กระทำไว้ดีแล้วเพื่อผลในภพหน้าหรือภพหน้า จึงเป็นการเห็นคุณค่าของตนเองจากสัมมาทิฐิของมรรณพ ผู้ที่มีจิตใจดีงาม มีความยึดมั่นอยู่ในศีลในธรรมเป็นอย่างยิ่ง เขาเชื่อว่าผู้ใดทำดีตายไปแล้วย่อมขึ้นสวรรค์ ผู้ใดทำชั่วตายไปแล้วต้องตกนรก จึงไม่ปล่อยเวลาให้สูญเปล่า ได้สร้างสาธารณประโยชน์อย่างมาก เช่น ทำถนน ทางเดิน ทำที่พักเพื่อให้ผู้เดินทางผ่านไปมาได้หลบแดดหลบฝน หาร้านกัหร่าน้ำมาไว้ให้ดื่ม เท่านั้นยังไม่พอมรรณพยังพูดชักชวนให้เพื่อนๆ ให้เห็นคุณค่าในการกระทำเช่นนี้ด้วย จนได้เพื่อนร่วมอุดมการณ์เป็นจำนวน ๓๒ คน และภรรยาอีก ๓ คน จากเหตุผลที่ว่าไม่ว่าจะเป็นคนหรือแม้แต่กระทั่งสัตว์เดรัจฉานก็ตาม มาใช้เส้นทางที่เราได้ทำเอาไว้ดีแล้ว เขาเหล่านั้นย่อมจักสำนึกในบุญคุณของเรา ก็จักพากันอำนวยอวยพรให้กับเรา กลายเป็นบุญเป็นกุศลเกิดทุกครั้งไป เมื่อมรรณพตายไปได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกะ เพื่อนอีก ๓๒ คนไปเป็นเทพบุตร ภรรยาทั้ง ๓ คน ไปเป็นนางอัปสร^{๑๖๘} จากเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่า “บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ นี้คือ (๑) ตนเองเป็นสัมมาทิฐิ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฐิ (๓) เป็นผู้พอใจความเป็นสัมมาทิฐิ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้”^{๑๖๙}

สัมมาทิฐิในระดับกัมมัสสกตาญาณนี้ ไม่ได้จำกัดกรอบอยู่เฉพาะในหมู่ของชาวพุทธเท่านั้น แม้ความเห็นความเชื่อของคนนอกศาสนา หรือระบบสังคมต่างๆ ถ้าเป็นกัมมวาที ก็ถือว่าเป็นสัมมาทิฐิเหมือนกัน ดังที่พบข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า บุคคลที่มีสัมมาทิฐิที่เป็นปุถุชน แบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือ (๑) ปุถุชนนอกพระพุทธศาสนา (๒) ปุถุชนในพระพุทธศาสนา สำหรับคำอธิบายของปุถุชนนอกพระพุทธศาสนาที่เป็นกัมมวาที เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิด้วยความเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ไม่ใช่เป็นผู้มีสัมมาทิฐิด้วยปัญญาที่คล้อยตามอริยสัจ เพราะยังยึดมั่นอัตตาและทิฐิส่วนปุถุชนในศาสนาเป็นผู้มีสัมมาทิฐิด้วยแม้ด้วยความเห็นทั้ง ๒^{๑๗๐}

สรุปว่าการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับกัมมัสสกตาญาณนี้ คือการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับต้น ที่เป็นความรู้ความเชื่อในระดับค่านิยมพื้นฐาน เป็นความรู้ว่าบุคคลมีกรรมเป็นของของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดีหรือไม่ดี ตนเองย่อมเป็นผู้รับผลของการกระทำนั้น ไม่ว่าจะเกิดมาจากตระกูลยากจนหรือร่ำรวย จะรูปร่างหน้าตาดีหรือไม่ก็ตาม ไม่มีใครสามารถปฏิเสธผลของการกระทำนั้นได้เลย

^{๑๖๗} พุ.ชา.เอกก.(บาลี) ๒๗/๔/๒., พุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔/๒., พุ.ชา.อ.(ไทย) ๑/-/๑๘๗-๑๙๐.

^{๑๖๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๕๙/๒๗๗-๒๗๙., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๙/๓๗๘-๓๗๙., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๒๔๔-๒๖๕.

^{๑๖๙} อง.ติก.(บาลี) ๒๐/๑๘๓/๒๙๒., อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๓/๔๐๘., พุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๗๑/๒๘๕., พุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๔๒๘-๔๒๙.

^{๑๗๐} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/-/๓๐๒.

(๒) **สัจจานุโลมิกญาณ** หมายความว่า ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจำง ความเพ่งพินิจ ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสมซึ่งมีลักษณะ หรือว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง หรือวิญญาณไม่เที่ยง” หรือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ ญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้อริยสัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ^{๑๗๑} ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายคำว่า “อนุโลม” เป็นการบ่งบอกว่า เป็นความรู้ที่ยังเข้าไม่ถึงตัวสัจธรรมที่แท้จริง เป็นแต่เพียงความโน้มเอียง หรือความรู้ที่อยู่ในครรลองแห่งสัจธรรมเท่านั้น บางครั้งเรียกความรู้ประเภทนี้ว่า “วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ” ถือว่าเป็นโลกียสัมมาทิฏฐิระดับสูง ใช้สำหรับชี้วัดความรู้ความเข้าใจของผู้ที่อยู่ระหว่างเจริญวิปัสสนา ถ้าเป็นความรู้ที่อนุโลมต่อการที่จะรู้ความจริงตามหลักอริยสัจ ๔ หรือมุ่งตรงต่อปรมัตถ์ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ แต่ถ้าเจริญวิปัสสนาแล้วออกนอกกลุ่มนอกทาง ไม่น้อมโน้มสู่การรู้แจ้งในหลักอริยสัจ ก็หาได้ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิไม่ และยิ่งย้าอีกว่า สัจจานุโลมิกญาณมิได้เฉพาะผู้ที่เป็นศาสนิกชน หรือผู้ปฏิบัติตามคำสอนทางพุทธศาสนาเท่านั้น^{๑๗๒}

ดังในอรรถกถาธรรมบท สหสสวรรค ได้มีการกล่าวถึงนายตัมพทาฐิกะ หมายถึงผู้มีเคราแดง ได้เป็นแพชมชาติในเรือนจำของราชสำนัก คือผู้ที่ทำหน้าที่ตัดศีรษะโจรที่ต้องโทษประหารชีวิตทำงานอยู่ ๔๕ ปี ทำให้ความชำนาญในการทำงานลดลงเพราะความชรา เคยฟันคอนักโทษครั้งเดียวขาด กลับต้องฟัน ๒-๓ ที ทำให้มนุษย์ทั้งหลายลำบาก จึงได้เกษียณตนเอง ได้ประกอบกุศลกรรมคือการถวายภัตตาหารแก่พระสารีบุตร ซึ่งเพิ่งออกจากสมาบัติมาบิณฑบาต ด้วยอาณิสสสังขารจึงทำให้เมื่อสิ้นชีวิตแล้วเพราะถูกโคชีวิตตาย ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เพราะจิตตอนใกล้จะจุติตอนนั้นเป็นจิตของผู้บรรลุธรรม อนุโลมญาณ และระลึกถึงแต่กรรมดี คือถวายทานอันเลิศ และได้ฟังธรรมเทศนาจากพระสารีบุตร ซึ่งถือได้ว่าพระสารีบุตรเป็นยอดกัลยาณมิตร ดังพระพุทฺธพจน์ว่า “คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียว ที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑,๐๐๐ คำ”^{๑๗๓}

สรุปได้ว่าสัมมาทิฏฐิในระดับสัจจานุโลมิกญา เป็นการเห็นชอบที่อยู่ในขั้นของกระบวนการพัฒนาที่สืบเนื่องมาจากระดับกัมมัสมกตาญาณ จะมุ่งเน้นในเรื่องการใช้ปัญญาพิจารณาสภาพความจริงของเบญจขันธ์ เป็นการเห็นคุณค่าในระดับความเชื่อความเข้าใจที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรมเท่านั้น ยังมีใช่เป็นการรู้เข้าใจตัวกฎ หรือหยั่งรู้ถึงความเป็นไปของเหตุปัจจัยนั้นโดยตรง จึงเป็นขั้นที่มีความเห็นชอบที่ยังติดค้างอยู่ในโลก ขั้นนี้จึงเป็นขั้นเตรียมเข้าสู่การเห็นคุณค่าในระดับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิต่อไป เพื่อให้เกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป

การเห็นคุณค่าในระดับโลกียสัมมาทิฏฐิ คือการเห็นถูกต้องในขั้นที่เป็นโลกียะ มีความเห็น รู้ เข้าใจ ในหลักเหตุผล (reason) ซึ่งเหตุผลมาจากเหตุและผล (cause and effect) คือความคิดที่ดำเนินตามแนวเหตุและผล เป็นเพียงการเห็นในขั้นคิดเหตุผล (reasoning) ยังไม่ถึงขั้นรู้เหตุและผล เป็นขั้นคิดตรงกับความจริง แต่ยังไม่ขั้นเข้าถึงตัวความจริง^{๑๗๔}

^{๑๗๑} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๙๓/๓๙๙-๔๐๐., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๑๗๒} อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๑/-/๖๗๐.

^{๑๗๓} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๐๐/๓๕., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๕๙๗-๖๐๑.

^{๑๗๔} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕-๒๖.

ดังนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่า การเห็นคุณค่าในระดับโลกียสัมมาทิฐิ จึงเป็นการเห็นที่ถูกต้องตามหลักของเหตุผล ในระดับของชาวโลกหรือปุถุชนทั่วไป ขั้นนี้จึงเป็นขั้นเตรียมเข้าสู่การเห็นคุณค่าในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิต่อไป หากการเห็นนั้นได้พัฒนาจนเข้าสู่การเห็นแบบถูกต้อง รู้เห็นเหตุและผล ตามความเป็นจริงแล้วเมื่อไร ก็เป็นการก้าวข้ามมาเป็นอริยชน การเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลก็จะเกิดตามมาเมื่อนั้น

ข. โลกุตตรสัมมาทิฐิ ได้แก่ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคและอริยผล ชื่อว่าโลกุตตรสัมมาทิฐิ^{๑๗๕} เป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ อัมมวियสสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฐิองค์แห่งมรรคของผู้มีจิตไกลจากข้าศึก ไม่หวั่นไหวต่ออวิชชา มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ ย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฐิ ยังสัมมาทิฐิให้ถึงพร้อม^{๑๗๖} คือความเห็นชอบที่เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือความรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาตินั่นเอง เกิดจากโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในหรือปัจจัยภายในตัวบุคคล ปรโตโฆสะที่ดีหรือกัลยาณมิตร อาจช่วยได้เพียงด้วยการกระตุ้น ให้บุคคลนั้นใช้โยนิโสมนสิการแล้วรู้เห็นเข้าใจเอง^{๑๗๗}

ความเห็นชอบในขั้นโลกุตตระเกิดกับบุคคลมี ๔ ระดับ คือ (๑) ระดับพระโสดาบัน (๒) ระดับพระสกทาคามี (๓) ระดับพระอนาคามี และ (๔) ระดับพระอรหันต์ ผู้วิจัยจะศึกษาในคัมภีร์อัมมสังคณีเพื่อให้เห็นโลกุตตรสัมมาทิฐิที่มีความเห็นชอบของบุคคล ที่ได้ปฏิบัติภาวนาจนสามารถพัฒนากาย วาจา และใจของตน จนเป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ ประเสริฐกว่าบุคคลทั้งปวง ทั้งในโลกนี้และเทวโลก ที่ได้ชื่อว่า พระอริยบุคคล^{๑๗๘} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ระดับพระโสดาบัน คือ บุคคลผู้มีมรรคจิตดวงที่ ๑ หมายถึง สภาวะธรรมที่เกิดกับบุคคลผู้เจริญญาณที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกขให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฐิ เพื่อบรรลุมุขมุตติ เบื้องต้น สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน เป็นทุกขาปฏิบัติพาพันธาภิญา มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัส สินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาทพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปปพละ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อพยาบาท สัมมาทิฐิ หิริ โอตตปปะ กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติ

^{๑๗๕} ม.ม.อ.(ไทย) ๑/-/๓๐๒.

^{๑๗๖} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖., ม.อ.อ.(ไทย) ๓/๑๒๘-๑๒๙.

^{๑๗๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๙๒.

^{๑๗๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๓/๒๒๔., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๑., อัง.อรรถก. (บาลี) ๒๓/๕๙/๒๔๒., อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๙/๓๕๓., อภิ.ป.(บาลี) ๓๖/๒๐๗/๑๙๐., อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙.

สัมปชัญญะ สมณะ วิปัสสนา ปศุคหา และอวิกเขปะก็เกิดขึ้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นเมื่อในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปญฺส^{๑๗๙}

พระโสดาบัน จึงหมายถึง บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุปฐมมรรค คือโสดาปัตติมรรคแล้ว ในลำดับต่อมาเมื่อโสดาปัตติมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตที่เป็นวิบากของมรรคจิต ได้แก่ โสดาปัตติผลจิตก็เกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ขณะ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๑ ได้ชื่อว่า พระโสดาบัน บุคคล^{๑๘๐} เป็นผู้ละสังโยชน^{๑๘๑} ๓ ประการ^{๑๘๒} คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ได้อย่างสิ้นเชิง^{๑๘๓} เข้าถึงกระแสพระนิพพาน คือเข้าสู่มรรค เป็นผู้เดินทางถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วจักไม่ไปปฏิสนธิ คือเกิดในอบายภูมิ ๔ อีกต่อไป^{๑๘๔}

ส่วนมากจะพบบุคคลในชั้นของพระโสดาบันที่ยังเป็นคฤหัสถ์ โดยที่บุคคลนั้นยังไม่ว่าตนเองบรรลุธรรมแล้วก็มี อย่างพระเจ้ามโหฬาราทิพพะพุทธเจ้าว่า “ครั้งหนึ่ง หม่อมฉันลืมนสติปรารภพระผู้มีพระภาค พระธรรมและพระสงฆ์ หม่อมฉันคิดว่า “หากเรา ฟังถึงแก่กรรมในเวลานี้ คติของเราจะเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภจะเป็นอย่างไร” พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “การสรวรคต ของพระองค์จักไม่เลวทราม กาลกิริยาก็จักไม่เลวทราม ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^{๑๘๕}, บางคนยังมีครอบครัวมีความเป็นอยู่เหมือนกันกับคนทั่วไป เพราะยังมี ความโลภ โกรธ หลงอยู่ มีลูกมีหลานอยู่ เช่น นางวิสาขา เป็นพระโสดาบันตั้งแต่ยังเด็ก เมื่อโตเป็นสาวได้แต่งงาน ให้กำเนิดลูกชาย ๑๐ คน ลูกสาว ๑๐ คน เมื่อนางไปวัดก็จะมีทั้งลูกทั้งหลานไปด้วย คนทั้งหลายก็จะถามว่า “นางวิสาขาคนไหน”^{๑๘๖}, ผู้ที่บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว จะเป็นผู้มีศรัทธาไม่หวั่นไหว เป็นผู้ที่ยอมมอบกายถวายชีวิตแต่พระรัตนตรัย ถึงจะถูกฆ่าตายก็ไม่ยอมกล่าวดูหมิ่นพระรัตนตรัย ดังเช่นนายสุปปพุทธะแม้จะเป็นโรคเรื้อน ยากจน กำพร้า ยากไร้ เมื่อได้ฟังธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้แล้วเกิดสัมมาทิฏฐิ ยึดมั่น ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ครั้นได้ลูกเดินจากไปก็ถูกโคแม่ลูกอ่อนชีวิตตาย ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์^{๑๘๗}

^{๑๗๙} อภิส.สง.(บาลี) ๓๔/๒๗๗/๘๔-๘๕., อภิส.สง.(ไทย) ๓๔/๒๗๗/๘๔-๘๕.

^{๑๘๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดย จำรูญ ธรรมตา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๘๔.

^{๑๘๑} สังโยชน หมายถึง ธรรมที่มีดสัตัวไว้กับทุกขมี ๑๐ ประการ คือ ๑. สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน), ๒. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย), ๓. สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต), ๔. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม), ๕. พยาบาท (ความคิดร้าย), ๖. รุปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน), ๗. อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน), ๘. มานะ (ความถือตัว), ๙. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน), ๑๐. อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง), ดูรายละเอียดใน ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖., อภิส.สง.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑., อภิส.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๑๘๒} อภิส.ป.(บาลี) ๓๖/๔๑/๑๒๔., อภิส.ป.(ไทย) ๓๖/๔๑/๑๕๖.

^{๑๘๓} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๘., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓., อภิส.ก.(บาลี) ๓๗/๒๗๘/๑๐๓., อภิส.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๘/๑๖๖.,

^{๑๘๔} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๒๑/๓๒๗., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒.

^{๑๘๕} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๑๘/๓๒๑., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๘/๕๒๓-๕๒๔.

^{๑๘๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๗๘/๒๒๗-๒๒๘., ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๓๓๙-๓๔๑.

^{๑๘๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๔๓/๑๖๐-๑๖๒., ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕-๒๕๘.

ระดับพระสกทาคามี คือ บุคคลผู้ที่มีมรรคจิตดวงที่ ๒ หมายถึง สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับบุคคลผู้เจริญญาณที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกขให้ถึงนิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๒ เพื่อทำการระคะและพยาบาทให้เบาบาง สัจจจากาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อัญญินทรีย์ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น ฯลฯ สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าป็นกุศล^{๑๘๘}

พระสกทาคามี จึงหมายถึง เมื่อผู้ที่เจริญวิปัสสนาภาวนาสำเร็จเป็นโสดาบันแล้ว ทำความเพียรในวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้นจนบรรลุสกทาคามีมรรค ในลำดับต่อมาเมื่อสกทาคามีมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตที่เป็นวิบากของมรรคจิตก็เกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ขณะ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๒ ได้ชื่อว่า พระสกทาคามีบุคคล^{๑๘๙} เป็นผู้ละกิเลสได้เท่ากับพระโสดาบัน คือ เพราะละสังโยชน ๓ ประการสิ้น ไป และทำให้ราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เป็นผู้กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกขได้^{๑๙๐} นอกจากนี้ สามารถกำจัดกามราคะอย่างหยาบ โทสะอย่างหยาบได้และละกามุปาทานที่เป็นกามราคะอย่างหยาบได้เด็ดขาด^{๑๙๑}

ระดับพระอนาคามี คือ บุคคลผู้ที่มีมรรคจิตดวงที่ ๓ หมายถึง สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับบุคคลผู้เจริญญาณที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกขให้ถึงนิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๓ เพื่อละกามราคะและพยาบาทโดยไม่มีส่วนเหลือ สัจจจากาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญา อยู่ในสมัยใดในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อัญญินทรีย์ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น ฯลฯ สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าป็นกุศล^{๑๙๒}

พระอนาคามี คือ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาภาวนาทำความเพียรให้ยิ่งขึ้น จนบรรลุอนาคามีมรรคในลำดับต่อมาเมื่ออนาคามีมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตที่เป็นวิบากของมรรคจิตก็เกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ขณะ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๓ ได้ชื่อว่า พระอนาคามีบุคคล ด้วยอำนาจแห่งโลกุตตรภูมิขั้นนี้ทำให้ละโทสะกิเลสได้ พร้อมกับตัดขาดโลกกิเลสอย่างหยาบ คือกามราคะได้อีกด้วย และเมื่อจุติแล้วจักไปเกิดในพรหมโลกเท่านั้น^{๑๙๓} นั่นคือการละสังโยชนได้อีก ๒ คือ (๑) กามราคะ ความกำหนัดติดใจในกามคุณ ๕ และ (๒) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความขัดเคืองใจ^{๑๙๔}

ระดับพระอรหันต์ คือ บุคคลผู้ที่มีมรรคจิตดวงที่ ๔ หมายถึง สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับบุคคลผู้เจริญญาณที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกขให้ถึงนิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๔ เพื่อละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา โดยไม่มีส่วนเหลือ สัจจจากาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน

^{๑๘๘} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๖๑/๑๐๓., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๖๑/๑๐๘.

^{๑๘๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๘๕.

^{๑๙๐} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๒๐/๓๒๖., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๓๑., อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๘๗/๒๒๖., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

^{๑๙๑} พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๘., พุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๑๙๒} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๖๒/๑๐๓., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๖๒/๑๐๘.

^{๑๙๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๘๕.

^{๑๙๔} พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๘., พุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธานิญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อัญญิณทรีย์ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น ฯลฯ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปณกุศล^{๑๙๕}

พระอรหันต์ คือ ผู้ห่างไกลจากบาปอกุศลธรรม ที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป^{๑๙๖} เป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว คือ กิจที่จะพึงทำเพื่อบรรลุลความสิ้นไปแห่งทุกข์ ย่อมไม่มี เพราะทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว^{๑๙๗} เป็นผู้สิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาอันยิ่งเอง พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต^{๑๙๘} ผู้มีโลกุตตรสัมมาทิฐิ ย่อมเห็นคุณค่าในตนเอง ต้องรีบเร่งเจริญภาวนาโดยไม่ปล่อยเวลาให้สูญเปล่า อาทิเช่น พระอรรถกถาจารย์เห็นคุณค่าของตนเอง คือการมีโยนิโสมนสิการด้วยตนเอง เมื่อทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้าจักปรินิพพานในอีก ๔ เดือน จึงมีความคิดที่จะให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เพื่อถวายเป็นพระพุทธบูชา แทนการบูชาด้วยวัตถุ และของหอม พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการกระทำ ของท่านที่มีโลกุตตรสัมมาทิฐิ^{๑๙๙}

บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ ก้าวพ้นการยึดถือ และการปล่อยวางแล้ว ล่วงพ้นความเจริญและความเสื่อมแล้ว^{๒๐๐} ดังที่พบในพระยสกุลบุตร ที่เห็นความเบื่อหน่ายทางโลก ทั้งๆ ที่เป็นลูกเศรษฐี มีปราสาทสามฤดูให้อยู่ มีทรัพย์สินและบริวารมากมาย ก็ไม่ใช่ว่าจะทำให้ตนเองก้าวข้ามความเบื่อหน่ายไปได้ เมื่อได้มาฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นกัลยณมิตรแนะนำทาง จึงมีสัมมาทิฐิ ก็เกิดการเห็นคุณค่าในตนเองขึ้น คือการมีโยนิโสมนสิการ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขณะยังเป็นฆราวาสอยู่^{๒๐๑}, บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ ต้องทั้งอดทนและอดกลั้นเพื่อเป็นการชดใช้กรรมที่กระทำมา และเพื่อเป็นการสร้างบารมี อย่างที่ปรากฏกับพระองค์สิริมาล หลังจากได้พบกับพระพุทธเจ้าก็เป็นเหมือนได้ชีวิตใหม่ จากการฆ่าคนมา ๙๙๙ คน เมื่อได้บรรพชาและฝึกปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วชาวบ้านก็ยังไม่ลืมความเจ็บปวดที่พระองค์สิริมาลเคยทำไว้ ครั้นเวลาที่พระองค์สิริมาลเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ก็ถูกชาวบ้านพากันขว้างปาก้อนกรวดบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำให้ศีรษะแตก เลือดไหล บาตรก็แตก ผ้าสังฆาฏิกิขาด พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับท่านพระองค์สิริมาลให้อดกลั้นไว้ เป็นการได้เสวยวิบากกรรมซึ่งเป็นเหตุให้ต้องหมกไหม้ในปัจจุบันนี้แล้ว โดยไม่ต้องอยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี^{๒๐๒} ผู้เป็นพระอรหันต์สามารถเกิดกับผู้หญิงก็ได้ อย่างพระอนันท์ได้ทูลขอให้พระนางมหาปชาบดีโคตมี ให้ได้รับการอุปสมบทได้เท่าเทียมเพศชาย ด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ ด้วยเหตุผลที่ว่า

^{๑๙๕} อภ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๖๓/๑๐๓., อภ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๖๓/๑๐๓.

^{๑๙๖} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๓๔/๓๘๐., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๓.

^{๑๙๗} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๑/๓๓๕., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๑/๔๒๙., พุ.จุ.(บาลี) ๓๐/๘๔/๑๘๐., พุ.จุ.(ไทย) ๓๐/๘๔/๒๙๗., อง.ฉก.(บาลี) ๒๒/๕๕/๓๖๒., อง.ฉก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๘.

^{๑๙๘} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๒๑/๓๒๘., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

^{๑๙๙} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๑๕๐.

^{๒๐๐} พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๙๓/๒๐๔., พุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๓/๒๘๙.

^{๒๐๑} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๕/๒๐-๒๑., วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑-๓๖.

^{๒๐๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๖-๓๓๘., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๒๙-๔๓๐.

ผู้หญิงก็มีคุณค่าของตนเองสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออหัตตผลได้^{๒๐๓}

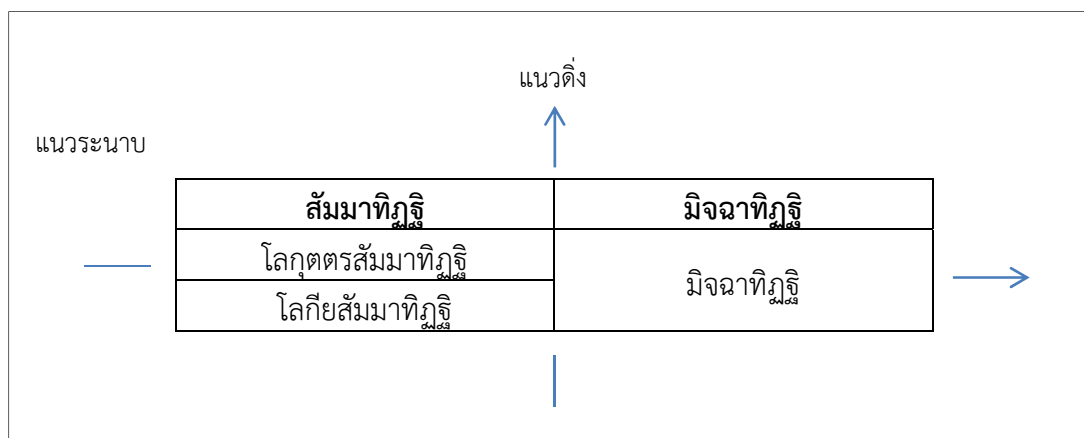
ผู้วิจัยมีความเห็นว่ากลุ่มบุคคลผู้เห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ เริ่มตั้งแต่ปุถุชนจนมาถึงพระอริย ๔ คู่ ๘ บุคคล เป็นการพัฒนาศักยภาพของตนจนกระทั่งบรรลุธรรมมาตามลำดับขั้น จากพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ พระอรหันต์จึงเป็นกลุ่มบุคคลผู้ซึ่งมีปกติเห็นคุณค่าของตนเองและเห็นคุณค่าของผู้อื่น ทั้งเห็นคุณค่าของโลกและธรรมชาติ เป็นการเห็นคุณค่าของตนเองแบบอัตโนมัติ (automatic self-actualization) คือไม่ต้องใช้ความพยายามหรือฝึกฝน แต่จะเห็นด้วยคุณสมบัติทางธรรมชาติของตัวท่านเอง

สรุปได้ว่าโลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นหลักธรรมของการเห็นคุณค่าในตนเอง ของพระอริยบุคคลตั้งแต่ระดับพระโสดาบันขึ้นไป ล้วนเป็นผู้ประหารกิเลสจนใกล้ถึงพระนิพพานแล้ว เป็นผู้ก้าวข้ามระดับโลกียะ ซึ่งหมายถึงระดับเหนือโลกขึ้นมา ก้าวข้ามพ้นโลกขึ้นมาแล้ว เป็นคุณค่าเชิงคุณธรรมที่ไม่ควรมองข้ามเลย เพราะเป็นคุณค่าระดับปรมาตม เป็นผู้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าของตนเองว่าเกิดมาได้ยาก เห็นคุณค่าของการมีชีวิต ฉะนั้นสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดของคุณค่าในการเกิดเป็นมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา ก็คือคุณค่าของคุณค่าที่ไม่ต้องมาเกิดอีกต่อไป ในเมื่อการเกิดมีคุณค่า แต่การไม่กลับมาเกิดอีกมีคุณค่ามากกว่า ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของคุณค่าในระดับนี้ คือการได้เป็นในขั้นพระอรหันต์ที่ไม่ต้องเกิดอีกแล้ว คือคุณค่าอันสูงสุดเป็นการเข้าสู่สภาวะตามธรรมชาติอย่างแท้จริง โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ฉะนั้นการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ จึงเปรียบเสมือนการเห็นด้วยตาของพญาเหยี่ยว (bird's-eye view) ที่สามารถมองได้กว้างขวาง และเป็นการเห็นแบบทะลุทะลวงด้วย คือ สามารถเห็นทุกอนุทุกเซลล์ตามความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งผิดกับการมองเห็นด้วยตาของสุนัข (dog's-eye view) ที่มีมุมมองในระดับต่ำ มองได้ไม่กว้างไกล เหมือนสัตว์ที่อาศัยอยู่บนดินทั่วๆ ไป ก็จะไม่สามารถมองเห็นภัยที่มาจากรอบตัวทั้งสี่ทิศได้ ดังนั้นเราต้องรักษาสมดุลของการเห็นคุณค่าของตนเอง ในระดับโลกียสัมมาทิฐิด้วย เพราะถ้าเราไม่มีโลกียสัมมาทิฐิแล้ว เราก็ไม่สามารถจะเกิดการเห็นคุณค่าของตนเอง ในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิได้เลย การเห็นคุณค่าของตนเองด้วยหลักการสัมมาทิฐิ จึงต้องประกอบไปด้วยทั้งโลกียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ

ผู้วิจัยขอสรุปด้วยแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ ที่แสดงการเปรียบเทียบระหว่างสัมมาทิฐิ และมิจฉาทิฐิ สามารถมองได้ ๒ แนวด้วยกัน คือ (๑) ในแนวระนาบ สามารถแบ่งเป็นบนและล่าง ด้านบนจะหมายถึง โลกุตตรสัมมาทิฐิ และมิจฉาทิฐิ ส่วนด้านล่างจะหมายถึงโลกียสัมมาทิฐิ และมิจฉาทิฐิ (๒) แนวตั้ง สามารถแบ่งเป็นด้านซ้ายและด้านขวา โดยด้านซ้ายจะหมายถึง โลกุตตรสัมมาทิฐิ และโลกียสัมมาทิฐิ ส่วนด้านขวาจะหมายถึงมิจฉาทิฐิ ดังนี้ คือ

^{๒๐๓} วิ.จุ.(บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓-๒๓๗., วิ.จุ.(ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๒๐.

แผนภูมิที่ ๓.๑ แสดงมิติของการเห็นคุณค่าของตนเอง

จากแผนภูมินี้สามารถสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะมองความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ในแนวราบหรือแนวตั้งก็ตาม จะได้สัมมาทิฐิมี ๒ ระดับ คือ โลกียสัมมาทิฐิ และ โลกุตตรสัมมาทิฐิ ส่วนความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) มีเพียงระดับเดียว ไม่สามารถแบ่งระดับได้

จากการศึกษาที่ได้ศึกษามาแล้วทั้งหมดในเรื่องหลักการของความเห็นชอบ หรือ สัมมาทิฐิทั้งในแง่ของความหมาย ลักษณะ และประเภท ก็ให้เห็นได้ว่า หลักการของความเห็นชอบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มุ่งเน้นไปที่ “การเห็นคุณค่าของตนเอง” ทำให้เห็นว่าแนวคิดสัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบนี้มุ่งเน้นไปที่ภาวะหรือตัวปัญญา คือตัวตระหนักรู้ ตัวตระหนักเห็น ในเรื่องของคุณค่าของตนเอง นั่นคือ การเห็นคุณค่าของตนเองเท่ากับสัมมาทิฐิ หรือ สัมมาทิฐิเท่ากับการเห็นคุณค่าของตนเอง สรุปได้ดังสมการ ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๓.๒ สมการของการเห็นคุณค่าของตนเอง

การเห็นคุณค่าของตนเอง	=	ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)
ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)	=	การเห็นคุณค่าของตนเอง

จากแผนภูมิต่างกัน สามารถสรุปได้ว่า การเห็นคุณค่าของตนเอง เท่ากับ ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) หรือ ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) เท่ากับ การเห็นคุณค่าของตนเอง นั่นเอง

๓.๓ หลักปัญญา ๓

หลักปัญญา ๓ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง ได้แก่ (๑) ปัญญาเกิดจากการฟังและการเห็น (สุตมยปัญญา), (๒) ปัญญาเกิดจากความคิด (จินตามยปัญญา) และ (๓) ปัญญาเกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา) การเห็นคุณค่าของตนเองจึงต้องอาศัยปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ชัด หรือ ความรู้ทั่ว จนกระทั่งเกิดความเข้าใจ สามารถหยั่งรู้เหตุผล จำแนกแยกแยะจริง เท็จ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควร ไม่ควร จนสามารถแก้ปัญหาได้เพื่อการดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพดีขึ้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๓.๑ ปัญญาเกิดจากการฟังและการเห็น (สุตมยปัญญา)

สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟัง^{๒๐๔} ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือได้สัจจानุโลมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ดังนั้นบ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจำง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม^{๒๐๕}, เป็นปัญญาจากปรโตโฆสะ ความรู้จากการเล่าเรียนหรือรับถ่ายทอดจากผู้อื่น, ข้อมูลความรู้จากการอ่านการฟังบอกเล่าถ่ายทอด เป็นเหตุปัจจัยให้ได้ปัญญา ที่เป็นเบื้องต้นหรือเป็นฐานของพรหมจรรย์ และเป็นเครื่องเจริญปัญญาให้พัฒนาจนไพบูลย์บริบูรณ์^{๒๐๖}

การเห็นคุณค่าของตนเองที่เป็นปัญญานันเกิดจากการฟังนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๐๗} การฟังด้วยดีนี้จึงเป็นเหตุทำให้การฟังเจริญยิ่งขึ้นไปอีก คือ ทำให้ได้ความรู้ รู้ชัด รู้แจ้ง เกิดสติปัญญาเพิ่มพูน ทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔^{๒๐๘} ในทางตรงกันข้ามหากเป็นการไม่ฟังด้วยดี การไม่สอบถาม เป็นอันตรายต่อปัญญา^{๒๐๙}

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ได้ทรงพิจารณาด้วยพระปัญญาคณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ จึงได้ทรงโปรดเสด็จออกประกาศพระสัทธรรมแก่เหล่าเวไนยสัตว์ โดยมีปัญจวัคคีย์ได้ฟังเป็นพวกแรก^{๒๑๐} ทำให้พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม ได้บรรลุธรรมของเป็นคนแรก จากการฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเพียงครั้งเดียว ย่อมแสดงว่าเป็นการตั้งใจฟังด้วยดี ด้วยความตั้งใจมั่น รู้จักพินิจพิจารณา จึงเกิดปัญญา

^{๒๐๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๒๐๕} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๖๘/๓๙๔., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔.

^{๒๐๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒, ๔๖๑., ดุรายละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๔๒๗/๙๔.

^{๒๐๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓., ขุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๑๘๘/๓๗๐., ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘๘/๕๔๔.

^{๒๐๘} ดุรายละเอียดใน ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑/๑., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๑, ๗-๘., ขุ.ป.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๗-๒๐.

^{๒๐๙} อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๗๓/๑๐๘-๑๐๙., อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๑.

^{๒๑๐} วิ.มहा.(บาลี) ๔/๑๒/๑๒., วิ.มहा.(ไทย) ๔/๑๒/๑๘., ส.ม.(บาลี) ๑๘/๑๐๘๑/๓๖๖., ส.ม.(ไทย) ๑๘/๑๐๘๑/๕๙๒.

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง ต้องมีการพิจารณาทั้งคนฟังและเรื่องที่พูดให้เข้าถึงกันได้ ผู้ฟังนั้นจึงจะเกิดการพิจารณา เห็นประโยชน์และเห็นคุณค่าในตัวเองขึ้นมาได้ ด้วยพุทธวิธีการแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า “อนุปพุทฺธิกา”^{๒๑๑} เพื่อการพอกิจตผู้ฟังให้อ่อนโยน มีจิตเบิกบาน เกิดกำลังใจ ผู้ที่ไม่เคยมีความมั่นใจในตัวเอง ก็เกิดความพยายาม เกิดวิริยะ เกิดความตั้งใจที่อยากปฏิบัติตาม บากบั่นเพียรให้สำเร็จ ก็สามารถจะบรรลุธรรมได้ อาทิเช่น ท่านเศรษฐีผู้เป็นบิดาของพระยสเถระ ขณะกำลังตามหาพระยสที่หนีออกจากบ้านมา เมื่อได้ฟังอนุปพุทฺธิกาแล้วเกิดดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบัน (ถือเป็นอุบาสกคนแรกของโลก), มารดาและภรรยาเก่าของพระยส (เป็นอุบาสิกาสองคนแรก), สหายศุทฺธสฺส ๔ คน ของพระยส คือ วิมล, สุพาหุ, ปุณณชิ และ ควัมปติ (ซึ่งเป็นบุตรของสกุลเศรษฐีอื่นๆ มา ในพระนครพาราณสี), และ สหายศุทฺธสฺสอีก ๕๐ คน ของยสกุลบุตร (คือ เป็นชาวชนบท ซึ่งเป็นบุตรของสกุลเก่าๆ กันมา) ล้วนได้ฟังธรรมเทศนาครั้งนี้จนได้ดวงตาเห็นธรรมกันหมด^{๒๑๒} การพบคุณค่าในตนเองของภททวคคีย์ทั้ง ๓๐ คน จากการได้ฟังอนุปพุทฺธิกาที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน ในระหว่างที่พระองค์ประทับนั่งอยู่ในป่าแห่งหนึ่งในเมืองพาราณสี ขณะที่พวกภททวคคีย์กำลังวิ่งตามหาหญิงโสเภณี ที่ได้ขโมยทรัพย์สินมีค่าหนีไป เนื่องจากพวกตนเป็นผู้จ้างวานให้นางมาบำเรอความสุขให้กับภททวคคีย์ผู้ไม่มีภรรยา^{๒๑๓}

นอกจากนี้แล้วในอรรถกถาอัมพลฎฐิการุโรวาทสูตร มีการกล่าวถึงพระราหุลได้รับพระโอวาทจากพระพุทธเจ้า ได้บรรพชาเมื่ออายุ ๗ ปี พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยการอุปมาให้ฟังมากมายหลายพระสูตร เพื่อให้จดจำได้ง่าย จนได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เอตตคคะ (ผู้เลิศกว่าคนอื่นในด้านใดการศึกษา) คือ ขอบการศึกษาหรือขยันหมั่นในการเล่าเรียน^{๒๑๔} นอกจากนี้แล้วยังมีพระอุปาลีเถระ ผู้เห็นคุณค่าในตนเองด้านการเรียนรู้และความจดจำเป็นเลิศ เมื่อท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นผู้ทรงจำพระวินัยอย่างแม่นยำ เพราะเป็นผู้ศึกษามาก ได้ศึกษาพระกรรมฐานและฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า จนสำเร็จพระอรหันต์ในเวลาไม่นาน ได้รับยกย่องเป็นเอตตคคะในทางผู้ทรงพระวินัย^{๒๑๕} การได้ฟังครั้งสำคัญที่สุดในชีวิตที่เป็นเหมือนการเปลี่ยนชีวิตให้กับพระองค์คือ “เราหยุดแล้ว ท่านต่างหากยังไม่หยุด” ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับองคคิลิมาลก่อนจะเปลี่ยงปล้ำฆ่ามารดาตนเอง นั่นหมายถึงการทำอนันตริยกรรม ถ้าสำเร็จต้องตกนรกเวจี แต่ด้วยพระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่ได้เล็งข่ายพระญาณมาถึงแล้วว่า สามารถสำเร็จเป็นพระ

^{๒๑๑} อนุปพุทฺธิกา หมายถึง เรื่องที่กล่าวถึงตามลำดับ, ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลากิเลสตัณหาของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมัตถ์ได้แก่ (๑) ทานกถา กล่าวถึงทาน, (๒) สีลกถา กล่าวถึงศีล, (๓) สัคคกถา กล่าวถึงสวรรค์, (๔) กามาทินวกถา กล่าวถึงโทษแห่งกาม และ ๕. เนกขัมมานิสังกถา กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการออกจากกาม, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

^{๒๑๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๕-๓๑/๒๐-๒๗., วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

^{๒๑๓} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๖/๓๑-๓๒., วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

^{๒๑๔} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๘๔-๙๑., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๗-๑๒๔., ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๙-๑๒๓.

^{๒๑๕} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๒๔๙-๒๕๑/๓๑๐., ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๙-๒๕๑/๓๗๙., ขุ.เถร.อ.(ไทย) ๑/-/๗๐๘-๗๓๕.

อรหันต์ได้ จึงได้เสด็จมาโปรด^{๒๑๖} นอกจากนี้แล้วการได้ฟังธรรมเพื่อรับความขัดแย้ง สร้างความปรองดองกันระหว่างพระญาติของพระพุทธเจ้าที่ทะเลาะกัน เพราะความขัดแย้งที่สุดจะพิพากใครถูกใครผิดได้ มิเช่นนั้นจะเกิดสงครามนองเลือดเพราะสายเลือดเดียวกัน พระองค์ทรงตรัสสั่งสอนเพื่อให้เห็นคุณค่าของตนเองในการได้เกิดเป็นสายเลือดเดียวกัน จนปรองดองกันได้สำเร็จ^{๒๑๗}

ดังนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการเห็นคุณค่าในตนเองจากการฟังเพื่อการเรียนรู้ เพื่อการดำรงชีวิตให้มีความสุข เพื่อแก้ปัญหาในชีวิต เพื่อให้เกิดปัญญา โดยเฉพาะการได้ฟังพระสัทธรรม จึงทำให้ตนเองเห็นคุณค่าของตนเองในระดับเบื้องต้น เป็นคุณค่าที่จะไปเติมเต็มคุณค่าในระดับอื่นๆ ให้มีคุณค่าเพิ่มขึ้นมาตามลำดับ เพื่อพัฒนาจากปุถุชนต่อยอดให้กลายเป็นอริยชน และที่สำคัญของการเกิดคุณค่าในระดับนี้นั้น ต้องได้พบกัลยาณมิตรที่ดี โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าที่เป็นผู้นำทางจึงจะเกิดคุณค่าในระดับนี้ได้

๓.๓.๒ ปัญญาเกิดจากความคิด (จินตามยปัญญา)

จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาเกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผล^{๒๑๘}, ในการงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลาย ที่ต้องจัดการด้วยปัญญา หรือในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือได้สัจจานุโลมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจำ ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตรตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม^{๒๑๙}, ปัญญาจากโยนิสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง^{๒๒๐}

การเห็นคุณค่าของตนเองจากความคิดที่เกิดขึ้นมาได้เองโดยไม่มีผู้ชี้แนะ อาทิเช่น อุบัติสสปริพาชก และ โกลิตปริพาชก เมื่อครั้งยังไม่พบพระพุทธศาสนา ในเมืองราชคฤห์ ทั้งสองได้พากันไปชมมหรสพที่อยู่บนยอดเขาเป็นงานประจำปี แต่เกิดมีอาการเฉยชากับการแสดง เกิดสังเวชใจรู้สึกสนุก คิดตรงกันและเกิดปัญญาเห็นคุณค่าในตนเองด้วยตัวของตัวเองว่า “เรามาดูละครที่ไร้สาระอยู่ทำไม มีอายุไม่ถึง ๑๐๐ ปีก็ต้องตาย เราทั้งสองคนควรแสวงหาธรรมเครื่องหลุดพ้นอย่างเอก”^{๒๒๑} หรือแม้ในเหตุการณ์อันเจ็บปวดจนยากที่จะควบคุมสติตนเองไว้ได้ อย่างนางกิสาโคตมี มีลูกคนหนึ่งอยู่ในวัยกำลังเดินได้ ได้ถึงแก่ความตาย นางเทียวอุ้มลูกไปขอยาเพื่อรักษาลูกให้ฟื้นตามบ้านต่างๆ คนทั้งหลายพากันคิดว่านางคงเสียสติแล้ว จนมาถึงบ้านหลังหนึ่งมีปัญหา จึงออกอุบายให้นางไปหาพระพุทธเจ้าเพื่อหายารักษา พระพุทธเจ้าได้ให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีคนตายเลย แต่นางไม่สามารถหาได้ แล้วก็คิดว่า เมล็ดพันธุ์ฝักกาดหาไม่ยาก แต่ไม่มีบ้านไหนที่ไม่มีคนตาย

^{๒๑๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๔๗-๓๔๙/๓๓๐-๓๓๓., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๔๙/๔๒๑-๔๒๔., พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๘๖๖-๘๗๐/๓๘๔., พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๖๖-๘๗๐/๔๘๒-๔๘๓., พุ.เถร.อ.(ไทย) ๒/๔๗๒-๔๘๗.

^{๒๑๗} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๕๒., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๙๔., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๒๔๑-๒๔๔.

^{๒๑๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๒๑๙} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๖๘/๓๙๔., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๓-๕๐๔., วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๔๒๗/๙๔.

^{๒๒๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒.

^{๒๒๑} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๘๕.

เลย ทำให้นางได้สติ ยอมวางร่างลูกน้อยไว้ในป่า แล้วกลับไปหาพระพุทธรูปเจ้าขออุปสมบท จนได้เป็นพระอรหันต์ในเวลาอันรวดเร็ว^{๒๒๒}

ในเหตุการณ์อันเจ็บปวดทำนองเดียวกัน นางปฐาจาราเป็นลูกสาวเศรษฐี เกิดรักใคร่กับคนรับใช้ของตน จึงพากันหนีออกจากบ้าน ไปปลุกบ้านอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง ครั้นนางตั้งครรรภ์ท้องแก่ใกล้คลอด ขอสามีกลับไปคลอดที่บ้าน แต่สามีคัดค้าน นางจึงต้องหนีแต่ถูกสามีตามไปเจอเพื่อพากลับ จนในระหว่างทางนางต้องคลอดลูกกลางป่า ครั้นพอตั้งครรรภ์ที่สองใกล้คลอดนางก็ต้องหนีออกจากบ้าน พร้อมกับลูกคนแรกเหมือนเดิมเพราะถูกสามีคัดค้าน จนสามีตามพบ แต่ที่ร้ายกว่านั้นนางต้องคลอดลูกในคำคินที่ฝนกำลังตกหนักด้วยตนเอง เพราะสามีต้องออกไปตัดไม้เพื่อมาทำที่กำบังฝนแต่ถูกงูพิษกัดตายเสียก่อน พอรุ่งเช้า นางได้อุ้มทารกและงูลูกคนโตเพื่อกลับบ้านบิดามารดาที่เมืองสาวัตถี แต่ต้องข้ามแม่น้ำจิริวดี แต่เนื่องจากนางพึ่งคลอดลูกจึงไม่มีกำลังพอจะอุ้มลูกทั้งสองคนข้ามแม่น้ำพร้อมกันได้ จึงให้ลูกคนโตคอยอยู่ที่ฝั่ง แล้วอุ้มลูกคนเล็กข้ามไปไว้อีกฝั่งหนึ่งก่อน แล้วกลับมารับคนโต ในขณะที่ข้ามมาได้ครึ่งทาง นางก็เห็นเหยี่ยวมาโฉบลูกคนเล็กไป นางได้แต่โบกมือพร้อมร้องเสียงอันดังเพื่อไล่เหยี่ยวแต่ก็ไม่ได้ผล ลูกคนโตกลับคิดว่าแม่เรียกจึงเดินลงน้ำมาก็ถูกน้ำพัดพาไป ทำให้นางเสียใจเป็นอันมาก เทียวเดินร้องไห้ไปตามลำพังเพื่อกลับบ้าน พอไปถึงก็ไม่เห็นบ้านของตนแล้ว เพราะถูกฝนที่ตกหนัก พัดทำลายบ้านพังหมดทับพ่อแม่และพี่ชายตายทั้ง ๓ คน ถูกนำไปเผาแล้ว นางเสียใจจนขาดสติควบคุมตนเองไม่ได้ เดินร้องไห้คร่ำครวญจนเสื้อผ้าหลุดล่อนจากร่างกายไปหมด เดินจนกระทั่งถึงวัดพระเชตะวันมหาวิหาร ได้พบพระพุทธรูปเจ้าแล้วทรงตรัสกับนางว่า “จงกลับได้สติเถิด น้องหญิง” ทำให้นางได้สติกลับคืนมา ความเห็นคุณค่าในตนเองก็เกิดขึ้นได้อุปสมบทแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๒๒๓} ดังพระดำรัสว่า “ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับ ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๒๒๔} หรือในกรณีของพระโปลุเถระ พระพุทธรูปเจ้าทรงเรียกท่านว่า “โบลานเปลา” เนื่องจาก ท่านเป็นผู้เรียนมาก ศึกษามาก รู้เรื่องราวต่างๆ ของคำสอน แต่ยังไม่บรรลุธรรมผล เพราะไม่ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ได้น้อมไปเพื่อระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ท่านจึงเกิดความละอาย ลดมานะของตน แล้วยอมให้สามเณร ๗ ขวบ ซึ่งเป็นพระอรหันต์มาสอนการปฏิบัติให้ทำให้ท่านคิดได้ ระลึกได้ ในที่สุด ก็สำเร็จอรหันต์ด้วย^{๒๒๕} ดังที่ว่า “ปัญญาเกิดเพราะการประกอบ และเสื่อมไปเพราะการไม่ประกอบ เมื่อรู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งปัญญาทั้ง ๒ ทางนี้แล้วบุคคลพึงตั้งตนโดยวิธีที่ปัญญาจะเจริญยิ่งขึ้น”^{๒๒๖}

ดังนั้น สรุปได้ว่าการเห็นคุณค่าของตนเองด้านจินตามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการพิจารณาไตร่ตรองด้วยตัวเอง เป็นคุณค่าจากการคิด การสร้างสรรค์เอาเอง หรืออาจต้องมีผู้ชี้แนะให้เกิดประกายทางความคิดก็ได้ เพราะตนเองนั้นอาจจะมีความรู้อยู่มากมาย แต่ยังไม่มีโอกาสได้ใช้ หรือยังไม่สามารถรู้จักตนเองดีพอ ครั้นเห็นคุณค่าในตนเองแล้ว เข้าใจแล้ว และที่สำคัญคือการ

^{๒๒๒} อก.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๒๔๖/๓๘๕-๓๘๘.

^{๒๒๓} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๖๔๔-๖๕๑.

^{๒๒๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๑๓/๓๗., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕.

^{๒๒๕} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๓๘๔-๓๘๗.

^{๒๒๖} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๘๒/๖๕., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

ลดมานะทิฐิของตนเอง ก็สามารถปฏิบัติจนเกิดความสำเร็จได้ คุณค่าในระดับนี้จำเป็นต้องอาศัยการฝึกฝนและพัฒนา อันเป็นผลมาจากการเห็นคุณค่าในระดับของการฟัง การศึกษาเล่าเรียนประกอบกัน เพื่อให้ได้เกิดความคิดความเห็นที่ถูกต้องมีปัญญา ก็จะทำให้เป็นก้าวต่อไปในการเข้าถึงความจริง และเป็นการใช้ความรู้ได้อย่างได้ผล

๓.๓.๓ ปัญญาเกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา)

ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ^{๒๒๗}, ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ทั้งหมดชื่อว่า ภาวนามยปัญญา^{๒๒๘}, ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ คือ ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจิตตามยปัญญา หรือทั้งสุตมยปัญญาและจิตตามยปัญญา ชะมักเขม้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย^{๒๒๙} เป็นปัญญาเกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมด้วยสมณะภาวนา และวิปัสสนาภาวนา เป็นปัญญาที่สามารถละกิเลสอย่างละเอียดยก คือ ตัดละสังโยชน์ ๑๐ และอาสวกิเลสได้สิ้นเชิง เป็นปัญญาขั้นสูงสุด คือ ปัญญาญาณชั้นต่างๆ และ มรรค ผล อันเป็นปัญญาที่แท้จริงชั้นโลกุตตรปัญญา^{๒๓๐} ปัญญาเกิดจากการภาวนา เป็นการปฏิบัติบำเพ็ญทำให้เป็นให้มีขึ้นได้จริง โดยลงมือทำและประสบการณ์ตรง เป็นปัญญาที่พัฒนาต่อมาจากสุตมยปัญญา และจิตตามยปัญญา พัฒนาต่อไปด้วยการมนสิการ จนเกิดปัญญารู้แจ้งจริงที่สำเร็จเป็นมรรคให้บรรลุผล ไม่ใช่ได้มาจากสิ่งที่ไม่ได้เรียนรู้อะไรเลย แล้วก็ไปนั่งสมาธิแล้วบอกว่าเข้าฌานได้ภาวนามยปัญญา คนทั่วไปแม้แต่จิตตามยปัญญาก็ยังทำให้เกิดขึ้นเองไม่ได้ ต้องเริ่มจากสุตมยปัญญา^{๒๓๑}

การเห็นคุณค่าของตนเองแล้วนำมาปฏิบัติด้วยความจริงจังอย่างไม่ม่ายย่อท้อ ก็สามารถเข้าถึงกระแสแห่งการหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ อาทิเช่น พระนันทะ ผู้เป็นน้องชายพระพุทธเจ้า อยากลาสิกขาบทกลับมาเป็นเพศฆราวาส เพราะหวนคิดถึงคนรักชื่อนางสาเกยานี เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงพาขึ้นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อให้พระนันทะได้ชมนางอัปสร ๕๐๐ นาง ทำให้พระนันทะเกิดอาการหลงรัก และสามารถตัดนางสาเกยานีได้ โดยพระพุทธเจ้าทรงให้คำรับรองว่าถ้าพระนันทะประพฤติพรหมจรรย์จะให้นางอัปสรเหล่านั้น พระนันทะก็ตกลง เมื่อเพื่อนพระภิกษุทราบข่าวก็พากันล้อเลียน จนทำให้พระนันทะเกิดความละอายใจ เห็นคุณค่าของตนเองขึ้นมาจึงหนีไปปฏิบัติธรรมอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมได้เป็นพระอรหันต์^{๒๓๒} แม้กระทั่งจุฬพนธกบวชมา ๔ เดือน แล้วยังไม่สามารถท่องจำคาถาที่มีความยาวเพียง ๔ บาทได้สักบท จึงถูกพระพี่ชายขับไล่ ทำให้จุฬพนธกเสียใจมากยื่นร้องให้จนพระพุทธเจ้าทรงพบแล้วได้ประทานผ้าเช็ดพระบาทให้ไปขยี้ พร้อมตรัสว่า จงอธิษฐานผ้าสะอาดผืนนี้ให้ตั้งมั่นดีโดยมนสิการว่า “โรหิรณิ โรหิรณิ (ผ้าเช็ดอุลลิส ผ้าเช็ดอุลลิส)” ท่านได้บริกรรมไปด้วยพร้อมทั้งขยี้ผ้าไป จน

^{๒๒๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑., ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖.

^{๒๒๘} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๖๘/๓๙๔., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔., วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๔๒๗/๙๕.

^{๒๒๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๓๒.

^{๒๓๐} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหิภาค**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๖.

^{๒๓๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๑.

^{๒๓๒} พุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๒๒/๑๒๐-๑๒๔., พุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๐-๒๑๔.

ผ้ากลายเป็นสีดำสกปรก ก็ได้ปัญญาขึ้น เมื่อมีญาณอันแก่กล้า ทำมานให้เป็นบาท เริ่มเจริญวิปัสสนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา ^{๒๓๓} นอกจากนี้ยังมีผู้ที่รักษาสัจจะเคร่งครัดในการปฏิบัติ อย่างพระจักขุปาลเถระมีชื่อเดิมว่ามหาบาลได้ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าจบก็เกิดความเลื่อมใส ในพระพุทธศาสนา ขอออกบวชทันทีเพราะเห็นคุณค่าในตนเองที่จะไม่รอให้แก่ก่อน จนร่างกายไม่สามารถจะปฏิบัติได้ค่อยออกบวช พร้อมทั้งมีความตั้งใจอย่างแน่วแนได้พิจารณาจะอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน และนั่ง เว้นอิริยาบถนอน ตลอดพรรษาเป็นเวลา ๓ เดือน จนโรคตาที่เกิดขึ้น เมื่อหอมารักษาและให้ยาที่มีส่วนประกอบที่ดีที่สุดแล้ว แต่ต้องนอนหยอดยาตานก็ไม่ยอมนอน จนในที่สุดดวงตาทั้งสองตาก็ต้องดับลง แต่ท่านกลับได้ดวงตาทางธรรมมาแทน คือปัญญาก็พลุ่งพลิง แจ่มจรัสขึ้น บริสุทธิ ไร้มลทิน ^{๒๓๔}

ปัญญาชั้นภาวนามยปัญญาจัดเป็นปัญญาชั้นสูง ระดับโลกุตตรปัญญา สามารถกำจัด อาสวะกิเลสคืออวิชชาได้ จนเข้าสู่ปัญญาวิมุตติได้ แต่ปัญญานี้จะเกิดขึ้นได้ต้องฝึกฝนอบรมด้วยธรรม ๒ ประการ ตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต คือ

- (๑) สมถะ คือ การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ ผู้ที่เจริญแล้ว ย่อมให้จิตเจริญ ย่อมละราคะได้
- (๒) วิปัสสนา คือ ความเห็นแจ้ง ผู้ที่เจริญแล้ว ย่อมให้ปัญญาเจริญ ย่อมละอวิชชาได้ ^{๒๓๕}

จะเห็นว่าภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาระดับโลกุตตรปัญญา ที่ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญแล้วเพื่อการ พ้นทุกข์โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีกก็จริง แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีผู้แสวงหาภพชาติ หรือยังไม่สามารถ ไปถึงขั้นโลกุตตระนั้นได้ก็มี เพียงเพื่อการมีชีวิตที่ดีมีคุณภาพ ทำในสิ่งที่มีคุณค่า ไม่ทำให้ตนเองและ ผู้อื่นต้องเดือดร้อน ยังปรารถนาพุทธภูมิอยู่ก็มี ดังปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค ได้แบ่งการภาวนาเป็น ๒ อย่าง คือ โลภียภาวนา และโลกุตตรภาวนา ^{๒๓๖} โลภียภาวนาจึงหมายถึง การปฏิบัติอบรมเพื่่อมุ่งใช้ใน ชีวิตประจำวันที่ปุถุชนคนธรรมดาสามารถนำมาใช้ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่ต่อไปได้ อย่างเช่น กระแต น้อยโริศสัตว์ได้ใช้หางไปจุ่มน้ำจากมหาสมุทรแล้วมาสลด เพื่อจกช่วยชีวิตลูกของตนที่ถูกพัดตกน้ำ คราวเมื่อฝนตก ผ่านไป ๗ วันท้าวสักกะเสด็จมาห้วยเราะเยาะแล้วว่า น้ำที่จะนำออกจากมหาสมุทรทำ ได้ยาก ท่านจะต้องตายเสียก่อน กระแตกล่าวสวนไปว่า เราไม่ควรพูดกับคนเกียจคร้าน ท่านอย่ายืน ตรงนี้เลย “ถึงจะต้องวิดจนตัวตายก็ทำ เพราะข้าพเจ้านี้เป็นกระแต ก็ทำได้แต่เพียงเท่านี้ แม้จะรู้ วิธีการอย่างอื่นแต่ก็ทำไม่ได้ อนึ่ง นี่เป็นความเพียร หากว่าเราเพียรพยายามเสียแล้ว ทุกสิ่งต้องสำเร็จ แต่หากไม่สำเร็จก็ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้มีมีความเพียร ตายไปก็ไม่ตายเปล่า” จึงทำให้ท้าวสักกะได้สติและ ขาบซึ่งในธรรมของกระแต จึงได้ไปนำลูกกระแตที่ยังมีชีวิตอยู่มาส่งให้แม่กระแต ^{๒๓๗} คุณค่าของตนเอง ในการทำความเพียรให้สำเร็จแม้จะไม่เห็นผัगतตาม ยังมีปรากฏในเรื่องพระมหาชนกที่ทรงว่ายนํ้าเพื่อ ต้องการไปให้ถึงเมืองมิถิลา ครั้นเรือแตกกลางมหาสมุทรระหว่างเดินทาง แต่พระองค์ไม่ขอยอมตาย ไม่ยอมแพ้ว ทรงกระโดดจากเสากระโดงเรือแล้วว่ายนํ้ามุ่งหน้าไปเรื่อยๆ ด้วยความเพียรจนเวลาผ่านไป

^{๒๓๓} พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๕๗-๕๖๖/๓๕๒., พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๕๗-๕๖๖/๔๓๖-๔๓๗., พุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๖-๕๔/๘๓., พุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖-๕๔/๑๐๙-๑๑๐., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๒๒๘-๒๔๒.

^{๒๓๔} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๓-๒๕.

^{๒๓๕} อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๓๒/๖๐., อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^{๒๓๖} พุ.ป.(บาลี) ๓๑/๒๖/๒๙., พุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๖/๓๖.

^{๒๓๗} ที.ปา.อ.(ไทย) ๑/-/๖๕.

๗ วัน ด้วยการตรัสว่า “เราจักพยายามตามกำลังความสามารถ จักไปให้ถึงฝั่งสมุทร จักทำความเพียรอย่างลูกผู้ชาย”^{๒๓๘} หรือการเห็นคุณค่าของตนเองในขณะที่ใกล้ตายอย่างมีคุณลักษณะที่มานพ เกิดในตระกูลพราหมณ์เป็นลูกคนเดียว พ่อแม่เป็นคนรวยมากแต่ไม่เคยให้อะไรแก่ใครเลย เมื่อมีคุณลักษณะที่มีอายุ ๑๖ ปี เกิดเป็นโรคผอมเหลือง ก็ไม่ยอมพาหมอมารักษา เพราะกลัวจะสิ้นเปลือง ผู้เป็นพ่อได้แต่ไปหาหมอขอสูตรยาแล้วไปหาตัวยามาปรุงยาเอง โรคไม่หายมีแต่กำเริบขึ้นจนยากจะเยียวยา คิดว่าลูกคงใกล้จะตายแล้วจะมีผู้คนมาเยี่ยม และเข้ามาในบ้านเห็นทรัพย์สินสมบัติของตน จึงได้นำลูกออกมานอนที่ระเบียงนอกบ้าน ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงเล็งดูด้วยพุทธจักขุ เพื่อมาโปรดมีคุณลักษณะที่จนมีคุณลักษณะได้เห็นรัศมีของพระพุทธองค์ก็เกิดความเลื่อมใส และเจริญพุทธานุสติจนหลับไป ครั้นตื่นขึ้นมาปรากฏว่าสถานะได้เปลี่ยนไป มาเกิดในวิมานทองสูงประมาณ ๓๐ โยชน์ในดาวดึงส์เทวโลก มีนางอัปสรเป็นบริวารพันหนึ่ง ทั้งๆ ที่ต้องตายอย่างผู้ถูกทอดทิ้ง^{๒๓๙}

การเห็นคุณค่าของตนเองอันเกิดจากปัญญาที่ได้จากการปฏิบัติ หรือการลงมือทำ หรือการทำให้เกิดให้มีขึ้น หมายถึงการลงมือปฏิบัติจากการเรียนรู้และทำเป็น เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ สะสมความรู้ ความชำนาญมากขึ้น จนเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ ในการปฏิบัติธรรมทางจิตใจก็เช่นเดียวกัน ต้องอาศัยปัญญาที่เกิดจากภาวนา คือการลงมือปฏิบัติ จนทำให้เห็นประจักษ์ชัดด้วยตนเอง หรือ การพิจารณาจนรู้แจ้งด้วยตนเอง กลายเป็นประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติเอง อันไม่สามารถลอกเลียนแบบใครได้

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การเห็นคุณค่าของตนเองจึงจัดเป็นสัมมาทิฐิที่แท้จริง ก็เพราะโดยอาศัยคุณค่าที่ได้ในหลักปัญญา ๓ ได้แก่ ปัญญาการเห็นชอบจากการฟังการเรียน คือสุตมยปัญญา ปัญญาการเห็นชอบด้วยการคิดพิจารณา คือจินตามยปัญญา และในที่สุดคือปัญญาการเห็นชอบด้วยการปฏิบัติอบรมต่างๆ คือภาวนามยปัญญา อันเป็นขั้นในการประกอบปลูกปัญญาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ในการเกิดของปัญญาทั้ง ๓ จำเป็นต้องมีการสร้างให้เกิดตามลำดับ เช่นเดียวกับขั้นในการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคล ก็ต้องเป็นไปตามลำดับเช่นกัน โดยเฉพาะปลูกชนทั่วๆ ไป ที่ต้องเริ่มต้นจากการเล่าเรียนทฤษฎี การฟัง การอ่านตำรา และการมีกัลยาณมิตรที่ดีเป็นผู้ชี้แนะพร้อมให้กำลังใจ นำไปสู่การคิดพิจารณาโดยการมีโยนิโสมนสิการ เพื่อทำให้การปฏิบัติในการทำให้เกิดปัญญาสัมฤทธิ์ผล

^{๒๓๘} พุ.ชา.ม.(บาลี) ๒๘/๑๒๓-๒๘๕/๑๓๘-๑๕๔., พุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๓-๒๘๕/๒๐๒-๒๒๘., พุ.ชา.อ.(ไทย) ๙/-/๕๘-๑๒๘.

^{๒๓๙} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๒๕-๓๘.

๓.๔ เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง

ในประเด็นเรื่องเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ผู้วิจัยได้ศึกษารายละเอียดจากหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น แล้วจะนำมาวิเคราะห์และนำเสนอ โดยแบ่งเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) เป้าหมายเชิงลำดับเวลา (อรรถะ ๓) และ (๒) เป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตระ ดังนี้ คือ

๓.๔.๑ เป้าหมายเชิงลำดับเวลา (อรรถะ ๓)

ในเรื่องของเป้าหมายเชิงลำดับเวลา หรือ อรรถะ ๓ ผู้วิจัยได้เห็นว่า คำว่า “เวลา” ในที่นี้มีความหมายถึง “กาล” ที่ปรากฏในคัมภีร์ภควัทสูตร คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล^{๒๔๐} ซึ่งตรงกับที่ปรากฏในคัมภีร์ทศสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ญาณ ๓” เป็นธรรม ๓ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น ได้แก่ (๑) อดีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต), (๒) อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต) และ (๓) ปัจจุบันนังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน)^{๒๔๑} เพื่อเป็นการยืนยันว่า กาลมีอยู่จริง^{๒๔๒} ดังนั้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์และเสนอการเห็นคุณค่าของตนเองในเชิงของลำดับเวลา หรือ ประโยชน์ ๓ อย่าง คือ (๑) ประโยชน์ทันตาเห็น (๒) ประโยชน์พันตาเห็น คือประโยชน์ในภพหน้า และ (๓) ประโยชน์สูงสุด ดังต่อไปนี้ คือ

คำว่า “อรรถะ” หรือ “อรรถ” หมายถึง ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย, ความหมาย มี ๓ ประการ คือ

(๑) ทิฐุจัมมิกัตถะ หรือ ทิฐุจัมมิกัตถสังวัตตนิกรธม^{๒๔๓} หมายถึง หลักธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน คือ

- (๑) อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น
- (๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา
- (๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี
- (๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม^{๒๔๔}

การเห็นคุณค่าของตนเองในพระวินัยปิฎก ในพระสูตร และในพระอภิธรรมปิฎก ล้วนให้ความหมายของการเห็นคุณค่าของตนเองว่า การเกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ได้มาโดยยาก และการได้อัตภาพของการเป็นมนุษย์ก็เป็นสิ่งที่ได้มายาก มนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการเป็นมนุษย์ เราจึงควรถนอมรักษาคุณค่านี้โดยการมองถึงประโยชน์ในปัจจุบัน ด้วยจุดเริ่มต้นจากความขยันหมั่นเพียร คือ อุฏฐานสัมปทา จะเป็นหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์ไปถึงเป้าหมายได้ ก็ด้วยความขยันหมั่นเพียร ความอดทน มุ่งมั่นประกอบสัมมาชีพ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการทำงาน เห็นคุณค่าในการโคตรทรัพย์ที่หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ผิดเคืองนัก มีปัญญาใน

^{๒๔๐} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๖๘/๑๙๔., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๐.

^{๒๔๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๔.

^{๒๔๒} พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), รศ.ดร., พุทธปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๕๙.

^{๒๔๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๐, ๑๑๖.

^{๒๔๔} อัง.อุฎก.(บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔., อัง.อุฎก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

การคบมิตรที่ดี นอกจากนั้นแล้วการรู้จักดูแลรักษาสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจของตนเองให้แข็งแรง ไร้โรค มีอายุยืนยาว งามสง่า อยู่อย่างมีคุณภาพ ใช้ชีวิตแบบไม่ประมาท ก็เป็นการเห็นคุณค่าของตนเองที่สำคัญในระดับเบื้องต้นเลยทีเดียว เพราะเมื่อมนุษย์เห็นคุณค่าของตนเอง รู้จักรักและห่วงหาใน ชีวิตของตนเองแล้ว ก็จะพลอยรักและห่วงหาในชีวิตของผู้อื่นด้วย เช่น รักคนใกล้ชิดตนเองที่สุด เริ่มจากครอบครัว ก็จะขยายวงกว้างออกไปเป็นรักสังคมและประเทศชาติด้วย

ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการเห็นคุณค่าของตนเองด้วยสัมมาทิฐิ ก็จะส่งผลให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน หรือ จุดหมายขั้นตาเห็น จะเกิดประโยชน์ขึ้นทันทีเลยในชาตินี้ โดยไม่ต้องรอชาติหน้า

(๒) สัมปรายิกัตถะ หรือ สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม^{๒๔๕} หมายถึง หลักธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้า, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นไป คือ

- (๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
- (๒) สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล
- (๓) จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ
- (๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา^{๒๔๖}

การจะให้เกิดการเห็นคุณค่าในตนเองได้ในขั้นของสัมปรายิกัตถประโยชน์ได้ ต้องเริ่มจากการมีความเห็นชอบ การมีความเห็นที่ถูกต้อง นั่นคือ การเห็นคุณค่าของตนเองตามหลักสัมมาทิฐิ นั่นเอง การมีชีวิตอยู่ด้วยการเห็นความสำคัญในการดำเนินชีวิต เพราะอายุของมนุษย์นี้น้อยนัก อยู่ได้นาน อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือจะอยู่เกินไปบ้างก็น้อย จำต้องไปสู่สัมปรายภพ ให้หมั่นทำกุศล และประพฤติพรหมจรรย์^{๒๔๗} ที่เริ่มมาจากการมีศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นพื้นฐานที่เปรียบเหมือนเครื่องนำทาง การมีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงเรียกว่า ทิฐุชุกรม (การทำความเห็นให้ตรง)^{๒๔๘} การมีศีล การมีใจปราศจากความตระหนี่ เป็นการอยู่อย่างใช้ปัญญา

ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นประโยชน์ที่จะสำเร็จให้ได้มีคุณค่าในข้อนี้ นั่นก็เมื่อมนุษย์ต้องตายจากโลกนี้ไปก่อน เพราะไม่ได้ให้ผลสำเร็จในชาตินี้ แต่ถึงกระนั้น ก็เป็นความดีที่ทำให้เรามีความสุขใจในปัจจุบัน โดยไม่ต้องรอชาติหน้า เป็นการทำความดีแบบไม่หวังผล สิ่งเหล่านี้ก็จะติดตามเราไปก็จะทำให้ชาติหน้าของเราเจริญงอกงามต่อยอดไปอีกเรื่อยๆ ตามหลักของกรรมดี บุญ กุศล และการเกิดใหม่ เป็นการเน้นความสำคัญไปที่จิตใจ ซึ่งเป็นคุณค่าที่มีความสำคัญไม่แพ้กันกับข้อแรก

(๓) ปรมัตถะ หมายถึง ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๒๔๙} ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ได้แสดงความหมายของปรมัตถะอย่างชัดเจน แต่ได้แสดงถึงประโยชน์ในโลกนี้และ

^{๒๔๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๐, ๑๔๗.

^{๒๔๖} อ.อรรถก. (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๖., อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๒๔๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๕/๑๓๐. ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๘๔.

^{๒๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑/๓๔/๑๗๕-๑๗๗., พ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๖/๑๕-๓๖.

^{๒๔๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๐.

ประโยชน์ในโลกหน้า ที่ครอบคลุมถึงประโยชน์ในชั้นปรมาตมด้วยอยู่แล้ว^{๒๕๐} ประโยชน์อย่างยิ่งจากคุณค่าในข้อนี้ นั่น มีจิตที่จะไม่หวั่นไหวเมื่อถูกกระทบจากโลกภายนอก ไม่ถูกความยึดติดถ่วงนบีบคั้นจิต ให้ผิดหวังโศกเศร้า มีจิตโล่งโปร่งเบาเป็นอิสระ เบิกบาน ไม่ขุ่นมัว ผ่องใส ไร้ทุกข์ มีความสุขแท้เป็นความสุขอันประณีต ตลอดจนรู้เท่าทันและทำการตรงตามเหตุปัจจัย^{๒๕๑}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญ กับการเห็นคุณค่าของตนเอง จากประโยชน์ในสองข้อแรก ที่กล่าวมาแล้วอย่างมาก ดังปรากฏในปฐมอัปปมาทสูตรว่า “ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภายหน้าได้ คือ ความไม่ประมาท”^{๒๕๒} ดังนั้นการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับของปรมาตมะ จึงเป็นการเห็นคุณค่าของชีวิตที่อยู่อย่างไม่ประมาทในการใช้ชีวิต ไม่ควรปล่อยให้มีชีวิตอยู่ไปในวันหนึ่งๆ อย่างเปล่าประโยชน์ เพราะวันเวลาเป็นของมีค่าเมื่อผ่านไปแล้วก็ไม่สามารถจะเรียกคืนกลับมาได้^{๒๕๓} ดังการเห็นคุณค่าของตนเองที่เต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาที่เห็นได้จากเรื่องของนายันทิยะซึ่งเป็นลูกเศรษฐี ใช้ชีวิตอย่างเห็นคุณค่าในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ มีแรงแห่งศรัทธาเป็นที่ตั้ง ได้บริจาคทานบำรุงสงฆ์ สร้างที่พัก และให้อาหารแก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นจำนวนมากมาย เป็นต้น ด้วยอานิสงส์เหล่านี้ได้เป็นทิพยสมบัติวิมานอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อเป็นที่อยู่หลังจากต้องจากภพภูมิของมนุษย์ไป^{๒๕๔} ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ต้องมีความตั้งใจในการทำกุศลให้ถึงพร้อมจริงๆ อย่างไม่ประมาท

การเห็นคุณค่าของตนเองในขั้นนี้เป็นการเห็นแบบไร้ที่ติ เห็นแบบไร้โลหะ ไร้ทาส ไร้โมหะ เห็นแบบมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เห็นธรรมชาติของโลกและชีวิตตามที่มันเป็น นั่นแหละจึงหมายความว่า เห็นตรงเมื่อไหร่เข้านิพพานเมื่อนั้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการได้รับประโยชน์อย่างยิ่งคือนิพพาน ซึ่งต้องเป็นพระอรหันต์บุคคลในระดับพระอรหันต์เท่านั้น ส่วนผู้ที่มีระดับต่ำกว่าพระอรหันต์ลงมา ก็ต้องไม่ลดละความพยายาม ขอเพียงให้มีความเห็นตรง ความเห็นชอบยอมไม่มีทางตกไปสู่ทางอบายอย่างแน่นอน

สรุปได้ว่า เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเชิงลำดับเวลา หรืออัตตะ ๓ นั้นเป็นการเห็นคุณค่าของตนเองในเชิงมิติของเวลา ที่หมายถึงการเห็นคุณค่าของตนเองที่เกิดจากประโยชน์ในปัจจุบันขณะ เป็นสิ่งที่สามารถรู้และสัมผัสได้ในขณะยังมีชีวิตอยู่ เมื่อการเห็นคุณค่าของการทำดี สะสมบุญกุศลไปเรื่อยๆ ประกอบด้วยกุศลผล ๑๐ แล้วนั้น ผลบุญนี้ก็ไม่ได้หายไปไหนจะตามไปให้ผลต่อในภพชาติหน้าต่อไป เท่านั้นยังไม่พอการเห็นคุณค่าของตนเองจนถึงปรมาตมะ ต้องเป็นการเห็นคุณค่าของตนเองที่เกิดจากสัมมาทิฐิเท่านั้น ถึงจะเห็นการเกิดการดับในอริยสัจ ๔ ก็จะสามารถบรรลุถึงขั้นพระนิพพานได้อันเป็นคุณค่าแท้ที่แท้จริง

^{๒๕๐} พุ.อิตติ.(บาลี) ๒๕/๒๓/๓๓๙., พุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗.

^{๒๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๘.

^{๒๕๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓., ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑., พุ.อิตติ.(บาลี) ๒๕/๒๓/๓๓๙., พุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗.

^{๒๕๓} พุ.ชา.วิสติ.(บาลี) ๒๗/๓๖๐-๓๖๒/๓๗๔., พุ.ชา.วิสติ.(ไทย) ๒๗/๓๖๐-๓๖๒/๕๓๒-๕๓๓.

^{๒๕๔} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/-/๒๗๘-๒๘๑.

๓.๔.๒ เป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตระ

การเห็นคุณค่าของตนเองตามเป้าหมายเชิงโลกียะ ในเมื่อมนุษย์ผู้ยังประกอบด้วยชั้น ๕ อยู่ ซึ่งเป็นเรื่องของสมมติ การจะเห็นในเรื่องของคุณค่าในทางของโลกียะ จึงยังต้องมุ่งไปในเชิงของโลกียธรรม ๘ ประการ อันได้แก่ (๑) ลาภ, (๒) เสื่อมลาภ, (๓) ยศ, (๔) เสื่อมยศ, (๕) นิินทา, (๖) สรรเสริญ, (๗) สุข, และ (๘) ทุกข์ ซึ่งโลกธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการ^{๒๕๕} โลกธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ และแก่อริยชนผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า พวกปุถุชนย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้าครอบงำอำยิจิต พุยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะ ประเทชะ^{๒๕๖}

ฉะนั้นเพื่อให้เกิดการเห็นคุณค่าของตนเองตามเป้าหมายเชิงโลกียะนี้ จึงควรเห็นคุณค่าเพื่อการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท เพื่อความมีชีวิตในปัจจุบันที่เป็นอยู่หรือดำเนินอยู่อย่างถูกต้องดีงาม อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย และที่สำคัญมากที่สุดเพื่อให้เกิดความเห็นถูก ความเข้าใจถูกในเรื่องรูป นาม ชั้น ๕ ล้วนมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ก็แค่เพียงชั่วคราว ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน และดับไปโดยไม่สามารถบังคับได้ ดังปรากฏในปัจฉิมโอวาทว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๕๗} เมื่อรู้เช่นนั้น ก็จะได้เป็นการเตือนกระตุ้นให้ตนเองเกิดความรับผิดชอบ เร่งสร้างคุณงามความดีไม่รอช้า ไม่ปล่อยให้เวลาและโอกาสสูญเสียไปอย่างเปล่าประโยชน์ เพิ่มความระมัดระวังในการกระทำที่ผิดศีลผิดธรรม

ผู้วิจยมีความเห็นว่า มนุษย์ที่ยังต้องอยู่ในโลกียะ ยังไงก็ยังคงต้องอยู่ในโลกียธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การเห็นคุณค่าของตนเองในระดับการเห็นของปุถุชน ผู้ยังเปี่ยมเต็มไปด้วยกิเลส ผู้ยังต้องข้องเกี่ยวอยู่กับโลก แต่ถึงกระนั้น ก็สามารถเห็นตรงได้ สามารถเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ทั้งโลก ทรงสอนให้รู้เรื่องของกฎแห่งกรรม เพื่อมุ่งหวังให้มนุษย์ละชั่วทำแต่ความดี เพื่อให้ถึงเป้าหมายสูงสุดในชีวิต ดังนั้นในการสร้างเสริมคุณค่าของตนเองในเชิงโลกียะนี้ จึงควรปลูกฝังความเห็นถูก ความเข้าใจถูก หรือโลกียสัมมาทิฐิให้ถูกต้องเสียก่อน เพราะความเห็นในระดับโลกียะมีทางเสื่อมได้ ถ้าขาดการฝึกซ้อมที่ดี แต่หากมีการฝึกฝนพัฒนาจนเชี่ยวชาญดีแล้ว ก็สามารถพัฒนาต่อยอดหรือเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปในขั้นที่สูงขึ้นไปได้ นั่นคือเป้าหมายระดับโลกุตระได้อย่างแน่นอน

การเห็นคุณค่าของตนเองตามเป้าหมายเชิงโลกุตระ “โลกุตระ” คือโลกแห่งความจริง เป้าหมายอันสูงสุดก็คือชั้น ๕ นี้ เพื่อการบรรลุธรรม เพื่อการพ้นจากทุกข์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อถูกโลกธรรมกระทบก็ไม่หวั่นไหว ไม่ยินดียินร้าย เพราะในโลกธรรม ๘ ประการ ก็มีเรื่องของกฎพระไตรลักษณ์แฝงอยู่ ที่จะบ่งบอกเรื่องของโลกุตระธรรมได้เหมือนกัน แต่เป้าหมายในขั้นของโลกุตระธรรมนั้น จะต้องให้พ้นจากโลกียธรรมหรือโลกธรรมทั้ง ๘ นี้ให้ได้ จึงมุ่งไปสู่พระอริยบุคคล โดยเริ่ม

^{๒๕๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๗/๑๕๙., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘., อจ.อภฺรจก.(บาลี) ๒๓/๖/๑๓๒., อจ.อภฺรจก.(ไทย) ๒๓/๖/๒๐๔.

^{๒๕๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๗.

^{๒๕๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

จากปุถุชนไปสู่กัลยาณชน จากกัลยาณชนไปสู่พระอริยชน ซึ่งมีอยู่ ๔ คู่ คือ ๘ จำพวก เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร^{๒๕๘} คือ ผู้ที่มีความรู้ได้ด้วยปัญญา เป็นผู้ทวนกระแสของกาม ผู้ยังประพาสพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้^{๒๕๙} เป็นผู้รู้ความจริงอันประเสริฐ นั่นคือ รู้ในอริยสัจ ๔ อันเป็นความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ^{๒๖๐} ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

(๑) พระโสดาบัน คือ ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘^{๒๖๑} เป็นผู้ละสังโยชน์ ๓ ได้แล้ว ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่วแน่ที่จะสำเร็จสัมโพธิ (สทกาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) ในวันข้างหน้า^{๒๖๒} เป็นผู้มิจิตตสังคตจากสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉนา สิลัปปตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับสัkkายทิฏฐิเป็นต้นนั้น^{๒๖๓} เป็นผู้ถึงกระแส ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว^{๒๖๔} เปรียบเหมือนบุคคลที่นั่งอยู่ในเรือที่ลอยอยู่ในทะเล ซึ่งสามารถเข้าถึงฝั่งได้เพียงรอเวลา

(๒) พระสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกขได้^{๒๖๕} เป็นผู้มิจิตตสังคตจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น^{๒๖๖} เป็นผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว^{๒๖๗} เปรียบเหมือนบุคคลที่นั่งอยู่ในเรือที่ลอยอยู่ในทะเล ซึ่งสามารถมองเห็นฝั่งในระยะอันใกล้แล้ว

(๓) พระอนาคามี เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ อย่าง บริณิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก^{๒๖๘} เป็นผู้มิจิตตสังคตจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์ เป็นต้น^{๒๖๙} เป็นผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว^{๒๗๐} เปรียบเหมือนบุคคลที่นั่งอยู่ในเรือ แล้วเรือนั้นได้เข้าถึงฝั่งแล้ว หรือเทียบท่าแล้ว

^{๒๕๘} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๗๔/๓๖., ม.ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖.

^{๒๕๙} อภ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๕/๖., อภ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๕/๘.

^{๒๖๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๕.

^{๒๖๑} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๐๑/๓๐๐., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๕๕.

^{๒๖๒} ที.ส.ี.(บาลี) ๙/๓๗๓/๑๕๖., ที.ส.ี.(ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖., ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๗๓/๑๐๙., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕., อภ.ป.ุ.(บาลี) ๓๖/๔๑/๑๒๔., อภ.ป.ุ.(ไทย) ๓๖/๔๑/๑๕๖.

^{๒๖๓} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๕., ๔๙/๙๙., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓., ๔๙/๑๗๑.

^{๒๖๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๗.

^{๒๖๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๗๓/๑๐๙., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕.

^{๒๖๖} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๕., ๔๙/๙๙., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓., ๔๙/๑๗๑.

^{๒๖๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๗.

^{๒๖๘} ที.ส.ี.(บาลี) ๙/๓๗๓/๑๕๖-๑๕๗., ที.ส.ี.(ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.,

^{๒๖๙} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๕., ๔๙/๙๙., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓., ๔๙/๑๗๑.

^{๒๗๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๗.

(๔) พระอรหันต์ คือ ผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๒๗๑} เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก^{๒๗๒} เป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ประการนี้ครบถ้วนบริบูรณ์^{๒๗๓} เป็นผู้มั่งคั่งสังต์จากรูปราคะ อรูปราคะมานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะ เป็นต้นนั้น และสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก^{๒๗๔} เป็นผู้ละโอรัมภาคียสังโยชน์ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพได้^{๒๗๕} เพราะเหตุที่สังโยชน์เป็นเครื่องพันนาการล่องหน (Invisible Fetters) ซึ่งเกี่ยวโยงสัตว์ทั้งหลายเอาไว้โดยไม่ให้เห็นและไม่ให้รู้สึกตัว อันเป็นเหตุทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จบสิ้น (Infinity)^{๒๗๖} เป็นผู้บรรลอรหันตผลแล้ว^{๒๗๗} จึงเปรียบเหมือนบุคคลที่นั่งอยู่ในเรือเมื่อเรือเทียบท่าสนิทแล้ว สามารถขึ้นฝั่งได้อย่างเรียบง่าย

จะเห็นได้ว่าถ้าเป็นพระอริยบุคคลระดับต้นไม่ต้องเป็นห่วงแล้ว เพราะจะพัฒนาตัวเองไปสู่เป้าหมายอันสูงสุด นั่นคือ พระอรหันต์ด้วยกันทั้งนั้น พระโสดาบัน พระสกทาคามี เป็นผู้สมบูรณ์แล้วด้วยศีล, พระอนาคามี เป็นผู้สมบูรณ์แล้วด้วยสมาธิ, และพระอรหันต์ เป็นผู้สมบูรณ์แล้วด้วยปัญญา พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาทุกจำพวก คือบุคคลผู้ที่สามารถละสังโยชน์หนึ่งคือสักกายทิฏฐิได้ คือความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน นั่นหมายความว่า เป็นบุคคลผู้ซึ่งมีทิฏฐิความเห็นตรงแล้ว เห็นคุณค่าของมนุษย์แบบสมบูรณ์แล้ว เป็นมนุษย์ที่เห็นคุณค่าของตนเอง และยังเป็นมนุษย์ที่เห็นคุณค่าของผู้อื่นด้วยเช่นเดียวกัน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองจะเริ่มตั้งแต่บุคคลมาจนถึง พระอริยบุคคลขั้นที่ ๑, ๒, ๓ ไปจนกระทั่ง ขั้นที่ ๓ ไปเป็นขั้นที่ ๔ คือขั้นบรรลอรหันต์แล้ว เมื่อนั้น การสร้างเสริมก็ยุติลง เรียกได้ว่าการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเสร็จแล้ว ไม่มีการสร้างเสริมต่อไปอีกแล้วสำหรับพระอรหันต์ แต่จะมีการคงไว้ หรือการดำรงคงไว้ หรือการรักษาเอาไว้ (maintenance) จะเห็นได้ว่า ในขั้นพระอรหันต์นี้ได้เปลี่ยนจากการสร้างเสริมมาเป็นการรักษาการดำรงคงอยู่ซึ่งเป็นโดยอัตโนมัติ (automatic self-actualization) พระอรหันต์ไม่มีการเสื่อมอีกแล้ว

ดังนั้น การเห็นคุณค่าของตนเองเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้ความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นความเข้าใจของมนุษย์ต่อสรรพสิ่งที่แวดล้อมตัวมนุษย์นั่นเอง ไม่ได้เป็นไปตามวิถีโลกถึงแม้จะยังดำรงชีวิตอยู่บนโลก แต่ไม่ติดโลก ต้องก้าวพ้นโลก เป็นเหมือนการทวนกระแส โลกที่ทวน

^{๒๗๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี.(บาลี) ๙/๓๗๓/๑๕๖-๑๕๗., ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๒๗๒} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๓๘/๑๖๒., ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๙.

^{๒๗๓} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๔๘๘/๒๑๒., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๘/๒๙๙.

^{๒๗๔} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗/๑๕., ๔๙/๙๙., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓., ๔๙/๑๗๑.

^{๒๗๕} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๓๑/๑๑๐., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๓๑/๒๐๑.

^{๒๗๖} สานุ มหัทธนาตุล, “การศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒.

^{๒๗๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

กระแสนี้ต้องใช้เวลา ไม่ได้ใช้เวลาเพียงวันสองวัน เมื่อมนุษย์เห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตระนี้แล้ว เขาย่อมไม่ทำลายล้างชีวิตทั้งของตนเอง ของผู้อื่น และสิ่งแวดล้อมด้วย ที่สำคัญที่สุดก็คือ เมื่อความเห็นระดับนี้ทำงานแล้ว มนุษย์ก็จะปราศจากกิเลส และไม่ต้องมาเกิดอีกต่อไป จะพบว่าเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองทั้งเชิงโลกียะและโลกุตตระนี้ ต่างมีความสัมพันธ์กันและเสริมกัน เมื่อปฏิบัติให้ได้คุณค่าครบทั้งสองอย่างแล้ว จึงจะได้รับประโยชน์อย่างบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ คือ คุณค่าจากเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเชิงลำดับเวลา (อรรถ ๓)

พระอริยะที่ได้เคยกล่าวมาแล้วในข้างต้นเป็นพระอริยะที่มีโลกุตตรสัมมาทิฐิ ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงประโยชน์ แต่ในที่นี้ได้กล่าวถึงพระอริยะที่มีเป้าหมายในเชิงโลกุตตระ เมื่อไรก็ตามที่ท่านสามารถบรรลุเป้าหมายก็คือการบรรลุเป้าหมายเชิงโลกุตตระ จากการมีสัมมาทิฐิหรือการมีปัญญานั้นเอง

ผู้วิจัยจะขอนำเสนอตาราง เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองทั้งเชิงลำดับเวลา และเป้าหมายเชิงโลกียะรวมทั้งโลกุตตระ กับกลุ่มบุคคล ๒ ประเภท คือ ปุณฺณ และพระอริยบุคคล ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓.๓ แสดงเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง

เป้าหมายเชิงลำดับเวลา	เป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตตระ	กลุ่มบุคคล
ปรมาตมะ	เป้าหมายเชิงโลกุตตระ	กลุ่มพระอริยบุคคล
สัมปรายิกัตถะ	เป้าหมายเชิงโลกียะ	กลุ่มปุณฺณ
ทิฐุธัมมิกัตถะ		

จากตารางสามารถอธิบายได้ว่า กลุ่มปุณฺณ คือผู้เห็นคุณค่าของตนเองในระดับต้นๆ ที่เห็นเป้าหมายในระดับโลกียะ ที่ยังต้องข้องเกี่ยวสัมพันธ์อยู่กับโลกธรรม ๘ แต่ด้วยความเห็นคุณค่าของตนเอง จึงไม่ประมาทในชีวิต ไม่ปล่อยเวลาในเปล่าประโยชน์ มองโลกให้สมดุลไม่เียงไปข้างใดข้างหนึ่ง มีทิฐุธัมมิกัตถะที่เป็นเป้าหมายเชิงโลกียะ อันเป็นเป้าหมายในระดับต้น ยังมีการเห็นคุณค่าของตนเองมากเท่าไร ก็ยังคำนึงถึงประโยชน์ในขั้นสัมปรายิกัตถะ และปรมาตมะที่เป็นเป้าหมายเชิงโลกุตตระมากขึ้นเท่านั้น สามารถพัฒนาก้าวข้ามกระแสโลกไปจนถึงขั้นอริยชนได้ ดังนั้น จึงมีการเริ่มต้นที่ขั้นแรก คือจากปุณฺณแล้วไต่เต้าขึ้นไปจนถึงพระอริยเป็นลำดับไป อันเป็นเป้าหมายในระดับสูงสุด

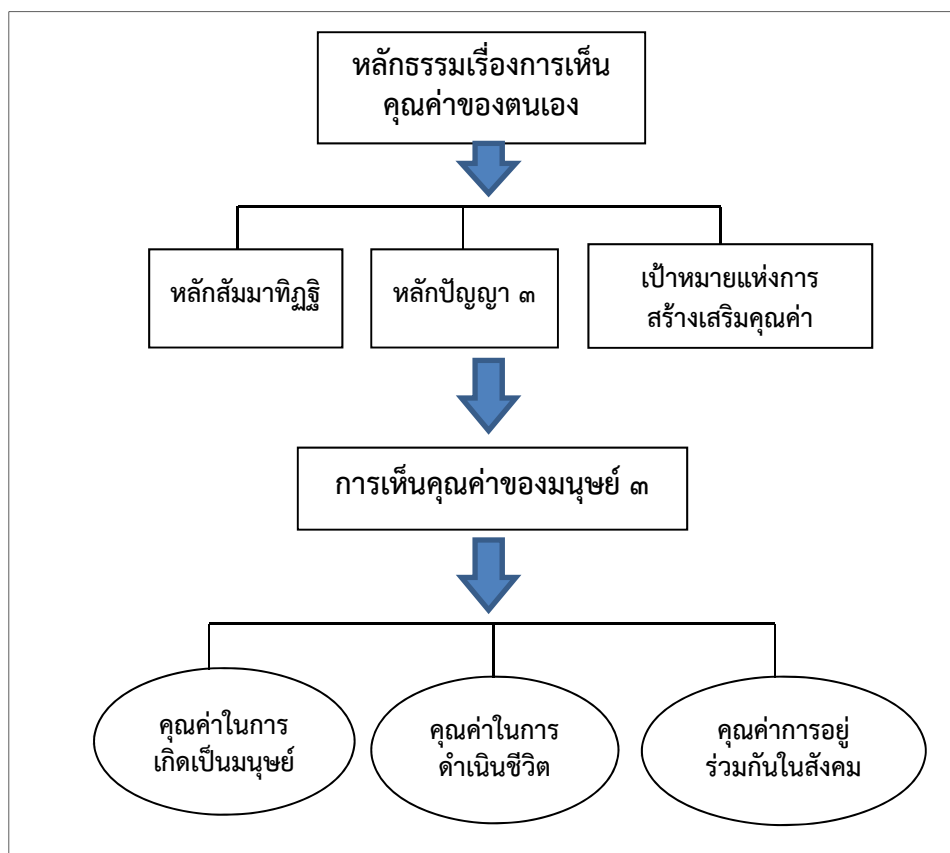
สรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการเห็นจากปัญญาก็ดี เห็นสัมมาทิฐิ เห็นโดยปราศจากมิจฉาทิฐิ เห็นจนใสทะลุปรุโปร่ง เห็นในมิติของคุณค่าอย่างที่มีมิติของคุณค่าเป็น ไม่ได้เห็นมิติของคุณค่าอย่าง

เราต้องการให้มิติเป็น อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า หลักการของการเข้าถึงนิพพาน หลักการเข้าใจธรรมชาติ หลักการของการบรรลุ ก็คือ การเห็นธรรมชาติอย่างที่ว่าธรรมชาติเป็น คือการเห็นที่ปราศจากกิเลสตัณหา บาปอกุศลกรรมต่างๆ ก็จะเป็นผลลัพธ์ของการเข้าใจธรรมชาติอย่างถ่องแท้ นั่นก็คือ ผลลัพธ์ของการเห็นคุณค่าของตนเองนี่เอง ผลลัพธ์นี้จึงเป็นเป้าหมายแห่งการเห็นคุณค่าของตนเองจากหลักธรรมทั้งหลายที่กล่าวมาในบทที่ ๓ นี้ ก็เพราะว่า เพื่อให้บุคคลผู้ต้องการการเห็นคุณค่าของตนเอง มีเป้าหมายของการเห็นคุณค่า คือ การมีชีวิตในปัจจุบันที่ผ่านมามีแต่ปัญหาจนถึงการจะฆ่าตัวตายก็ดี มีการผิติดศีลก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นการเห็นที่มีมิจฉาทิฐิ ไม่มีปัญญาในการไตร่ตรอง ดังนั้น เป้าหมายที่ผู้วิจัยได้นำเสนอนี้จึงเป็นเป้าหมายที่ตรงกันข้ามกับความไม่ดีหรืออกุศลนั้น จะได้มีการเห็นเพื่อให้เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริง ที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ที่เป็นทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ที่เกิดประโยชน์ขึ้นทันที คือการเห็นคุณค่าในตอนนี้ก็จะ เป็นประโยชน์ในตอนนี้ ชีวิตจึงมีคุณค่า เมื่อเราต้องตายไปก็ยังสามารถได้รับผลกรรมที่ดีของการเห็นที่เกิดขึ้นมาในวันนี้ด้วย ซึ่งก็คือประโยชน์ในชาติหน้า คือ สัมปรายิกัตถประโยชน์ ดังนั้นแน่นอนที่สุดเมื่อเรามีการเห็นที่มาจากปัญญา ไม่ว่าจะเป็นสัมมาทิฐิ หรือจากปัญญา ๓ ที่เป็นองค์ประกอบแห่งการตรัสรู้ ดังนั้นผู้ที่เห็นคุณค่าของตนเองก็จะได้คุณค่าแบบปรมาตถประโยชน์ด้วย

ส่วนเป้าหมายแห่งการเห็นคุณค่าของตนเองเชิงโลกียะและโลกุตตระ เพื่อให้เกิดการสมดุลในการเห็นคุณค่าระหว่างโลกียะและโลกุตตระ ไม่เช่นนั้นถ้าผู้รู้แต่ประโยชน์เชิงโลกุตตระอย่างเดียวก็จะเกิดการเบื่อหน่ายชีวิต ไม่อยากแต่งงานมีครอบครัว ไม่อยากมีภาระอะไรทางโลกนี้อีกแล้วก็ได้ เพราะมุ่งเน้นแต่จะไปให้ถึงนิพพาน ไม่คิดถึงสมดุลระหว่างโลกียะและโลกุตตระ ดังนั้นประโยชน์ในเป้าหมายเชิงโลกียะจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ไม่ได้เกี่ยวกับนิพพานโดยตรง ซึ่งบุคคลส่วนใหญ่มองข้ามเรื่องนี้ได้ จากที่กล่าวมาทั้งหมดตั้งแต่เรื่องของหลักสัมมามีทิฐิ และหลักปัญญา ๓ จะเห็นได้อย่างหนึ่งว่าในบทนี้ไม่ได้พูดถึงโลกุตตรธรรมทั้งหมด แต่ยังคงศึกษาเรื่องของโลกียธรรมด้วย เช่นโลกียสัมมาทิฐิ หรือเรื่องหลักปัญญา ก็ยังศึกษาปัญญาที่เป็นไปเพื่อโลกียะด้วยไม่ได้มุ่งเน้นปัญญาเพื่อโลกุตระอย่างเดียว

ดังนั้นในบทที่ ๓ จึงเป็นการนำเสนอ การเห็นคุณค่าของมนุษย์ ที่เป็นการเห็นที่ลึกซึ้ง ที่ไม่ได้เป็นการเห็นเพื่อนิพพานอย่างเดียว แต่เป็นการเห็นคุณค่าเพื่อให้มีชีวิตที่อยู่ในโลกนี้แบบสดใสด้วย ซึ่งเป็นการเห็นคุณค่าของตนเองและคนรอบข้าง ด้วยหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่า ที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อการเห็นคุณค่าเชิงโลกุตตระเพียงอย่างเดียว แต่เพื่อต้องการให้เห็นคุณค่าในเชิงโลกียะด้วย เพื่อเป็นการรักษาสมดุลของการเห็น ที่ได้เห็นความสำคัญของคุณค่าของการเกิดมาเป็นมนุษย์ คุณค่าของการดำเนินชีวิต ตลอดจนคุณค่าในการมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะการเห็นคุณค่าที่เป็นโลกุตตระเพียงอย่างเดียวอาจจะไปลดทอนคุณค่าที่เป็นโลกียะก็ได้ ดังนั้น คุณค่าที่เป็นเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมเชิงโลกียะจึงมีความสำคัญด้วย สามารถอธิบายได้จากแผนภูมิต่อไปนี้ คือ

แผนภูมิที่ ๓.๓ การเห็นคุณค่าของมนุษย์ ๓ มิติ ด้วยหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง

จากแผนภูมินี้สามารถสรุปได้ว่า การเห็นคุณค่าของมนุษย์ทั้ง ๓ มิติ ได้แก่ คุณค่าในการเกิดเป็นมนุษย์ คุณค่าในการดำเนินชีวิต และคุณค่าของการอยู่ร่วมกันในสังคม ต้องอาศัยหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง อันได้แก่ หลักสัมมาทิฐิ หลักปัญญา ๓ ตลอดจนเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมคุณค่าของตนเอง ๒ ประการ คือ เป้าหมายเชิงลำดับเวลา และเป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตระ

๓.๕ บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ในบทนี้คือ “หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ และเป็นการตอบปัญหาที่ต้องการทราบ การวิจัยมุ่งเน้นเฉพาะในด้านหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง โดยอาศัยจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาท อรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์ต่างๆ ของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิจนได้

สามารถสรุปงานวิจัยได้ว่า หลักธรรมที่ทำให้เกิดการเห็นคุณค่าของตนเองนั้นคือ หลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) โดยความหมายของสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ มีความเชื่อที่เที่ยงและประเสริฐ รู้ถึงเหตุแห่งความทุกข์ รู้วิธีการแก้ไขความทุกข์ รู้ถึงเหตุเกิดของความสุข ดำเนินชีวิตให้อยู่ในกฎกติกาของหลักธรรมและสังคม มีการมองเห็นคุณค่าของตนเอง มองเห็นคุณค่าของความเป็น

มนุษย์ ตลอดจนการเห็นในคุณค่าของผู้อื่นด้วย ก็จะพบกับความสุข ความเจริญ และความสำเร็จในชีวิต และมีสุดที่เป็นที่ไป จนสามารถเข้าถึงฝั่งพระนิพพานได้

หลักการของการเห็นคุณค่าของตนเองด้วยสัมมาทิฐิ ประกอบด้วย ๒ ประเภท คือ การเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกียสัมมาทิฐิ และการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ เมื่อมีสัมมาทิฐิ อันเป็นเหตุให้เกิดการเห็นคุณค่าในตนเอง ก็จะคิดถูก พูดถูก ทำหน้าที่การงานด้วยความสุจริต ไม่ผิดทำนองคลองธรรม จนสามารถประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งถือว่าเป็นการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกียสัมมาทิฐิ โดยไม่จำเป็นต้องออกจากโลก เมื่อเราสามารถรักษาสมดุลของความเห็นได้ คือการไม่ยึดติดในตัวตน และไม่ยึดติดในความเห็นของเรา ทำให้เราสามารถก้าวข้ามกิเลสความยึดติดคืออุปทานทั้งหมด มีความเห็นตรง และเห็นชอบในเรื่อง อริยสัจ ๔ จนเข้าถึงการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ที่เรียกว่าเข้าถึงนิพพานได้ ที่หลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ฉะนั้นการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกียสัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญ เป็นความเห็นระดับพื้นฐานที่จำเป็น เป็นเครื่องจูงใจให้คนตั้งอยู่ในศีลธรรมรู้จักละอายชั่วกลัวบาป และทำให้สังคมสุสันติสุข เป็นเหมือนบันไดขั้นแรกที่จะนำเราให้ก้าวขึ้นไปสู่การเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของชีวิตแล้ว จึงเปรียบเหมือนการเข็นครกขึ้นภูเขา ที่ต้องทำด้วยความพยายามอย่างไม่ลดละ ที่ต้องเริ่มมาจากตีนเขา แล้วค่อยๆ พยายามเข็นครกขึ้นไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงยอดเขา แต่ถ้าเมื่อไรที่ต้องหยุดพัก หรือการที่ครกไหลย้อนกลับลงมาเมื่อไร ก็จะต้องกลับมาเริ่มต้นใหม่จากตีนเขาอีก ซึ่งบางคนอาจจะต้องทำซ้ำไปซ้ำมาหลายครั้ง บางคนก็ครั้งเดียว จะช้าหรือเร็วก็สุดแต่บุญกุศลที่บำเพ็ญกันมา และเมื่อถึงยอดเขาแล้วครกจะไม่สามารถไหลย้อนลงมาได้ การมีสัมมาทิฐิในระดับโลกียะจึงเปรียบเสมือนตีนเขา และสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระจึงเปรียบเสมือนยอดเขา ที่เมื่อถึงยอดเขาแล้วสามารถมองกลับลงที่ตีนเขาได้ คือสามารถเห็นทั้งโลกียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ เปรียบเสมือนการเห็นด้วยตาของพญาเหยี่ยว (bird's-eye view) มีดวงตาที่มองได้กว้างไกลมาก จึงเป็นการเห็นระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ซึ่งผิดกับการมองเห็นด้วยตาของสุนัข (dog's-eye view) ที่มีมุมมองในระดับต่ำ มองได้ไม่กว้างไกล เหมือนสัตว์ที่อาศัยอยู่บนดินทั่วๆ ไป ก็จะไม่สามารถมองเห็นภัยที่มาจากรอบตัวทั้งสี่ทิศได้ จึงควรที่จะต้องใช้ความพยายามให้เป็นผู้ที่ได้ขึ้นไปเป็นผู้มองจากบนยอดเขา นั้นจึงหมายความว่าเราต้องเริ่มมีการเห็นที่ถูกต้องในขั้นโลกียสัมมาทิฐิเสียก่อน จนกระทั่งพัฒนาไปถึงขั้นโลกุตตรสัมมาทิฐิในที่สุด

หลักปัญญา ๓ ได้แก่ ปัญญาการเห็นชอบจากการฟังการเรียน คือสุตมยปัญญา ปัญญาการเห็นชอบด้วยการคิดพิจารณา คือจินตามยปัญญา และปัญญาการเห็นชอบด้วยการปฏิบัติอบรมต่างๆ คือภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่มีการสร้างให้เกิดตามลำดับ ที่ต้องอาศัยการพัฒนาฝึกฝนด้วยประสบการณ์ของตนเอง จนเป็นผู้ได้เข็นครกขึ้นไปถึงยอดเขาแล้ว นั่นคือ เป็นผู้มีการเห็นคุณค่าของตนเองในขั้นของโลกุตตรสัมมาทิฐิ นั่นเอง

การเห็นคุณค่าของตนเองที่มาจากปัญญาทั้งที่เป็นปัญญาจากสัมมาทิฐิ และปัญญา ๓ จำเป็นต้องประกอบด้วยปัจจัย ๒ อย่างคือ ปรัตโฆสะ คือกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ คือการคิดพิจารณาไตร่ตรองสิ่งที่ได้ปฏิบัติบำเพ็ญมา จึงจะทำให้การเห็นคุณค่าของตนเองสมบูรณ์ได้

หลักเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง อันประกอบด้วย เป้าหมายเชิงลำดับเวลา (อรรถะ ๓) ได้แก่ ทิฐฐธัมมิกัตถประโยชน์ เป็นการเห็นคุณค่าของตนเองด้วยสัมมาทิฐิ จะส่งผลให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน จะเกิดขึ้นทันทีในชาตินี้ โดยไม่ต้องรอชาติหน้า เมื่อใช้ชีวิตอยู่อย่างไม่ประมาท ด้วยการเห็นคุณค่าของการมีชีวิตที่เกิดมาได้ยาก แล้วดำเนินชีวิตด้วยการสร้างกุศล ทำคุณงามความดีแล้วก็จะส่งผลต่อไปถึงชาติหน้าได้ เป็นสัมปรายิกัตถะ มีสுகติเป็นที่หมาย จนถึงที่สุด ในปรมาตมะ เป็นจุดหมายสูงสุด คือประโยชน์อันแท้จริง และเป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตตระ อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับโลกธรรม ๘ ประการ เมื่อมีสัมมาทิฐิ อยู่ในโลกแต่ไม่ยึดติดในโลก จนสามารถก้าวพ้นโลกไปได้ จนเข้าถึงพระอริยบุคคล จากพระโสดาบันไปจนถึงพระอรหันต์ ได้ในที่สุด นับว่าเป็นการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของเองที่สมบูรณ์แล้ว พบว่าเป้าหมายในระดับนี้มีความสัมพันธ์กัน และเสริมกันกับอรรถะ ๓ เมื่อปฏิบัติให้ได้คุณค่าครบทั้งโลกียะและโลกุตตระแล้ว จึงจะได้ประโยชน์อย่างบริบูรณ์ ทั้ง ๓ ประการด้วย

ในบทสรุปของบทนี้ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นหลักการของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ว่า ได้เริ่มต้นด้วยมิจฉาทิฐิแต่จบด้วยปัญญา เนื่องจากทุกคนที่ได้เกิดมาในโลกนี้ ล้วนเป็นผลมาจากมิจฉาทิฐิไม่มากนักน้อย มีจุดเริ่มต้นที่เหมือนกันคืออวิชชา ไม่มีใครเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ ดังนั้น ก่อนจะรู้ถูกจึงต้องรู้ผิดก่อน เพราะถ้าทุกคนเป็นพระอรหันต์แล้วก็จะไม่ต้องเกิดอีก แม้กระทั่งพระอริยบุคคลที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ก็ยังต้องกลับมาเกิดอีก เป็นการบ่งบอกว่าทุกคนมีจุดเริ่มต้นที่เหมือนกันคือมิจฉาทิฐิ แม้แต่พระพุทธเจ้าเองพระองค์เป็นมนุษย์ที่ต้องเกิดมาเหมือนเราก็ก่เริ่มต้นมาจากมิจฉาทิฐิ แต่พระองค์ทรงจบด้วยปัญญา ดังนั้น จึงต้องมีการพัฒนามิจฉาทิฐิเพื่อให้เข้าใกล้สัมมาทิฐิไม่มากนักน้อย ด้วยหลักธรรมที่ทำให้เกิดการเห็นคุณค่าของตนเองนั่นคือ หลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ), หลักปัญญา ๓ และ หลักเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ๒ สิ่งที่หวังได้จึงเป็นสัมมาทิฐิ คือนิพพาน อันเป็นการบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุด นั่นเอง

จากที่ผู้วิจัยศึกษาความรู้จากบทที่ ๓ มาทั้งหมดนี้ สามารถเชื่อมต่อความรู้มาจากบทที่ ๒ ที่กล่าวมาแล้ว นั่นก็คือ การเห็นคุณค่าของตนเองนั้น เป็นสิ่งเดียวกับการเห็นคุณค่าของมนุษย์ โดยมีหลักธรรมต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของมนุษย์ในเชิงความสำคัญของชีวิต ทั้ง ๓ มิติ ด้วยกันคือ (๑) คุณค่าในการเกิดเป็นมนุษย์ (๒) คุณค่าในการดำเนินชีวิต และ (๓) คุณค่าในการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะเมื่อการเกิดเป็นมนุษย์เป็นเรื่องที่ได้มาโดยยาก อีกทั้งยังมีความยากในการดำเนินด้วย และมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ไม่สามารถจะอยู่เพียงลำพังคนเดียวได้ จึงจำเป็นที่จะเรียนรู้ถึงการดำเนินชีวิต การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มโดยไม่ทำให้กันและกันเดือดร้อน มีชีวิตเพื่อเกื้อกูล แบ่งปันความรักความเมตตาต่อกัน เพื่อให้เกิดความสุขขึ้นกับตนเองและผู้อื่น ที่สามารถพัฒนาจนถึงศีล สมาธิ และปัญญาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพัฒนามาถึงขั้นปัญญาแล้ว ผู้นั้นก็จะสามารถพัฒนาความเห็น สามารถปรับทัศนคติที่มีต่อมนุษย์ ต่อสังคม ต่อประเทศชาติ และต่อโลก ดังนั้นบุคคลที่เกิดมาแล้ว มีความเห็นที่ผิดไป เป็นผู้ที่ไม่มองมนุษย์ว่าไม่มีคุณค่า จึงมีโอกาสที่จะพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ดังที่จะได้กล่าวในบทที่ ๔ ต่อไป และเมื่อพัฒนาจนสมบูรณ์ในศีล สมาธิ และปัญญา โดยเฉพาะสมบูรณ์ในปัญญาแล้ว ก็แสดงว่าผู้นั้นมีความเห็นที่ตรงแล้วนั่นเอง จนไม่มีการยึดติดในตัวตน และที่สำคัญคือ การมองเห็นในคุณค่าของความเป็นมนุษย์

บทที่ ๔

ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยนำเสนอข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ โดยได้วางกรอบการศึกษา เริ่มจากประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖, (๒) การใช้เสียงภายในและภายนอก, (๓) การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน และ (๔) การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง

จากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาในบทที่ ๒ และ บทที่ ๓ ที่ผ่านมาแล้วนั้นเป็นการศึกษาในเชิงปริยัติศาสตร์ ซึ่งหมายถึง ศาสตร์ที่เป็นคำสั่งสอนอันจะต้องศึกษาเล่าเรียน จากคำสอนของพระพุทธเจ้า อันถือเป็นภาคทฤษฎี ส่วนการศึกษาวิจัยในบทที่ ๔ โดยเฉพาะในหัวข้อนี้คือ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองนั้น จะเป็นการศึกษาในเชิงปฏิบัติศาสตร์ คือ การนำคำสอน หลักการเหล่านั้นไปสู่การปฏิบัติให้สูงขึ้น เพื่อให้เกิดการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเพื่อส่งผลให้เกิดผลในขั้นที่เป็นภาวะแห่งการรู้แจ้ง อันเป็นผลจากการปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่เราเล่าเรียน ที่เรียกว่าปฏิเวธศาสตร์ ดังมีประเด็นหลักๆ ๔ ประเด็น คือ (๑) การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖ (๒) การใช้เสียงภายในและภายนอก (๓) การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน และ (๔) การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

๔.๑ การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖

จากภาพรวมของข้อปฏิบัติทั้งหมดจะเห็นได้จาก การวิเคราะห์ตนเองก่อนตามหลักจริต ๖ จึงควรศึกษาเพื่อให้เรารู้จักตนเองว่าเราเป็นคนเช่นไรก่อนๆ ที่จะไปวิเคราะห์ผู้อื่น

ความหมายของ “จริต” หรือ “จริยา” หมายถึง ความประพฤติปฏิบัติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน ตัวความประพฤติเรียกว่า “จริยา” บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า “จริต”^๑

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ปรากฏเรื่องของจริต ๖ ว่าได้แก่ (๑) รากจริต (๒) โทสจริต (๓) โมหจริต (๔) วิตกจริต (๕) สัทธาจริต และ (๖) ญาณจริต^๒

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๘๙.

^๒ ชุม. (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., ชุม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., ชุ.จุ. (บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา และคัมภีร์ระดับรองๆ ลงมา มีการกล่าวถึงจรีต ๖ ว่าประกอบด้วย (๑) รากจรีต (๒) โทสจรีต (๓) โมหจรีต (๔) สัทธาจรีต (๕) พุทธิจรีต หรือ ญาณจรีต (๖) วิตกจรีต^๓

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปติสสะเถระ ได้อธิบายคำว่า “จรียา” แบบพิศดารออกไปอีกจาก ๖ เป็น ๑๔ ดังนี้ว่า “จรียา” หมายถึงจรียา ๑๔ ประการ คือ รากจรียา โทสจรียา โมหจรียา สัทธาจรียา พุทธิจรียา วิตกจรียา รากโทสจรียา รากโมหจรียา โทสโมหจรียา รากโทสโมหจรียา สัทธาพุทธิจรียา สัทธาวิตกจรียา พุทธิวิตกจรียา สัทธาพุทธิวิตกจรียา^๔

สัตว์โลกทั้งหลายทั้งมวลผู้ยังมีมิถิยาอยู่ ท่านผู้ใดที่ยากปฏิบัติ หรืออยากเป็นนักปฏิบัติเพื่อที่จะเห็นคุณค่าของตนเอง เราจะเรียกว่าบุคคลเหล่านั้นว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเห็นคุณค่าของตนเองโดยมีนิพพานเป็นเบื้องหน้า ผู้วิจัยขอแบ่งจรีตตามการอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ที่ได้แบ่งกลุ่มผู้ปฏิบัติเหล่านี้ออกเป็น ๖ กลุ่ม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. รากจรีต คือ ผู้มีความประพฤตินิยามอันงามด้วยอำนาจความกำหนด มีรากะหนาแน่นมากด้วยรากะ^๕ ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวयรักงาม^๖ มีลักษณะตามที่ปรากฏในรากจรีตกถาว่า คนรากจรีตมี ๘ อย่าง คือ (๑) มีมายา (๒) โอ้อวด (๓) ถือตัว (๔) ปรารณาเลวทราม (๕) ปรารณาใหญ่ (๖) ไม่มีความสันโดษ (๗) แง่งอน และ (๘) รวนเร ถึงแม้ว่าอาจจะไม่มีคุณสมบัติครบทั้ง ๘ ข้อ ที่กล่าวมา แต่หากมีเพียงข้อใดข้อหนึ่งที่เป็นอยู่ หรือทำประจำๆ เราก็สามารถรู้ได้ว่า บุคคลผู้นั้นเป็นคน รากจรีต^๗ บุคลิกลักษณะเป็นคนที่มีความรักสวयรักงาม อากัปกิริยาต่างๆ จะเป็นยีน เดิน นั่ง นอน จะมีความเรียบร้อย ละมุนละม่อม นิ่มนวล น่าดูน่าชม ทำอะไรค่อยๆ ทำ ไม่รีบร้อน บุคลิกจึงปรากฏให้คนอื่นมองว่าเป็นคนประณีต สุขุมละเอียดอ่อน เพราะเป็นคนที่จัดเก็บได้ดีในทุกๆ เรื่อง แม้แต่การแต่งตัว จะเป็นคนพิถีพิถันเกี่ยวกับรูปร่างหน้าตา มีความมั่นใจ มียุทธวิธีในการเข้าหาคนและเจรจาความให้บรรลุเป้าหมายได้ตามประสงค์

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้เสนอแนวทางแก้ไข สำหรับบุคลิกลักษณะของพฤติกรรมคนที่เป็นรากจรีตดังนี้

ประการแรก ต้องเรียนรู้ตนเอง ทำความเข้าใจตนเอง สร้างจุดยืนให้แก่ตนเอง อยากคลุกคลีหลงติดอยู่กับหมู่คณะ และพยายามปลีกตัว ปรับระบบความคิด ความรู้สึกของตนเอง มีจุดมุ่งหมายด้วยหลักการ ที่เรียกว่า อุดมคติของชีวิตโดยการสร้างจุดมุ่งหมายและเป้าหมายให้แก่ตนเอง

^๓ ขุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘., วิสุทธิ.(ไทย) ๑/๔๓/๑๕๑.

^๔ พระอุปติสสะเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระและพระเชมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๗๑.

^๕ ขุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^๖ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๘๙.

^๗ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **คลังธรรม เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๑.

ประการที่สอง ฝึกหัดอบรม พัฒนาตนด้วยการฝึกสมาธิ เพื่อกำจัดความฟุ้งซ่าน ฟุ้งเพื่อกลุ่มหลงที่มีในใจหรือความรู้สึกนึกคิดด้วยการทำให้สงบ แล้วเกิดความมุ่งมั่นต่อการทำงานและภารกิจที่ทำ จะทำให้เกิดพลังจิตที่แน่วแน่มั่นคง ต่ออารมณ์ที่ผ่านมาและผ่านไป จะเกิดปรากฏการณ์รู้คิดรู้ธรรมแล้วเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง

ประการที่สาม พิจารณาอสุภกรรมฐาน^๙ อันเป็นปฏิภาณคือความไม่สะอาดคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ปรับปรุงพฤติกรรมให้มีความพอดีพอเหมาะพอควร ไม่ให้จิตใจไปลุ่มหลงอยู่ในความสวยงามพิจารณาตนให้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของร่างกายว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีตัวตนเป็นของเราแต่มีคือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และเป็นไปตามปกติ^{๑๐}

๒. โทสจริต คือ ผู้มีความประพัตติในอารมณ์ด้วยอำนาจความประทุษร้าย^{๑๑} ผู้มีโทสะเป็นความประพัตติปกติ, ประพัตติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด^{๑๒} เห็นรูปที่รื่นรมย์สักหน่อยก็ดูนานไม่ได้ ทำเหมือนกับเห็นดเห็นน้อย เดือดร้อนใจในส่วนที่เสียของรูป แม้ส่วนดีจะมีก็ไม่มอง ทั้งๆ ที่เห็นกับตา เมื่อจะจากไปก็อยากจะไปให้พ้นๆ ไม่มีความอาลัยแม้แต่นิดเดียว^{๑๓} จะก่อการทะเลาะวิวาทกับผู้อื่นบ่อยๆ แม้สิ่งใดดีๆ ก็ไม่ชอบใจ ปิดทั้งหมดไม่ว่าอะไร^{๑๔} ผู้มีโทสจริต จึงเป็นผู้ที่มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน เราจะพบว่าเกิดทั้งคุณและโทษ ถ้ารู้เท่าทันตนเองแล้ว สามารถปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตนเองให้เป็นคนที่มีประสิทธิภาพด้วยการทำสติ มาควบคุมพฤติกรรม และนำปัญญามาหล่อหลอมความรู้สึกนึกคิด และยึดหลักการของชีวิตต่อไปนี้

ประการแรก ปลุกฝังความมีเมตตา^{๑๕} ด้วยการฝึกจิตของตนเองให้มีความอ่อนโยน ละมุน ละม่อม ส่งเสริมจิตให้เกิดความรักแก่บุคคลอื่นเหมือนกับที่รักตัวเอง เพื่อปรับระบบความรู้สึกนึกคิดของจิตใจให้มีความแจ่มใส รู้เท่าทันความนึกคิดของตนเองอยู่ตลอดเวลา คิดแต่สิ่งที่ดีงาม ทำให้จิตใจให้เต็มไปด้วยความรักต่อบุคคลรอบข้าง แล้วค่อยขยายออกไปให้ไกลโดยไม่มีขอบเขต (อภิปัญญา) ฝึกหัดและฝึกฝนจิต ให้เพิ่มการให้ เริ่มตั้งแต่การให้อภัย ให้สิ่งของเครื่องใช้ ให้การสนับสนุนคนอื่นในทุกๆ อย่าง สุดท้ายให้เมตตาแก่ทุกๆ คน

ประการที่สอง เปิดใจรับฟังความคิดเห็นจากคนอื่นให้มากๆ และพยายามทำกิจกรรมต่างๆ แบบมีส่วนร่วมจะได้รู้และเข้าใจเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดของเพื่อนร่วมกิจกรรม เอาใจเขามาใส่ใจเรา ปลุกฝังสิ่งดีๆ คิดสิ่งดีๆ สร้างทัศนคติดีๆ อย่างไม่ยึดติดอยู่กับความรู้สึกนึกคิดแบบเดิมๆ ด้วยการ

^๙ อด.ติก.(บาลี) ๒๐/๖๙/๑๙๕-๑๙๖., อด.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๔., พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., พุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., พุ.จู.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., พุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔., พุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๑๐} สรรเสริญ อินทรรัตน์, **จิตลิตชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทแอดทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑๗-๑๒๐

^{๑๑} พุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๘๙.

^{๑๓} วิสุทธิ.(ไทย) ๑/๔๕/๑๕๖-๑๕๘.

^{๑๔} พระอุปัชฌาย์, **วิมุตติมรรค**, หน้า ๗๓.

^{๑๕} อด.ติก.(บาลี) ๒๐/๖๙/๑๙๕-๑๙๖., อด.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๔., พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., พุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., พุ.จู.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., พุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔., พุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

มองโลกตามสภาพความเป็นจริง และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกที่ก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง

ประการที่สาม เรียนรู้ความโกรธให้เข้าใจ เพราะตามปกติแล้วคนที่มึนสยโทสจริตจะไม่รู้จักความโกรธเกิดขึ้นได้อย่างไรและมีอะไรเป็นต้นเหตุ ความโกรธจึงตกผลึก คือเป็นผลของเหตุที่มา เพราะฉะนั้น จึงทำความเข้าใจให้ได้ว่า จุดเริ่มต้นของความโกรธคือ อรติ แปลว่า ความไม่พอใจ ไม่ไยดี ไม่ชอบใจ จากการอรติพัฒนาไปสู่ปฏิกะ คือความกระทบกระทั่ง กระแนะกระแหน และพูดแตกตั้นใส่กัน จากปฏิกะนำไปสู่โทสะ ซึ่งแปลว่าความโกรธ จากความโกรธส่งต่อไปสู่โทสะ ลักษณะของความโกรธที่เป็นโทสะนี้จะมีลักษณะเดือดคือโกรธมาก ใบหน้ามีอาการเปลี่ยนสี ถ้าเกิดการทะเลาะกันระดับโทสะนี้จะเดินเข้าไปใส่ประหัตประหารกันให้ได้ ถ้าไม่สามารถทำร้ายฝ่ายตรงข้ามได้ ความโกรธนั้นจะพัฒนาต่อไปเป็นพยาบาทก่อให้เกิดอาการหงุดหงิด กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ดังนั้นถ้าเราเรียนรู้เข้าใจความโกรธได้เราสามารถ ระวังเสียตั้งแต่เริ่มแรกความโกรธก็จะไม่พัฒนาไปไกลถึงขั้นพยาบาท คือความล้างผลาญให้สิ้นซาก^{๑๕}

กรรมฐานที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวณณกสิณ^{๑๖}

๓. โมหจริต คือ ผู้มีความประพฤตินอกรรมด้วยอำนาจความหลง^{๑๗} ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหนงซึ่มเงื่องง งมงาย^{๑๘} มีพฤติกรรมเป็นคนเชื่อง่าย บุคลิกลักษณะซึ่ม เหนง มีอารมณ์ไม่หนักแน่นถูกชักชวนชักจูงได้ง่าย การใช้ชีวิตเป็นคนขาดความกระตือรือร้น ทำงานค่อนข้างช้า มีอาการเหม่อลอย ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน ก็หาความเรียบร้อยไม่ค่อยได้ เพราะพฤติกรรมที่ผูกติดมาแต่กำเนิด คือความเฉื่อยชา ซึ่มเขา จ้วงเงย มองดูคล้ายกับเป็นคนเปื้อโลก แม้แต่งงานที่ทำก็ชอบผัดวันประกันพรุ่ง ขาดความรอบคอบ ทำงานชอบคั่งค้าง แม้แต่การบริโภคอาหารก็เหมือนกับคนเปื้ออาหาร ดังนั้นคุณลักษณะของคนโมหะจริตน่าจะแยกให้มองเห็นเป็นประเด็นได้ดังนี้

(๑) พฤติกรรมเชื่องช้ามองเห็นได้ชัด เช่น ประกอบการงานใดๆ ก็ทำก็ตามทำแบบเช้าชามเย็นชาม ไม่รีบเร่ง เป็นคนไม่ทะเยอทะยาน ชอบทำงานแบบตามสั่ง ไม่มีความคิดเป็นของตนเองเป็นคนเรียบร้อย เมื่อต้องการให้คนโมหะจริตทำอะไรต้องนำเสนอ พร้อมทั้งบอกวิธีแก้ปัญหาให้สำเร็จเสร็จสิ้นจึงจะบรรลุ

(๒) พฤติกรรมนอนเซาและไม่เรียบร้อย คนโมหะจริตมักจะเป็นคนนอนเซา ที่นอนจะยับ กระจายกระจายมองดูไม่มีระเบียบสวยงาม แม้แต่ของใช้ทุกอย่างจะวางเกะกะ ใครพบเห็นจะเกิดรู้สึกรำคาญ โดยเฉพาะกับคนอารมณ์ราคะจริตที่เต็มไปด้วยความรักสวยรักงามและความมีระเบียบเรียบร้อย

^{๑๕} สรรเสริญ อินทรรัตน์, จิตลิตชีวิต, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^{๑๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๙.

^{๑๗} ชุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๑๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๐.

(๓) พฤติกรรมไม่โกรธ คนโมหจริตจะไม่มีอารมณ์โกรธ ถ้าโกรธบ้างก็จะไม่ผูกโกรธ เป็นคนนิ่ง เจียบเฉย อารมณ์เย็น ไม่แสดงการโต้ตอบ จะเป็นคนมีนิสัยปล่อยเลยตามเลย เข้าทำนองที่ว่า ถ้าอะไรมันจะเกิดก็ปล่อยให้มันเกิด

เสนอวิธีการแก้ไขโดยอาศัยตามหลักพระพุทธศาสนา ด้วยองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

ประการแรก สร้างพลังสมาธิให้เข้มแข็ง ด้วยการตั้งสติในสิ่งที่คิด กิจที่ทำ และคำที่พูด เพื่อให้พลังจิตเข้มแข็ง สามารถรับสถานการณ์ที่ผ่านเข้าสู่อารมณ์จากโลกภายนอก และกระบวนการสร้างสรรค์สมาธินั้นสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การปล่อยวาง ทำจิตให้ว่าง การฝึกคิดให้อยู่ในกรอบ หรือขอบเขต ไม่ปล่อยใจให้ไปรับอารมณ์อย่างพ้อฝัน อย่างไรก็ตามมุ่งหมาย

ประการที่สอง สร้างจุดมุ่งหมายต่อชีวิตที่ชัดเจน จุดเริ่มต้นเรียนรู้ทำความเข้าใจกับชีวิตตนเอง พร้อมทั้งกำหนดเป้าหมายให้เกิดแก่ตนเอง ให้มีความสอดคล้องกับกำลังและศักยภาพตนเอง ในสิ่งที่เราคิดว่า เราสามารถทำได้ดีที่สุดที่สุด หลักธรรม คือ สันตฤทธิตา (ความสันโดษ)^{๑๙} พอใจชอบใจ และสนใจในสิ่งที่ตนเองสามารถทำได้

ประการที่สาม สร้างสรรค์ระบบความคิดให้เป็นระเบียบ เพราะคนโมหจริตมีจุดบกพร่อง คือ ความคิดที่ไม่อยู่กับร่องกับรอย และขาดความเชื่อมั่นในตนเอง เพราะฉะนั้นเรื่องสำคัญที่ต้องฝึก คือการจัดระบบทางความคิด เริ่มต้นจากการสังเกตสงสัย และเจาะลึกเลือกเฟ้น เอาสิ่งที่เราคิดได้จากวิธีการดังกล่าว มาจัดเข้าระบบเป็นขั้นเป็นตอน แล้วสร้างความมั่นใจให้แก่ตนเอง กำจัดความหม่อมลอยและข้อสงสัยไปได้^{๒๐}

กรรมฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และพึงแนะนำให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม พิจารณาตามกาล สนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู^{๒๑}

๔. สัทธาจริต คือ ผู้มีความประพฤตินิยามด้วยความเชื่อ^{๒๒} ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย^{๒๓} ในสัทธาจริต ลักษณะของสัทธาจริต ๗ คือ (๑) ชอบเสียสละ (๒) บรรณาจะเห็นพระอริยเจ้า (๓) บรรณาจะฟังพระสัทธรรม (๔) มากด้วยความปราโมทย์ (๕) ไม่โอ้อวด (๖) ไม่มีมายา และ (๗) เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส^{๒๔} มีคุณสมบัติโดยรวมทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดี สามารถแยกเป็นคุณสมบัติได้ดังนี้

(๑) คนสัทธาจริตโดยส่วนตัวจะเป็นคนที่มีความสดใส ร่าเริง มีความจริงจังและจริงใจ มีความหนักแน่นในหลักจริยธรรม คุณธรรม

^{๑๙} คุรุยาละเยียดใน อก.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๑๑๔/๔๒๖., อก.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๖๓๕.

^{๒๐} สรรเสริญ อินทรรัตน์, จิตลิตชีวิต, หน้า ๑๒๗-๑๓๑.

^{๒๑} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., ชุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., ชุ.จุ.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., ชุ.จุ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔., ชุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๙ .

^{๒๒} ชุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๒๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๐.

^{๒๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), คลังธรรม เล่ม ๓, หน้า ๗๘.

(๒) มีคุณลักษณะเป็นคนจริงใจและเรียบง่าย จึงมักจะไม่ต้องไปในฝ่ายมมาย ไม่ฉลาด ไม่ค่อยเข้าใจกับคำพูดที่มีเล่ห์เหลี่ยม ความจริงใจที่เป็นนิสัยประจำตัวทำให้เขาเป็นคนซื่อ เน้นความเรียบง่าย การดำรงชีวิตไม่โลดโผน สามารถเป็นมิตรได้กับทุกๆ คน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบใคร

(๓) เอกลักษณ์ของคนสัทธาจริต คือ เป็นคนที่ไว้ใจคน เหมาะสมคบหาอย่างยิ่ง เป็นคนที่พูดง่าย คบง่าย และเข้าใจง่าย พูดคำไหนก็ยืนยันคำนั้น ไม่ว่าจะพูดคุยเรื่องใดๆ ก็ตาม จะพูดคุยด้วยน้ำใสใจสะอาดแสดงออกถึงความบริสุทธิ์ใจ รักใคร่รักจริง อยู่กับใครมีแต่ผลดีกับผู้นั้น เพราะเขาเป็นผู้เสียสละเพื่อคนอื่นได้เสมอ

(๔) มีความเชื่อเรื่องบุญบาป คือเชื่อว่าบุญมีจริง บาปมีจริง ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงความเชื่อไปก็เพราะสาเหตุจากปัจจัยภายนอกมาส่งเสริมทำให้จิตใจสับสนวุ่นวายไปบ้าง ที่มีสาเหตุมาจากเป็นคนเชื่อง่ายนั่นเอง เพราะฉะนั้นในบางโอกาสจะมองว่าขาดจุดยืน ขาดภาวะความเป็นผู้นำ อาจจะส่งผลเสียต่อการปฏิบัติงานในหน้าที่ต่างๆ ได้

วิธีแก้บุคลิกภาพเพื่อปรับนิสัย อุปนิสัย และพฤติกรรม ของคนที่หนักไปในทางความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนามีดังนี้ คือ

ประการแรก ให้นำหลักการของกาลามสูตรมาปรับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในสิ่งที่เราได้รับมาประกอบการพิจารณา คือ ให้พิจารณาด้วยปัญญาของตนเองจนทราบชัด แล้วตัดสินใจเชื่อ, ให้พิจารณาถึงคุณและโทษ เกิดประโยชน์หรือไม่เกิดประโยชน์ แล้วตัดสินใจเชื่อ และ ให้อาศัยท่านผู้รู้เป็นตัวตัดสินใจประกอบการเชื่อ

ประการที่สอง เสริมสร้างสมาธิให้เข้มแข็ง คือ เพิ่มความมุ่งมั่นและสร้างความมั่นใจให้แก่ตนเอง ด้วยการชักนำไปในสิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล

ประการที่สาม พัฒนาจิต ตั้งสติ โดยใช้ปัญญาเข้ากำกับ^{๒๕}

กรรมฐานที่เหมาะสมกับคนสัทธาจริต คือ การเจริญพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ และศีลานุสสติ^{๒๖}

๕. พุทธิจริต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มีความประพจน์เป็นความรู้ ประพจน์ด้วยความรู้ ประพจน์เพื่อความรู้ หรือประพจน์โดยความรู้^{๒๗} ผู้มีความรู้เป็นความประพจน์ปกติ, ประพจน์หนักไปในทางใช้ความคิดพิจารณา^{๒๘} ในพุทธิจริตลักษณะประจำของคนพุทธิจริต ๗ คือ (๑) ว่องไว (๒) ชอบคนกัลยาณมิตร (๓) รู้จักประมาณในกาลบริโภคะ (๔) มีสติสัมปชัญญะ (๕) ตื่นตัวอยู่เสมอ (๖) สดใจในฐานะที่ควรสดใจ และ (๗) เมื่อสดใจแล้วเริ่มความเพียรโดยแยบคาย^{๒๙} คุณสมบัติของคนพุทธิจริตสามารถแยกประเด็นเพื่อทำความเข้าใจให้ชัดเจนได้ดังนี้

^{๒๕} สรรเสริญ อินทร์รัตน์, **จิตลขิตชีวิต**, หน้า ๑๓๒-๑๓๘.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., พ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., พ.จุ.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., พ.จุ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔., พ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๙.

^{๒๗} พ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๒๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๙๐.

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **คลังธรรม เล่ม ๓**, หน้า ๘๐.

(๑) เป็นคนฉลาด มีเหตุผล จะมีคุณสมบัติเป็นสัมมาทิฐิบุคคล เป็นคนที่หนักแน่นในความรู้ทั้งความรู้ทั่วไปและความรู้เชิงวิชาการ ชอบเสริมสร้างความรู้อย่างสม่ำเสมอ ไม่เบื่อหน่ายกับกิจกรรมส่งเสริมความรู้ มีความคิดประกอบด้วยเหตุผล มีสติควบคุมการคิดการทำงานในทุกๆ ด้าน

(๒) ประกอบด้วยกาลเทศะ เป็นคนมีทักษะนิสัย มีความชำนาญต่อการฝึกตนให้เป็นคนบริหารจัดการเวลาในการทำงานในทุกๆ ด้าน

(๓) พัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นเพื่อนำมาพิจารณา พัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ตนเองอย่างพอเพียง โดยไม่ยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง ว่าตนเองเท่านั้นที่มีความเก่ง ทำให้เป็นคนที่ปฏิบัติต่อสิ่งใดด้วยเหตุผลและปรับปรุงพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ

(๔) เป็นคนเจ้าปัญญา วางตนน่าเชื่อถือมีเหตุผลกำกับพฤติกรรม ทำให้เป็นคนที่รู้จักวางตน เคารพผู้ที่ควรเคารพ อ่อนน้อมถ่อมตน ให้เกียรติกับคนที่ควรให้เกียรติ ยอมรับความรู้ความคิดเห็นและเหตุผลที่ได้รับจากผู้อื่น ซึ่งมาเสริมสร้างกระบวนการคิดแยกแยะสิ่งดีไม่ได้ออกจากกัน และนำเอาเฉพาะสิ่งที่ดีมาเป็นยุทธวิธีในการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม

หลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับคนพุทธจริต คือ เพื่อปรับจุดเด่นให้เกิดความสมดุลกับความเป็นจุดด้อย เพื่อเสริมประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม คือ ดี ๓ งาม ๔ คงที่ ๘ ดังนี้ คือ

ประการแรก สร้างคุณสมบัติดี ๓ คือ การรักษากายให้ดีด้วยการไม่เบียดเบียน ไม่เอาไรดเอาเปรียบต่อใครๆ , วาจาดี นำความรู้ที่ได้มาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วยการพูดดี พูดประสานประโยชน์ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด และไม่พูดเพ้อเจ้อ , ส่วนใจดี คือพยายามคิดแต่สิ่งดีๆ เช่น และเว้นจากความเห็นผิด ปรับระบบความคิดพิจารณาความรู้สึกลึกซึ้งให้ถูกต้อง

ประการที่สอง มีคุณสมบัติงาม ๔ คือ งามกาย หมายถึง จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จดเว้นจากการลักทรัพย์ จดเว้นจากการประพฤติดีประเวณี และงามวาจา คือ การพูดปิยวาจาจากอันเป็นที่รัก วาจาไพเราะ ใครได้ยินเกิดความรักเกิดความสุขใจ และเกิดความสุขใจ เมื่อใจมีความสุข ทั้งผู้ฟังและผู้พูด งามใจก็เกิดขึ้น ส่วนงามความรู้ นั้น คือการนำความรู้ที่ได้มา ไปใช้ด้วยความสำรวมและระวังให้เกิดประโยชน์และเป็นคุณแก่ทุกๆ คน

ประการที่สาม ปรับจิตให้คงที่ด้วยโลกธรรม ๘ ประการ ต้องทำใจให้คงที่ไม่หวั่นไหวกับเหตุการณ์ที่ได้รับทั้งส่วนดีและไม่ดี สามารถควบคุมใจของตนไม่ให้หลง หรือลึงโลดจนเกินพอดี คือ มั่นคงหนักแน่นกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวเรา^{๓๐}

กรรมฐานที่เหมาะสมกับคนพุทธจริต คือ การทำวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา^{๓๑}

^{๓๐} สรรเสริญ อินทร์รัตน์, จิตลิตชีวิต, หน้า ๑๓๘-๑๔๔.

^{๓๑} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., ขุ.จู.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔., ขุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๙.

๖. วิตกจริต คือ ผู้มีความประพัตินในอารมณ์ด้วยอำนาจจิต ด้วยความตรึก^{๓๒} ผู้มีวิตกเป็นความประพัตินปกติ, ประพัตินหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน^{๓๓} ในวิตกจริตลักษณะกถา ว่าด้วยลักษณะประจำของคนวิตกจริต มี (๑) แก่คู้ (๒) ชอบคลุกคลี (๓) ไม่ชอบการกุศล (๔) ทำการงานไม่มั่นคง (๕) กลางคืนเป็นคว้น (๖) กลางวันเป็นเปลว และ (๗) คิดพลุ่งพล่าน^{๓๔} สามารถจำแนกลักษณะนิสัย ได้ดังนี้

(๑) เป็นคนชอบคิด เป็นคนคิดมากและชอบคิดมากในเรื่องที่ไร้สาระ คิดมากเรื่องที่ไม่ควรคิด บางครั้งคิดไปคิดมาเป็นทุกข์ กินไม่ได้ นอนไม่หลับ แสดงออกซึ่งความกระวนกระวายบ่นเพ้อ ถาม จุกจิกเรื่องที่ไม่เป็นเรื่องและเปลี่ยนเรื่องเรื่อยไป

(๒) เป็นคนขาดระเบียบเรียบร้อย เพราะมีความสามารถในการคิดได้ทุกเรื่อง แต่การขาดการปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม เวลาทำการสิ่งใดทำเหมือนไม่เต็มใจ ขาดความเป็นคนละเอียดหมกงาน ทำงานแบบคั่งค้าง ไม่สุขุมรอบคอบ หรือการทำงานที่อาภูล คือยุ่งเหยิงขาดความรับผิดชอบ

(๓) เป็นคนนอนไม่ค่อยหลับ นอนกระสับกระส่าย พลิกตัวเองกลับไปกลับมา เป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เกิดความรู้สึกค้ำใจเสียทุกอย่าง เพราะสาเหตุที่สร้างระบบความคิดที่เจือด้วยความฟุ้งซ่านนั่นเอง

(๔) มีอริยาบทเป็นไปตามกระแสความรู้สึกนึกคิด มีกิริยาอาการขึ้นๆ ลงๆ ไม่สามารถ नियามได้ เพราะนิสัยทางจิตใจที่ไม่มั่นคง เพราะถูกอารมณ์ชักจูงไปตามความคิดที่ไม่ได้รับการควบคุม บางครั้งอาจจะคิดวิตกกังวลตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยไปถึงเรื่องใหญ่โต เมื่อมีความคิดมากขึ้นจึงกลายเป็นคนไร้จุดหมาย ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง

หลักธรรมที่เป็นทางออกสำหรับคนวิตกจริตคือ

ประการแรก ผีภสสมาธิเพื่อปรับระดับจิตให้มั่นคง หลังจากนั้นพยายามจัดการกับอารมณ์ที่ฟุ้งซ่านกระสับกระส่ายด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือ การทำอานาปานสติ

ประการที่สอง พัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ด้วยการปลูกฝังจริยธรรม คือ จัดกฏเกณฑ์ระเบียบวินัยหรือกรอบเวลาการปฏิบัติกิจให้แก่ตนเองอย่างเหมาะสมกับงานที่ตนทำ และปรับระบบการคิดจากเรื่อยเปื่อยมาคิดอย่างมีขั้นตอน และสอดคล้องกับเหตุผลในทุกเรื่องที่คิด

ประการที่สาม ปรับปรุงวิธีการนอน ด้วยการนอนอย่างราชสีห์ คือ นอนตะแคงขวา^{๓๕} คือ นอนอย่างผู้รู้ ผู้ตื่น และรู้เท่าทันเหตุการณ์ และทำความคิดที่คิดเรื่อยเปื่อยแบบคิดฟุ้งซ่านกลับกลายเป็นความคิดที่รู้เท่าทันด้วยพลังจิต ที่มีความแน่วแน่และมั่นคง สามารถปรับพฤติกรรมที่ไม่ดีให้กลับเป็นดีได้ เพราะพฤติกรรมของคนเราจะเป็นอย่างไรย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาอบรมและพัฒนาตนเองเท่านั้น^{๓๖}

^{๓๒} พ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๘.

^{๓๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๐.

^{๓๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), คลังธรรม เล่ม ๓, หน้า ๗๙.

^{๓๕} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๒๔๖/๒๗๓., อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๔๖/๓๖๖.,

^{๓๖} สรรเสริญ อินทรรัตน์, จิตลิตชีวิต, หน้า ๑๔๔-๑๔๙.

กรรมฐานที่เหมาะสมกับคนวิตกจริต แก่ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ^{๓๗} หรือเพ่งกลืน เป็นต้น^{๓๘}

สรุปว่า ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองทั้ง ๖ ประเภท จะได้มีแนวทางในการเข้าใจตนเอง เพื่อเรียนรู้ให้เห็นว่าในแต่ละจิตนั้นตนเองมีความแตกต่างจากผู้อื่น จะได้เลือกใช้หลักธรรม และข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามจิตนั้นๆ เพราะเนื่องจากหลักธรรม และข้อปฏิบัติเดียวกันจะใช้กับทุกจิตไม่ได้ เหมือนการกินยาหม้อเดียวที่ไม่สามารถรักษาได้ทุกโรค จึงต้องมีรายละเอียดที่ต่างกัน สำคัญในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง จึงอยู่ที่การเลือกใช้หลักธรรมคำสอน หรือวิธีการปฏิบัติที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการรักษาที่แตกต่างกันอยู่ ๖ อย่างด้วยกัน เมื่อเราเข้าใจตรงนี้แล้ว ก็จะสามารถเห็นคุณค่าของชีวิตในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ถูกต้องถูกทาง และสามารถรักษาสมดุลของชีวิตในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วย

๔.๒ การใช้เสียงภายในและภายนอก

ปัจจัยหรือองค์ประกอบในการที่มนุษย์จะแสวงหาความรู้ เพื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองมีอยู่ ๒ ส่วน ด้วยกัน คือ

๑. ปัจจัยภายในหรือเสียงภายใน (Internal Factor)

๒. ปัจจัยภายนอกหรือเสียงภายนอก (External Factor)

ปัจจัยภายในหรือเสียงภายใน (Internal Factor) คือ โยนิโสมนสิการ^{๓๙} สามารถแยกตามรูปศัพท์ออกเป็น ๒ คำ คือ โยนิโส กับ มนสิการ^{๔๐}

“โยนิโส” หมายถึง โดยแบบคาย โดยถ่องแท้^{๔๑}

“มนสิการ” หมายถึง การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา^{๔๒}

^{๓๗} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙., ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., ขุ.จู.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕., ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔., ขุ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๖/๔๙๙.

^{๓๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๐.

^{๓๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๗.

^{๔๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๖๒๑.

^{๔๑} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๔๐., ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๙๖๖.,

^{๔๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๙๗.

ดังนั้น “โยนิโสมนสิการ” จึงหมายถึง การมนสิการโดยแยบคาย^{๔๓} การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย หรือ การพิจารณาโดยแยบคาย รู้จักคิด พิจารณาโดยถูกวิธี^{๔๔}

โยนิโสมนสิการ จึงมีความสำคัญมาก เพราะเป็นตัวนำ เป็นบุญนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง โภชนงค์ ๗ ประการ^{๔๕}, เป็นองค์เครื่องบรรลุนิเสชา(โสดา หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘)^{๔๖}, เป็นเหตุให้การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากขึ้น^{๔๗}, เป็นธรรมที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ขำแรกกิเลส^{๔๘}, เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป^{๔๙} ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก^{๕๐}, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังขาร^{๕๑}, เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น^{๕๒}, เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้โมหะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้^{๕๓} และละอกุศลได้ ทำกุศลให้เจริญ^{๕๔}

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเห็นคุณค่าของตนเอง ควรจะมีการพิจารณาในเรื่องนั้นๆ ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการกิน ดื่ม ทำ พูด คิด โดยแยบคาย โดยรอบคอบ ที่ไม่ใช่เพียงแค่คิดเพียงอย่างเดียว หากเริ่มต้นผิด (มิจฉาทิฐิ) แต่จบแบบถูก (สัมมาทิฐิ) เพราะที่จริงแล้วโดยสังขตญาณของเรา ทั้งกิเลสและต้นหาของเรา จะพาเราไปในทางผิด พาเราจมดิ่งสู่ก้นบึ้งของความเสื่อม ก็จะกลายเป็นการส่งเสริมมิจฉาทิฐิ มิได้ส่งเสริมสัมมาทิฐิ ที่เป็นการเห็นคุณค่าที่แท้ ไม่ได้เห็นธาตุ ๔ ขั้น ๕ อย่างตอน ๖ ก็จะไม่มีความเห็นคุณค่าแท้คือสัมมาทิฐิได้เลย ฉะนั้นถ้าเราเข้าใจคุณค่าแท้ คุณค่าที่แท้ ปรับความคิดไปเรื่อยๆ เราก็จะเป็นบุคคลที่เห็นคุณค่าแท้โดยแท้จริง และนอกจากนี้โยนิโสมนสิการยังเป็นหนทางปฏิบัติในการทำให้เกิดปัญญา ๓ อันได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา อันทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์บรรลุถึงจุดหมายได้

^{๔๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒., ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖., ม.ม.ุ.(บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓. , ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๕๑., ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๙๔/๗๑., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๔/๑๒๗., อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๒๔๙/๒๗๓., อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘., ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๓/๔๐๒., ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓.

^{๔๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๙, ๑๓๘., พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, หน้า ๖๔๐.

^{๔๕} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๙๔/๗๑., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๔/๑๒๗.

^{๔๖} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๐๑/๓๐๑., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕.

^{๔๗} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๘๓/๒๘., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓/๕๔.

^{๔๘} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๕๘/๓๕๔., ๑๐๗๐/๓๖๐., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๘/๕๗๙., ๑๐๗๐/๕๘๒.

^{๔๙} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๖๗/๑๑., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

^{๕๐} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๑๐๗/๑๗., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๐๗/๑๗.

^{๕๑} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๑๒๓/๑๘., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๒๓/๑๙.

^{๕๒} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๓๐๓/๓๓., อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๙.

^{๕๓} อง.ติก.(บาลี) ๒๐/๖๙/๑๙๕., อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๔.

^{๕๔} ขุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๑๖/๒๔๑., ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐.

ปัจจัยภายนอกหรือเสียงภายนอก (External Factor) หรือเรียกว่า “ปรโตโมสะ”^{๕๕} หมายความว่า การได้สดับจากบุคคลอื่น^{๕๖}, เสียงจากผู้อื่น^{๕๗}, เป็นฐานแห่งทัญญู เพราะมีความหมายว่า เป็นที่อาศัยตั้งขึ้น^{๕๘}, เป็นคำแนะนำจากผู้อื่น^{๕๙}, เป็นการกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟัง คำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการ สดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร^{๖๐} ต้องอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ เฉพาะ อย่างยิ่งเกิดจากการหล่อหลอมกลมเกลียวของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอด ทางวัฒนธรรม เป็นต้น แม้สัมพันธ์กับโยนิโสมนสิการก็เป็นโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศล^{๖๑}

การมีชีวิตอยู่กับโลกจึงต้องรู้จักการเลือกคบคน ถ้ามุขยเราไม่รู้จักเลือกคบคน เราจะไม่ เจริญทั้งทางโลกและทางธรรม เพราะเมื่อบางครั้งมนุษย์จนมุมเราคิดเองไม่ได้ทุกอย่าง แม้กระทั่ง พระพุทธเจ้าเองพระองค์ก็ยังต้องได้ยินเสียงจากภายนอกด้วยเหมือนกัน อย่างเมื่อพระพุทธเจ้ายังเป็น เจ้าชายสิทธัตถะต้องมีอาจารย์ต้องเล่าเรียนทั้งศาสตร์และศิลป์ ดังนั้นเสียงภายนอกจึงจำเป็นมาก หรือเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ไม่ทรงโปรดแสดงธรรม เพราะวัชรธรรมลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ ตามได้ยาก แต่ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลขอ ก็เท่ากับเป็นเสียงภายนอกที่มาเตือน เมื่อพระองค์ทรง ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสติดอยู่ในตณาน้อย มีกิเลสติดอยู่ในตณามาก มี อินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยากก็มี จึงทรง ตัดสินพระทัยแสดงธรรม^{๖๒} ดังนั้นกัลยาณมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อ ความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ และผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก^{๖๓} และผู้มีกัลยาณมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) เป็นเหตุให้ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญ เต็มที่ ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๖๔}

ดังนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคนสมัยนี้ คนที่มีการแข่งขันแก่งแย่งชิงกัน สังคมต่ำทราม บางครั้งเราคิดไม่ออก เราจึงจำเป็นจะต้องมีกัลยาณมิตร หรือที่เรียกว่ามีมิตรที่ดี มาแนะนำเรา เป็น มิตรที่ดีคอยชักนำ ซึ่งหมายถึง มิตรแท้ หรือ เพื่อนแท้ ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า good friend^{๖๕} โดยมีลักษณะ นำไปสู่เรื่องที่ดีเสมอ เป็นผู้ให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง และไม่ทำให้เราเดือดร้อน^{๖๖} มิตรดีเป็นผู้มี อุปการะมาก ผู้มีมิตรดี ย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ ดังนั้น ผู้มีมิตรดี มีความเคารพ ยำเกรง

^{๕๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๗.

^{๕๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๕๗} อ.ท. (บาลี) ๒๐/๑๒๖/๘๓., อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๑๑๕.

^{๕๘} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๒๔/๑๔๑., พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๔/๑๙๓.

^{๕๙} อ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๙๗/๕๑๑., อ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๘.

^{๖๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๙.

^{๖๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๖๙๑.

^{๖๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๒/๑๖๔-๑๖๗., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙-๒๓๑.

^{๖๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๙๓/๗๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๓/๑๒๖-๑๒๗.

^{๖๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๗๗/๒๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๗/๕๓.

^{๖๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๗.

^{๖๖} คุรยละเอียดใน พ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๒๓/๒๔๙-๒๕๐., พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙.

ปฏิบัติตามคำของมิตรทั้งหลาย มีสติสัมปชัญญะมั่นคง ก็พึงถึงความสันติสุขทั้งปวงได้โดยลำดับ^{๖๗} ในทางตรงกันข้าม ปาปมิตร หรือมิตรที่เลว หรือมิตรเทียม (false friend)^{๖๘} อีกทั้งจะนำความเดือดร้อน มาให้ตลอด จะขายเพื่อน จะให้ร้ายเพื่อนตลอด ไม่มีความหวังดี และไม่มีการให้สิ่งที่ให้ไดยาก^{๖๙} ดังนั้น ในเมื่อการมีมิตรที่เลวก็จะนำไปสู่ความคิดที่เลวด้วยเช่นเดียวกัน มิตรที่เลวย่อมนำไปสู่การส่งเสริมมิฉะตมิตติได้ฉะตมิตติ มิตรที่ดีหรือกัลยาณมิตร ย่อมนำไปสู่การส่งเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง หรือการมีสัมมาทิฐิได้ฉะตมิตติเหมือนกัน

สรุปได้ว่า ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกจึงมีความสำคัญพอๆ กัน ส่งเสริมเกื้อกูลพอๆ กัน ย่อมนำไปเพื่อการบรรลุอริยผลได้ทุกชั้น ตั้งแต่โสดาปัตติผลจนถึงอรหัตตผล เพราะถ้าเห็นว่าปัจจัยภายนอกไม่สำคัญเราก็จะต้องมี ครูอาจารย์ เราเก่งเราสามารถคิดได้เอง แม้กระทั่งพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เป็นเช่นนั้น ถึงแม้ว่าอาจารย์หรือเสียงภายนอกจะไม่ได้ทำให้พระพุทธเจ้าบรรลุธรรมโดยตรงก็ตาม แต่อาจารย์เหล่านั้นมีส่วนทำให้พระพุทธเจ้าบรรลุได้ เพราะถ้าปราศจากรากฐานของความรู้แล้ว มนุษย์ก็จะไม่สามารถไปถึงจุดสุดยอดได้ เสียงภายนอกจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดชอบ หรือสัมมาทิฐิ เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าวอีกชั้นหนึ่ง ทำให้มีเหตุผล และไม่มกมาย จนสามารถคิดอย่างถูกวิธีถูกระบบ เป็นวิธีคิดด้วยวิถีทางแห่งปัญญานั้นเอง

เมื่อผู้ปฏิบัติที่สามารถปฏิบัติได้ตามในข้อนี้แล้ว ก็ย่อมเห็นคุณค่าของเองทั้งใน ๓ มิติด้วยกัน คือคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ คุณค่าของการดำเนินชีวิต และคุณค่าของการอยู่ร่วมกันในสังคม ในชีวิตๆ หนึ่งที่ได้เกิดมาแล้วสามารถพึ่งพาตนเองได้ อีกทั้งยังมีชีวิตเพื่อเกื้อกูล มีความรักเมตตาช่วยเหลือแบ่งปันให้แก่ผู้อื่นด้วย เพื่อนำมาพัฒนาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองต่อไป

๔.๓ การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน

การประยุกต์ใช้หลักสัมมาทิฐิหรือความเห็นตรง ในบริบทของความเห็นตรงของผู้วิจัยก็คือ การเห็นคุณค่าของมนุษย์ หรือการเห็นคุณค่าของตนเอง มนุษย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยแนวคิด ๒ ส่วนนี้ ในการบูรณาการเพื่อประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน นั่นคือ การปลูกฝังความคิดเชิงบวก หรือจิตวิทยาเชิงบวก คือการมองโลกในแง่ดี และ สมถกรรมฐาน หรือสัมมาสมาธิ โดยสามารถเขียนเป็นสมการได้ดังนี้ คือ

แผนภูมิที่ ๔.๑ สมการแสดงการประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน

$$\text{การเห็นตรง (สัมมาทิฐิ)} = \text{จิตวิทยาเชิงบวก} + \text{สมถกรรมฐาน (สัมมาสมาธิ)}$$

^{๖๗} พุ.อิตติ.(บาลี) ๒๕/๑๗/๒๔๒., พุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑.

^{๖๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

๑๓๑.

^{๖๙} ดุราละเยียดใน พ.อ.อิตติ.(บาลี) ๓๐/๑๒๓/๒๔๙., พ.อ.อิตติ.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙.

การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวก หรือ ในที่นี้ผู้วิจัยขอหมายถึง “จิตวิทยาเชิงบวก” หรือ **Positive psychology**^{๗๐} มีแก่นสารมาจากพระพุทธศาสนาและการฝึกโยคะ คือการใช้ปัญญาควบคุมความอยาก ความหลง ความกลัว ความวุ่นวาย และทำลายสภาพความเชื่อ ทศนคติ นิสัยของความคิด ซึ่งเมื่อเปลี่ยนแปลงแล้ว เราก็จะเป็นมากกว่าผู้ที่เจริญเติบโตเต็มที่ เราจะเผชิญกับความวุ่นวายของโลกด้วยสติปัญญา ความแข็งแกร่ง และความเชื่อมั่น^{๗๑} เป็นแขนงวิชาหนึ่งของจิตวิทยา ที่นำกระบวนการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการแสวงหาคำตอบ เพื่อการพัฒนาและฝึกฝนอัจฉริยภาพ เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของบุคคลปกติ ให้มีความสุขและสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น^{๗๒} อีกทั้งสร้างความเจริญก้าวหน้าสำหรับบุคคล ครอบครัว และชุมชน^{๗๓} เป็นศาสตร์ที่ให้ความสนใจไปที่การพัฒนาตนเองแทนการรักษาโรค^{๗๔} มีจุดสนใจในเรื่อง คุณภาพชีวิต ความสุข ความทุ่มเทจดจ่อ จุดแข็งของแต่ละบุคคล ความฉลาด ความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการ และคุณลักษณะของกลุ่มและสถาบัน นอกเหนือจากนั้น จุดสนใจไม่ได้มีอยู่เพียงทำให้ระดับบุคคลมีความสุข ด้วยวิธีการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง แต่ต้องเป็นความสุขและความเติบโตของระดับกลุ่มด้วย เราจะมองว่าบุคคลและกลุ่มจะดีขึ้นได้อย่างไร และการทำให้คุณภาพชีวิตของบุคคลดีขึ้น แล้วจะมีผลกระทบเชิงบวกต่อคนอื่นๆ อย่างไร อันนำไปสู่การแก้ปัญหาแบบ win-win^{๗๕}

จิตวิทยาเชิงบวกเกี่ยวข้องกับการศึกษาใน ๓ ประเด็น คือ

(๑) อารมณ์เชิงบวก (Positive emotions) เป็นความรู้สึกและอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ที่ผ่านกระบวนการคิด (cognitive) และประสบการณ์ (experience) ที่ส่งผลดีและเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าให้แก่บุคคล เช่น สติรู้ตื่นลื่นไหลในกิจกรรม (flow) ความหวัง (hope) การมองโลกในแง่ดี (optimism) และความสุข (happiness) พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับการมีความพึงพอใจในอดีตของตน มีความสุขอยู่กับปัจจุบัน และการมีความหวังสำหรับอนาคต

(๒) คุณลักษณะบวกของปัจเจกบุคคล (Positive individual traits) มุ่งเน้นไปที่ความสามารถพิเศษหรือความเข้มแข็ง (strength) และคุณธรรมของบุคคล

^{๗๐} ชัยญานัก พงศ์ขยกร, “การเจริญสติเชิงพุทธที่ประยุกต์ใช้ในจิตวิทยาเชิงบวก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑.

^{๗๑} Levine, Marvin, **The Positive Psychology Of Buddhism and Yoga: Paths to a Mature Happiness**, (Mahwah, New Jersey London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 2000), pp. 15.

^{๗๒} Compton, William C., "1". **An Introduction to Positive Psychology**. Wadsworth Publishing. (2005): pp. 1–22.

^{๗๓} Seligman, Martin E.P., "Positive Psychology: An Introduction", **American Psychologist** Vol. 55, No. 1 (2000): pp. 5–14.

^{๗๔} Peterson, Christopher, **Positive psychology. Reclaiming Children and Youth**, Vol.18, No.2 (2009): pp. 3-7.

^{๗๕} Kate Hefferon & Ilona Boniwell, **Positive Psychology: Theory, Research and Applications**, (England: McGraw-Hill, Open University Press, 2011), pp. 2.

(๓) สถาบันเชิงเป็นบวก (Positive institutions) ขึ้นอยู่กับจุดแข็งของประชาชนในการทำให้ชุมชนดีขึ้น^{๗๖} เช่น ประชาธิปไตย ครอบครัวที่แข็งแกร่ง เป็นต้น

ซึ่งหลักการทั้ง ๓ ประเด็นต่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน^{๗๗}

จิตวิทยาเชิงบวก มีเป้าหมายที่จะช่วยให้ผู้คนเปลี่ยนสไตล์การคิดเชิงลบ ให้เป็นวิธีการ “เปลี่ยนความรู้สึก” เป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการที่เราคิดเกี่ยวกับคนอื่น ๆ อนาคตของเรา และตัวเราเอง ซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนรับผิดชอบอย่างยิ่งต่อความสำเร็จนี้ กระบวนการคิดส่งผลกระทบต่ออารมณ์ของเรา เมื่อเราสามารถดึงความสนใจออกไปจากความคิด ในเรื่องไร้สาระที่เรื้อรังอยู่ภายใน จะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดี การเปลี่ยนแปลงของเราเช่นนี้ย่อมส่งผลอย่างรวดเร็วต่อวิธีการคิดในเรื่องของความทุกข์^{๗๘} โดยนักวิจัยทางจิตวิทยาเชิงบวก ได้แบ่งประเภทของความทุกข์ออกเป็น ๓ แบบ โดยแต่ละแบบจะทับซ้อนกัน ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ชีวิตที่มีสุข (The Pleasant Life) หรือ ชีวิตที่สนุกสนาน เป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จจากการแสวงหาอารมณ์เชิงบวกในปัจจุบัน อดีต และอนาคต อารมณ์เชิงบวกเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีและมีสุขภาพสมบูรณ์ (เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัว งานอดิเรก ความสนใจ ความบันเทิง เป็นต้น) เป็นเพียงองค์ประกอบชั่วคราวของความทุกข์ซึ่งอาจจะมีค่าสำคัญน้อยที่สุด^{๗๙} ผลวิจัยพบว่าอารมณ์เชิงลบสามารถสร้างความเสียหายได้ แต่ผลกลับกันอารมณ์เชิงบวกช่วยแก้ไขเรื่องหัวใจและหลอดเลือดที่เป็นผลกระทบจากอารมณ์เชิงลบ เมื่อคนสัมผัสกับความเครียดจะแสดงออกด้วยอัตราการเต้นของหัวใจเพิ่มขึ้น น้ำตาลในเลือดสูงขึ้น การขจัดภูมิคุ้มกัน และการปรับตัวอื่นๆ ที่เหมาะสมที่สุดกับการกระทำในทันที หากไม่มีการควบคุม และยังคงมีการใช้งานทางสรีรร่างกายต่อไปเป็นเวลานาน สามารถนำไปสู่การเจ็บป่วย โรคหลอดเลือดหัวใจ และการเสียชีวิตสูงช่วยให้ผู้คนภายใต้ความกดดันกลับสู่การมีพื้นฐานสุขภาพ ร่างกายที่แข็งแรงที่ดีขึ้น^{๘๐} และประโยชน์มากมายของการออกกำลังกายคือ ช่วยปรับปรุงอารมณ์ให้ดีขึ้น^{๘๑}

(๒) ชีวิตที่ดี (The Good Life) หรือชีวิตที่ใจจดจ่อ (immersion) ตั้งมั่น (absorption) และความลื่นไหล (flow) ที่รู้สึกได้โดยปัจเจกบุคคลเมื่อทำงานด้วยความพอใจอย่างที่สุด ชีวิตที่ดีตรงกันข้ามกับชีวิตที่มีสุข เพราะไม่ได้เกี่ยวกับการเพิ่มอารมณ์เชิงบวก แต่เป็นชีวิตที่ประสบ

^{๗๖} Seligman, Martin E.P., “**Our Mission**”, Positive Psychology Center, [online], source: <http://www.positivepsychology.org/aboutus.htm> [April 16, 2015].

^{๗๗} Seligman, Martin E. P., **Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment**, pp. 2.

^{๗๘} Ibid., pp. 275.

^{๗๙} Wallis, Claudia, (Jan. 09, 2005), **The New Science of Happiness**, [online], source: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1015832,00.html> [April 14, 2015].

^{๘๐} Fredrickson BL, Mancuso RA, Branigan C, Tugade MM, "The Undoing Effect of Positive Emotions". **Motiv Emot** Vol. 24 No. 4 (2000): 237–258.

^{๘๑} Loyd, Robin, (May 30, 2006), “Best Benefit of Exercise? Happiness.”, **Fox News**, [online], source: <http://www.foxnews.com/story/2006/05/30/best-benefit-exercise-happiness/> [April 14, 2015].

ความสำเร็จในการใช้จุดแข็ง ที่เป็นจุดเด่นของเราเพื่อความสุขใจที่เต็มเปี่ยมในขอบเขต ที่สำคัญของชีวิต เช่น การทำงาน ความรัก และการเลี้ยงดูเด็ก^{๘๒}

(๓) ชีวิตที่มีความหมาย (The Meaningful Life) หรือ ชีวิตที่มีความผูกพัน เป็นชีวิตที่มีการใช้จุดแข็งที่เด่นและคุณธรรมของเราในการรับใช้สิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าที่คุณเป็นอยู่ คือการที่ได้ทำสิ่งที่รักสิ่งที่ชอบแล้วสิ่งนั้นส่งผลให้คนรอบๆ ข้างเราได้มีความสุขไปด้วย เป็นการเติมเต็มความหมายให้แก่ชีวิต^{๘๓} เป็นรูปแบบชีวิตที่มีความสุข ที่มักได้รับยกย่องว่ามีคุณค่าสูงสุด มีความหมายคล้ายกับคำว่า ความอึดอับ หรือความงอกงามทางจิตใจ^{๘๔}

มีข้อสังเกตได้ว่าการประยุกต์ใช้จิตวิทยาเชิงบวก เพื่อการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ในทางพระพุทธศาสนานั้น นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเอง ก็มีความเห็นคล้ายตามจิตวิทยาเชิงบวกนี้ด้วยเช่นเดียวกัน อย่างเช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ได้สอนให้มองส่วนดีของผู้อื่น ก็คือมองโลกในแง่ดี หรือ มองโลกเชิงบวก ดังบทกลอนภาสิต ต่อไปนี้

เรามีส่วน เลวบ้าง ช่างหัวเขา	จงเลือกเอา ส่วนที่ดี เรามีอยู่
เป็นประโยชน์ โลกบ้าง ยังน่าดู	ส่วนที่ชั่ว อย่าไปรู้ ของเขาเลย
จะหาคน มีดี โดยส่วนเดียว	อย่ามัวเที่ยว ค้นหา สหายเอ๋ย
เหมือนเที่ยวหา หนวดเต่า ตายเปล่าเลย	ฝึกให้เคย มองแต่ดี มีคุณจริง ^{๘๕}

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสังคมปัจจุบันที่มนุษย์มีความทุกข์มากขึ้น การเห็นคุณค่าของตนเองก็ยิ่งมีความสำคัญมากตามไปด้วยเช่นกัน เราจะพบเจอได้บ่อยๆ โดยเรียกการเห็นคุณค่าของตนเองว่า ระดับความเข้มแข็งทางจิตใจ ผู้ที่คิดว่าตนโชคร้าย มีปัญหาความรัก ซึมเศร้าบ่อยๆ มีปัญหาเรื่องมนุษยสัมพันธ์ ทั้งหมดนี้ล้วนเกี่ยวข้องกับการเห็นคุณค่าในตนเองทั้งสิ้น ต่อให้ผู้ที่เห็นคุณค่าในตนเองสูง ตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกกดดันด้วยความเครียดตลอดเวลา เขาจะเห็นคุณค่าของตนเองลดลง และอาจจะกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ความคิดเชิงลบ” (Negativity) ซึ่งบางครั้งก็ทำให้เรื่องเล็กๆ ที่แก้ไขได้ง่ายดายกลับกลายเป็นเรื่องใหญ่ และยังไปรบกวนประสิทธิภาพในการตัดสินใจของตนเองอีกด้วย ทั้งนี้ความคิดเชิงลบ ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นกลไกในการเอาตัวรอด โดยใช้ความกลัวเป็นหลัก แต่หากคนๆ นั้นมีความคิดเชิงลบมากๆ เข้า จะทำให้กลายเป็นคนไม่กล้าเปลี่ยนแปลงใดๆ และที่แย่กว่านั้นคือมันอาจทำให้เขาพลาดโอกาสดีๆ มากมายในชีวิต ส่งผลให้เกิดกับการเห็นคุณค่าของตนเองในด้านลบด้วย การคิดลบย่อมนำไปสู่การกระทำที่เป็นลบด้วย สรุปได้ว่า Negative Thinking เทียบเคียงได้กับกุศล ส่วน Positive Thinking เทียบเคียงได้กับกุศล

การประยุกต์แนวคิดสมถกรรมฐาน โดยสมถกรรมฐานในที่นี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นไปที่สัมมาสมาธิ อันเป็นองค์มรรคข้อสุดท้ายในอริยมรรคมีองค์ ๘ คือสัมมาสมาธิ นั่นเอง มีความหมายปรากฏในมหาจิตตารัสกสูตรว่า

^{๘๒} Seligman, Martin E. P., **Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment**, pp. 6, 88.

^{๘๓} Ibid., pp. 93.

^{๘๔} Seligman, Martin E.P., **Positive Psychology**, TED Conference, [online]. source: http://bestidea53.blogspot.com/2011/10/blog-post_1146.html [Jul.y 8, 2014].

^{๘๕} พุทธทาสภิกขุ, **หัวข้อธรรมในคำกลอน**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๘.

สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) อันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะ มีปริชาาร คือ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ), สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ), สัมมาวาจา (เจรจาชอบ), สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ), สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ), สัมมาวายามะ(พยายามชอบ), สัมมาสติ(ระลึกชอบ) สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว แวดล้อมด้วยองค์ ๗ นี้ เรียกว่า สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะ (มีเหตุปัจจัย) บ้าง เรียกว่า สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ มีปริชาาร (มีองค์ประกอบ) บ้าง^{๘๖}

ในคัมภีร์วิภังคสูตรปรากฏ สัมมาสมาธิ ว่าหมายถึง เป็นสมาธิตามแนวแผน ๔ ดังนี้คือ

(๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

(๒) เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

(๓) เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสดยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”

(๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๘๗}

ดังนั้นสัมมาสมาธิ คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ สมาธิที่เจริญตามแนวของ แผน ๔^{๘๘} เป็นความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต^{๘๙} หรือเรียกว่า สมณั่นเอง^{๙๐}

ในมุมมองของชาวตะวันตกก็มีความเห็นในเรื่องของการเจริญสติ ที่มีความสอดคล้องกับทางพระพุทธศาสนาด้วยเช่นเดียวกัน โดย Goldstein, J. ได้กล่าวว่า การเจริญสติ คือการให้ความสนใจอย่างแน่วแน่ที่จะรับรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน เรียกว่า “การใส่ใจรับรู้” เป็นความใส่ใจไปที่ความรู้สึกตัวแบบนาที่ต่อเนื่อง ในองค์ประกอบต่าง ๆ ของสถานการณ์ที่กำลังประสบอยู่ เช่น ความคิด อารมณ์ ความรู้สึกทางกายภาพ และสภาพแวดล้อม จุดมุ่งหมายของการเจริญสติ คือ การอยู่กับปัจจุบันขณะ ทำให้เรียนรู้ที่จะสังเกตเห็นการเกิดขึ้นและดับไปของประสบการณ์ เราไม่ตัดสินประสบการณ์และความคิด หรือเราไม่พยายามที่จะหาทางแก้ไขและให้ข้อสรุป หรือเปลี่ยนอะไร

^{๘๖} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๔-๑๓๕., ส.ม.(บาลี) ๑๙/๒๘/๑๖-๑๗., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๘/๒๘-๒๙.

^{๘๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๐๓/๒๖๘., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๓/๓๓๗., ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๕., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗-๑๒๘., ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๑., ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓-๔๒๔., ส.ม.(บาลี) ๑๙/๘/๘., ส.ม.(ไทย) ๑๙/๘/๑๓., อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๔๘๗/๒๘๔., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒-๓๗๓.

^{๘๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๕.

^{๘๙} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๒๔/๘., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๙๐} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๓๖๒/๓๐๔., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๒/๓๔๐.

ความท้าทายในช่วงเวลาการเจริญสติ ก็คือการสังเกต^{๙๑} ประโยชน์ของการฝึกเจริญสติ ได้แก่ การลดความเครียด ความวิตกกังวล ภาวะซึมเศร้า และอาการปวดเรื้อรัง^{๙๒}

นอกจากนี้ Ellen J. Langer ยังกล่าวว่า คนที่เข้าไปในภาวะของ “การเจริญสติ” มักจะติดอกติดใจในวิถีจนเป็นพฤติกรรม มีอาการคล้ายกับการท่องจำบทละครที่คุ้นเคย โดยปราศจากการรับรู้มากนัก ราวกับว่าอยู่บนเครื่องยนต์ขับเคลื่อนอัตโนมัติ^{๙๓} และ Richard J. Davidson ยังกล่าวสนับสนุนว่า “การเจริญสติ เจริญสมาธิ” นั้นเหมาะสมสำหรับระบุเอกลักษณ์ที่ถูกต้องและการจัดการซึ่งอารมณ์^{๙๔}

โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจที่ไม่เพียงแต่ประเทศไทย แม้แต่ทั่วโลกก็ยังให้ความสนใจด้วย คือเรื่อง ๑๓ นักเตะทีมหมูป่าอะคาเดมี ที่ติดอยู่ในถ้ำขุนน้ำนางนอนนานถึง ๑๐ วัน จากเหตุการณ์น้ำป่าไหลหลากเข้าไปในถ้ำ ขณะที่พวกเขากำลังเที่ยวอยู่นั้น ทำให้พวกเขาต้องเลื่อนลึกเข้าไปเรื่อยๆ จนไม่สามารถจะออกมาได้แล้ว^{๙๕} ในนาทีวิกฤตเช่นนี้ ถ้าพวกเขาไม่เห็นคุณค่าของตนเอง ไม่เห็นคุณค่าของชีวิต หรือผู้ที่มีทัศนคติลบ หรือผู้ที่ไม่เคยฝึกปฏิบัติอะไรมาก่อนเลย ก็คงท้อแท้ยอมตายไปแล้วก็ได้ แต่นี่พวกเขารอดมาได้ ก็เพราะการคิดบวก และการใช้สมรรถฐานคู่กันไป ในการคิดถึงอนาคต ซึ่งเป็นเหมือนพลังหล่อเลี้ยงจิตใจและให้กำลังใจ

จากเหตุการณ์นี้ ก็แสดงให้เห็นว่าสอดคล้องกับการเห็นคุณค่าของมนุษย์ การเห็นคุณค่าของชีวิต ที่บุคคลส่วนใหญ่ก็มีใจที่อยากจะช่วย แม้แต่คนทั่วโลกก็ยังเห็นในคุณค่าของชีวิตทั้ง ๑๓ คนนี้ด้วย จึงถือเป็นคุณค่าสากล ที่ทั่วโลกให้ความสำคัญ ที่เรารักชีวิตของเรา ผู้อื่นก็รักชีวิตของตนด้วยเช่นกัน นี่จึงเป็นข้อดีของจิตวิทยาเชิงบวก ดังนั้น แนวทางหนึ่งที่ผู้วิจัยนำเสนอจึงมองข้ามจิตวิทยาเชิงบวกไปไม่ได้ สมรรถฐานจึงเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นเพราะเข้าได้ถึงกับจิตวิทยาเชิงบวก

ดังนั้น ความคิดเชิงบวกเป็นเรื่องของกลไกสมองที่สามารถฝึกได้ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกเจริญสติและการทำสมาธิที่เป็นเรื่องของสมรรถฐาน และต้องตั้งใจในการทำอย่างสม่ำเสมอจนติดเป็นนิสัย และสามารถปลูกฝังให้เพิ่มขึ้นได้ ก็เพราะความคิดเชิงบวกจะมีอารมณ์เชิงบวกที่เกี่ยวข้องกับอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต เมื่อระลึกถึงสิ่งที่ผ่านมาในอดีตด้วยความสบายใจ เช่น รู้สึกขอบคุณและให้อภัย เพราะการให้อภัยถือเป็นเครื่องมือล้างพิษในใจของตนเอง ที่จะสามารถล้างข้อมูลในจิตได้สำนึกได้ ในปัจจุบันเราควรมีชีวิตอยู่ด้วยความปิติยินดีและสุขใจ ส่วนอนาคต เราต้องมีความหวังพร้อมกับการมองในแง่ดี โดยการเรียนรู้ที่จะยอมรับเมื่อมีความคิดร้ายๆ ที่เกิดขึ้นอย่างทันที

^{๙๑} Goldstein, J., **Insight Meditation: The Practice of Freedom**, (Boston: Shambala, 2003), Gunaratana, H., **Mindfulness in Plain English**, (Boston: Wisdom Publications, 1992), pp. 115.

^{๙๒} Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D., Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects. **Psychological Inquiry**, Vol. 18 (2007): 211-237.

^{๙๓} Weiten, Dunn, Hammer, Wayne, Dana, Elizabeth, **Psychology Applied to Modern Life**, (Wadsworth Cengage learning, 2009), p. 521.

^{๙๔} Richard J. Davidson and Sharon Begley, **The Emotional Life of Your Brain**, (New York: Hudson Street Press, 2012), pp 96.

^{๙๕} บิลล์ ไวท์เฮาส์, (๕ ก.ค. ๖๑), “เปิดเผยครั้งแรก ๒ ฮีโร่ที่ดำน้ำช่วยเหลือนักเตะไทยติดถ้ำ”, **ไทยรัฐ**, [ออนไลน์] <https://www.thairath.co.th/content/1327011> [5 ก.ค. 2561].

จากที่อธิบายมาทั้งหมดแล้วนี้ ถึงแม้ว่า สัมมาทิฐิจะมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ในฐานะที่เป็นตัวนำ เป็นประธานของอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ดี เป็นหลักคิดในเรื่องของปัญญาตามหลักไตรสิกขา ก็ดี หากขาดมรรคข้อแรกหรือสัมมาทิฐินี้ จะไม่สามารถเจริญมรรคข้อถัดไปได้เลย แต่สัมมาทิฐิก็ไม่สามารถจะอยู่โดดเดี่ยวได้โดยตัวของมันเอง จะต้องประกอบไปด้วยองค์มรรคอีก ๗ ข้อ บุคคลถึงจะเข้าใจธรรมชาติ นั่นก็คือความสัมพันธ์กันของมรรคทุกข้อ เริ่มจากข้อสุดท้ายไปจนถึงข้อแรก คือสำหรับปุถุชน และหากย้อนกลับไป สัมมาทิฐิของพระอริยะ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากขาดสัมมาสมาธิ ซึ่งนี่ก็คือความสัมพันธ์ หรือความสำคัญของมรรคทั้งแปด ขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ จึงอธิบายได้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้คือหนทางแห่งการดำรงชีวิตอย่างรู้แจ้ง มีสติเป็นพื้นฐานด้วยการฝึกสติ สามารถพัฒนาสมาธิซึ่งจะช่วยให้บรรลุถึงปัญญา เพราะสัมมาสมาธิจึงสามารถบรรลุถึงสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ ขอเพียงปฏิบัติถูกตามมรรคมีองค์แปดอย่างพอเหมาะพอดี ก็จะได้ประโยชน์ลงตัวไปโดยอัตโนมัติ เพราะเมื่อได้ทิศทางที่ถูกต้องแล้ว ไม่ว่าจะพิจารณาอย่างไร ย่อมไม่มีทางหลงทาง แล้วยังมีกำลังพร้อม ให้เกิดปัญญาความเข้าใจซึ่งพัฒนาขึ้นจนสามารถกำจัดความไม่รู้ (อวิชชา) ได้ในที่สุด

การสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง เมื่อปฏิบัติตามแนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐานนี้แล้ว จักทำให้เห็นคุณค่าของการดำเนินชีวิตอย่างลงตัวและมีความหมาย ให้ทุกอย่างคิดบวกแม้เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาหรือเหตุการณ์คับขันก็ตาม สามารถใช้สติใช้สมาธิจนผ่านภาวะนั้นๆ มาได้ การคิดบวกยังมีผลกระทบกับผู้ที่อยู่รอบข้างเราด้วย ทำให้ลดความตึงเครียด อารมณ์และจิตใจอ่อนคลาย มองทุกอย่างเป็นธรรมชาติด้วยใจสบายๆ ผู้คนที่ล้อมรอบตัวเราก็จะพลอยซึมซับสิ่งดีๆ เหล่านี้ไปด้วย จึงเป็นการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองอย่างแท้จริง

๔.๔ การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

หลักไตรสิกขา เป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้อย่างขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ประกอบด้วย

- (๑) อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง
- (๒) อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง
- (๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง^{๙๖}

ไตรสิกขา หรือ สิกขา ๓ เรียกก่ายๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา^{๙๗}

พระพุทธเจ้าทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในชั้น ๓ ประการ คือ

- (๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลชั้น
- (๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิชั้น
- (๓) สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาชั้น^{๙๘}

^{๙๖} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๘๒/๒๒๒., ๘๗/๒๒๕., ๙๐/๒๒๙., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙., ๘๗/๓๑๒., ๙๐/๓๑๘., อัง.นกก.(บาลี) ๒๒/๑๐๕/๔๒๒., อัง.นกก.(ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๖-๖๒๗.

^{๙๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๐๗.

^{๙๘} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๖๒/๔๑๒., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

หลักไตรสิกขา จัดเป็นหลักธรรมสำหรับฝึกฝนอบรมมนุษย์ อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ศีลเป็นเกี่ยวกับเรื่องพฤติกรรมข้อห้ามข้อปฏิบัติ สมาธิเป็นเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาจิต การพัฒนาจิต มีฌานเป็นเป้าหมาย เพื่อจะได้สมาธิ ในขณะที่ปัญญาก็เป็นเรื่องการพัฒนาปัญญา มีการเห็นชอบ คือสัมมาทิฐิเป็นตัวตั้งเป็นเป้าหมาย มินิพพานเป็นเป้าหมาย โดยที่ทั้งศีล สมาธิ และปัญญานั้น ต่างมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม และมีฐานะเป็นแม่บท เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ ที่ถือได้ว่าเป็นระบบมาตรฐานระดับสากลอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส หรือการบรรลุนิพพาน อันเป็นอุดมคติทางพระพุทธศาสนาที่ทุกคนสามารถพัฒนาตนและบรรลุถึงได้

อริสติกขา มีความหมายตามในพระไตรปิฎก คือ มีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย^{๙๙} ฉะนั้นการจะฝึกฝนอบรมเพื่อให้เกิดศีลในขั้นสูงจึงต้อง พัฒนาความประพฤติ มีความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรกัน ได้ฝึกในมรรยาบทอันงาม การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน^{๑๐๐} การมีศีลจึงเป็นสิ่งที่ควรมีในทุกกลุ่มบุคคล โดยเริ่มจากระดับปฐมชนกคือ ศีล ๕ ซึ่งก็คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน และมีอาชีวะบริสุทธิ์^{๑๐๑} ศีล ๕ จึงเป็นเหมือนเครื่องมือในการตรวจสอบพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนั้นการอาศัยศีลเป็นรากฐาน จึงเป็นพื้นฐานของการเสริมสร้างการเห็นคุณค่าของตนเอง ซึ่งหมายความว่ามนุษย์ที่มีพฤติกรรมที่ดีเท่านั้นคือมนุษย์ที่มีคุณค่า ส่วนมนุษย์ที่ก่อกรรมทำชั่ว มีพฤติกรรมที่ไม่มีคุณค่าก็จะเป็นมนุษย์ที่ไม่มีคุณค่าเอาเสียเลย

ผู้วิจัยได้มองเห็นว่าการเห็นคุณค่าของมนุษย์ ก็คือการปฏิบัติตามหลักศีล ๕ โดยมองในเรื่องมิติของคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ในเบื้องต้นมีอยู่ ๕ มิติ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

คุณค่าในมิติแรก มนุษย์ต้องรักและหวงแหนชีวิต โดยการดูแลชีวิตอย่างดีที่สุด ด้วยการยังชีวิตด้วยปัจจัย ๔ หรือของที่จำเป็นอย่างยิ่งยวด สำหรับมนุษย์มีอยู่ ๔ อย่าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งทั้งฆราวาสและบรรพชิตล้วนมีความต้องการเสมอภาคกัน จึงสำคัญในฐานะเป็นคุณค่าแท้ในการดำรงชีวิตอยู่ อีกทั้งยังเป็นคุณค่าในการไม่ไปฆ่าฟันทำร้ายชีวิตทั้งของตนเองและของผู้อื่นด้วย

คุณค่าในมิติที่สอง คุณค่าของทรัพย์สิน คุณค่าของการครอบครองทรัพย์สิน ตนเองรักและหวงแหนทรัพย์สินอย่างไร ผู้อื่นก็รักและหวงแหนทรัพย์สินของตนเองเช่นกัน เราจึงไม่ควรไปลักหรือถือครองทรัพย์สินของใครโดยที่เขายังไม่ได้อนุญาต รวมทั้งการทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นด้วย

^{๙๙} อก.ติก.(บาลี) ๒๐/๙๐/๒๒๙., อก.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘.

^{๑๐๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๐, ๑๕๓.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕, ๒๓๘.

คุณค่าในมิติที่สาม คุณค่าของครอบครัว คุณค่าของคู่ครอง มนุษย์ทุกคนก็มีสิทธิ์ที่จะมีคู่ครองมีครอบครัวโดยเฉพาะด้านฆราวาส เมื่อเรามีคู่ชีวิตเรามีคู่ครองเราก็ไม่ควรที่จะไปละเมิดเพื่อยังพลาไปแย่งของของคนอื่น เราหวงคนอื่นเขาก็หวงด้วยเช่นเดียวกัน

คุณค่าในมิติที่สี่ เป็นเรื่องคุณค่าของข้อมูลที่ถูกต้อง ข้อมูลมีความสำคัญมาก ถ้าข้อมูลผิดพระพุทธเจ้าไม่มีทางที่จะตรัสรู้ได้เลย พระองค์ก็ต้องเก็บข้อมูลก่อน ต้องศึกษาวิชา มีข้อมูลเป็นเหมือนวิชา ดังนั้นถ้าข้อมูลผิดผิดๆ วิชาผิดๆ พุทธผิดๆ ก็คือ โง่ทงนั่นเอง

คุณค่าในมิติที่ห้า เป็นคุณค่าในเรื่องของสติ สติเป็นเรื่องที่ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ เพราะสติเป็นสิ่งที่คู่กับปัญญา ในมหาสติปัฏฐานสูตร สติคือความระลึกได้ ความรู้ชัด ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ยังมี สัมมาสติ ดังนั้นสติคือศีลข้อที่ ๕ ฉะนั้นถ้าเราไปดื่มเหล้า ก็จะทำให้เราขาดสติ ดังนั้นคนที่ดื่มเหล้าจึงเป็นคนที่ขาดสติ เหล้าจึงเป็นตัวทำลายสติ คุณค่าของศีลข้อที่ ๕ จึงอยู่ที่สติ มนุษย์ที่เกิดมาจึงควรที่จะเห็นคุณค่าของสติ ดังนั้นการที่เราไปดื่มเหล้าก็เท่ากับเราไม่เห็นคุณค่าของสติ เป็นการบั่นทอนสติทำให้ปัญญาทึบ ทำให้เราไม่สามารถไปถึงจุดนั้นได้เลย

ข้อปฏิบัติในเรื่องของศีลเพื่อให้เกิดการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง จึงหมายถึงการปฏิบัติตามหลักของศีล ๕ ที่มีอยู่ ๕ อย่าง คือ

(๑) มนุษย์ไม่ควรที่จะไปฆ่าใคร ไปทำลายอายุ ไปบั่นทอนอายุ ไปเบียดเบียนอายุ หรือไปตัดอายุทั้งของเราและผู้อื่น สรุปรวมคือการฆ่าตัวตายก็ห้ามการฆ่าผู้อื่นก็ห้าม

(๒) ห้ามขโมย คือการไปรบกวนสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่น การจี้ปล้นทรัพย์สินของผู้อื่น การฉ้อฉล ฉ้อโกงตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยจนถึงระดับที่รุนแรง

(๓) เว้นจากการประพฤติดีกในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน ไม่ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น ไม่คบชู้ชู้ชาย

(๔) เว้นจากการพูดเท็จ ไม่โกหกพูดแต่ความจริง จดเว้นพูดคำหยาบ คำส่อเสียด เพื่อเจ้าและเบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วยวาจา หรือคำพูด

(๕) เว้นจากการดื่มสุรายาเมา เมื่อใดที่มนุษย์ดื่มสุรา หรือของมึนเมาเข้าไป ก็จะทำให้ตนเองนั้นขาดสติ ขาดความยับยั้งชั่งใจจนก่อให้เกิดการประพฤติดีกในสิ่งที่เลวร้ายได้ ซึ่งศีลข้อที่ ๕ นี้เป็นข้อที่สำคัญที่สุด เพราะคนที่ขาดสติสามารถกระทำความชั่ว รวมไปถึงการประพฤติดีกในศีลข้ออื่นๆ ได้อีกด้วย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเห็นคุณค่าของตนเอง ก็คือการเห็นคุณค่าของมนุษย์ ด้วยการเห็นคุณค่าใน ๕ มิติ มีการพัฒนาตนตามหลักศีลหรือพฤติกรรมที่ว่านี้ ก็จะเรียกว่าเป็นผู้มีพฤติกรรมทางบวก เป็นการกระทำที่ดี เป็นการกระทำที่น่าพอใจที่น่าปรารถนา ก็จะทำให้เป็นคนดี ย่อมเป็นที่รักใคร่ต่อพวกพ้อง และต่อสังคม

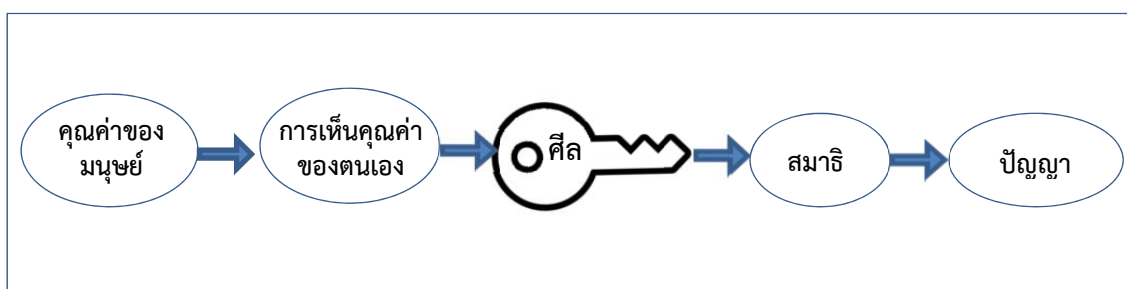
ศีลในระดับของพระอริยบุคคลเริ่มตั้งแต่พระโสดาบันบุคคล เป็นบุคคลผู้ประเสริฐมีกิเลสน้อยลงมากแล้ว ผู้เข้าถึงกระแสแห่งมรรคปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นผู้ซึ่งบำเพ็ญและสมบูรณ์แล้วด้วยศีล คือไม่ผิดศีล ๕ ดังนั้น แสดงว่าโสดาบันเป็นผู้มีคุณค่าในเชิงศีลสมบูรณ์ เป็นมนุษย์ที่มีคุณค่า มีปกติทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ, พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้ง

เดียวก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ เป็นผู้บำเพ็ญศีลได้สมบูรณ์แล้ว มีปกติทำสมาธิและปัญญา พอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง, พระอนาคามี คือ ผู้จะไม่หวนกลับมาอีก เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป มีศีลและสมาธิบริบูรณ์ แสดงว่า พุทธิกรรมสมบูรณ์และจิตก็สมบูรณ์ด้วย และพระอรหันต์ คือ ผู้บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดคือนิพพาน เป็นผู้บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญาได้ครบถ้วนบริบูรณ์^{๑๐๒}

การมีศีลจึงเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ สมาธิเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ศีลต้องมาก่อนสมาธิ ศีลเป็นจุดเริ่มต้น สมาธิมาก่อนปัญญา ปัญญาเป็นลำดับสุดท้าย ไม่มีอะไรเหนือปัญญาอีกแล้ว ดังปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรว่า สมาธิอันบุคคลอบรมโดย มีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญากเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะ (กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ)ทั้งหลาย^{๑๐๓} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจะพัฒนาจนถึงขั้นให้เกิดปัญญาให้หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ล้วนต้องอาศัยศีลเป็นพื้นฐานอย่างดียิ่ง ดังนั้นเราจึงให้ความสำคัญกับศีล เพราะบันไดขึ้นสู่สวรรค์เสมอด้วยศีลไม่มี, มีศีลเพื่อเป็นบาทฐานในการเจริญภาวนาเพื่อรู้แจ้งธรรมต่อไป^{๑๐๔} และศีลยังทำให้เรามีสัมมาทิฐิ ทั้งที่เป็นโลกียวิสัย และโลกุตตรวิสัย คือวิสัยที่ก้าวข้ามโลก ในขณะที่เรายังต้องมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อยู่ เรายังมีกิเลสเปี่ยมล้น มีความอยาก ตัณหา ราคะ อุปทาน ที่มีอยู่มากมาย เราจึงต้องมุ่งเน้นการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันด้วย การดำรงชีพในชีวิตประจำวันด้วย เราจึงต้องพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา โดยเริ่มที่ศีลก่อน และ สิ่งที่ยืนยันว่าผู้ที่มีศีลจะมีสถานที่รองรับ ๒ แห่ง คือ เทวดาหรือมนุษย์ ในทางตรงกันข้าม สถานที่รองรับผู้ทุศีล ๒ แห่ง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน^{๑๐๕}

ความสำคัญของศีล จึงเปรียบเหมือนตัวประสานเชื่อมโยง ระหว่างคุณค่าของมนุษย์ และการเห็นคุณค่าของตนเอง เพื่อเป็นกุญแจไขไปสู่ปัญญา ดังแสดงด้วยแผนภาพต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๔.๒ แสดงความสำคัญของศีล

จากแผนภูมิสามารถสรุปได้ว่า เมื่อมีการเห็นคุณค่าของมนุษย์ ก็จะนำไปสู่การเห็นคุณค่าของตนเอง และเมื่อตนเองประกอบไปด้วยศีลแล้ว ย่อมนำไปสู่สมาธิและปัญญา

^{๑๐๒} อก.ติก.(บาลี) ๒๐/๘๗/๒๒๔-๒๒๕., อก.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓-๓๑๔.

^{๑๐๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๔๗/๗๖., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๗/๙๒.

^{๑๐๔} พระภิกษุญาณพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), การล้างบาป แก้ไขกรรม ตามคัมภีร์พุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๖๓.

^{๑๐๕} อก.ทุก.(บาลี) ๒๐/๓๐/๕๘., อก.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๐/๗๕.

ตัวอย่างในเรื่องของศิลปินจะยกมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น คือ ตามหน้าหนังสือพิมพ์ในปัจจุบันนี้^{๑๐๖} จะเห็นว่ารูปแบบของศิลปินเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบที่ต่ำทราม คนจะแยกว่าสัตว์เดรัจฉาน บุพการีคือพ่อแม่ไม่เห็นคุณค่าของชีวิตของลูก แม่ทำแท้ง พ่อแม่แท้ๆ ฆ่าลูกง่ายมากทำเหมือนไม่มีจิตสำนึกใดๆ เกิดขึ้น ไม่เห็นคุณค่าของศิลปินข้อที่หนึ่ง แสดงว่าขาดการเห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น ไม่เห็นคุณค่าของการเกิด การทำอัตวินิบาตกรรมได้ คือการฆ่าตัวตายก็แสดงว่ามีแนวโน้มที่จะฆ่าผู้อื่นได้ด้วย ดังนั้นในทางกลับกัน การฆ่าผู้อื่นตายก็มีแนวโน้มที่จะฆ่าตนเองตายด้วย เพราะอำนาจของโทสะ หรือในศิลปินข้อที่ ๓ คือพ่อแม่ๆ ช่มชืดลูก ที่มีอยู่มากมายในทุกวันนี้ ก็ล้วนเป็นผลมาจากการขาดการเห็นคุณค่าของตนเอง นั่นเอง

จึงเป็นบทสรุปได้ว่าในปัจจุบันนี้มนุษย์ไม่เห็นคุณค่าของตนเอง อย่างไรก็ตามแต่คุณค่าเทียมเลย แม้กระทั่งคำว่า “คุณค่า” ก็ไม่เห็นด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ให้ค่าของคำว่า “คุณค่า” มี ๓ ระดับ คือ

(๑) การเห็นคุณค่าระดับศูนย์ คือ การไม่เห็นคุณค่าโดยแท้จริง เป็นการไม่เห็นคุณค่าของมนุษย์ และการไม่เห็นคุณค่าของตนเองเลย ซึ่งถือว่าเป็นระดับรุนแรง จนยอมทำผิดศีล เป็นคนทุศีล

(๒) การเห็นคุณค่าระดับคุณค่าเทียม

(๓) การเห็นคุณค่าระดับคุณค่าแท้

สรุปว่า ผู้ผิดศีลเป็นคนไม่เห็นคุณค่าของตนเอง ส่วนผู้มีศีลปกติอาจจะเห็นทั้งคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมก็ได้ การเห็นคุณค่าเทียม ในบางครั้งก็อาจจะเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่ไม่ผิด เรามีสิทธิ์ที่จะใช้ชีวิตของเราอย่างไม่ผิดศีล เช่น คนร่ำรวยมหาศาล มีทั้งรายได้มากมายและมรดกมหาศาลหลายร้อยล้าน ต้องการซื้อรถเฟอร์รารีราคาคันละ ๔๐ ล้าน ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าผิด ตราบใดที่ไม่ได้ไปทำผิดศีลก็ไม่ผิด หรือบางคนที่ชอบถือกระเป๋าแบรนด์เนม แม้เขาจะไม่ใช้คนร่ำรวย พวกเขาเหล่านั้นก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกัน ขอเพียงตนเองเข้าใจว่าอะไรคือคุณค่าแท้ อะไรคือคุณค่าเทียม ดังนั้น การเข้าใจในระดับของคุณค่าประเภทต่างๆ จึงไม่ได้อยู่ที่พฤติกรรมที่เขาใช้หรือไม่ใช้ แต่ขึ้นอยู่กับวิธีคิดและระบบความคิดของเขาที่มีต่อคุณค่ามากกว่า ถ้าหากเรามีความคิดเช่นนี้ได้ก็แสดงว่าเรามีความคิดที่ถูกต้อง เห็นตรง มนุษย์เราก็จะไม่ไปปฏิเสธโลก เราก็จะไม่ไปตั้งข้อจำกัดของเราที่ขัดแย้งกับพุทธศาสนา คุณค่าแท้เป็นสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ คุณค่าเทียมเป็นสิ่งที่อยู่ในโลก โลกเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้มีขั้น ๕ ต้องเสพ ต้องใช้ ต้องบริโภค แต่ผู้ที่ไม่เห็นคุณค่าของตนเองเลย หรือนั่นก็คือผู้ทุศีล ต่างหากที่พระพุทธเจ้าทรงประณาม ศีลจึงเป็นพื้นฐานเป็นตัวกำกับ เป็นตัวบังคับบอกว่าใครเห็นคุณค่าของตนเอง

อธิจิตตสิกขา มีความหมายตามในพระไตรปิฎก คือ การสงัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุจิตตถณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๑๐๗} ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม พัฒนาจิตใจอย่างสูง เพื่อให้เกิดสมาธิ ความเข้มแข็งมั่นคง พร้อมทั้งคุณธรรมและคุณสมบัติที่เกื้อกูลทั้งหลาย เช่น สติ ขันติ เมตตา กรุณา สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เหมาะแก่การใช้ความคิดพิจารณา เป็น

^{๑๐๖} ข่าวสดออนไลน์, “แม่ฆ่าลูก ๒ ขวบ- พ่อสลดใจ”, https://www.khaosod.co.th/monitor-news/news_1356779 [19 กรกฎาคม 2561]

^{๑๐๗} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๙๐/๒๒๙., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๙.

ฐานแห่งการเจริญปัญญา หรือเรียกว่า สมานี^{๑๐๘} เป็นการเรียนเพื่อให้รู้ว่าทำอะไรจึงจะมีกำลังตั้งขึ้นมา มีสมมามาธิ เพื่อให้เกิดสมมามาธิ^{๑๐๙}

ดังนั้น การเห็นคุณค่าในระดับศีลเพียงเท่านั้น สำหรับคฤหัสถ์ที่ถือปฏิบัติเพียงแค่ศีล ๕ ก็น่าจะเพียงพอ ซึ่งเป็นการเห็นคุณค่าในระดับแบบโลกียสมมามาธิ^{๑๐๙} แต่ในเมื่อการเห็นคุณค่าแบบสมมามาธิก็ยังมีระดับที่สูงขึ้นด้วย จึงยังต้องพัฒนาต่อไป ให้ถึงระดับโลกุตระสมมามาธิ^{๑๐๙} เราจึงต้องพัฒนาจิตด้วย ต้องพัฒนาปัญญาด้วย ดังนั้น ในการพัฒนาในขั้นที่สอง ซึ่งเป็นขั้นที่สูงขึ้น คือการพัฒนาจิต นั่นก็คือ การฝึกสมาธิ เพื่อความไม่ฟุ้งซ่าน^{๑๑๐} เป็นสมาธิเพื่อปัญญาให้เกิดความรู้ ความเห็นตามความเป็นจริง^{๑๑๑} การบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้จิตบริสุทธิ์ มีจุดมุ่งหมายให้เกิดความเห็นความเข้าใจถูกต้องบริสุทธิ์^{๑๑๒} เป็นความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต^{๑๑๓}

ข้อปฏิบัติในเรื่องของจิตตามแนวพุทธ เพื่อการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง มีอยู่หลากหลายวิธี เช่น การสวดมนต์ การหลับตานั่งสมาธิ หลักการมองโลกในแง่ดี การมองโลกในแง่บวก (Positive Thinking) ก็ถือเป็นหนึ่งในข้อปฏิบัติได้เช่นเดียวกัน เพราะเป็นเรื่องของสมถภาวนา

การสวดมนต์ก็เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ ก็เพื่อเป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้าผ่านบทสวดมนต์ ถือว่าเป็นการฝึกสมถภาวนาได้อย่างดีเยี่ยม เป็นการฝึกจิต การสวดมนต์ประจำวันของพระภิกษุ คือการทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น จนกลายเป็นกิจวัตรประจำวัน ถือเป็นรูปแบบในอุดมคติของการเจริญสมถ ที่มิจุประสงคิให้พระภิกษุได้ท่องบทปาฏิโมกข์

แต่สำหรับฆราวาสแม้จะไม่ได้สวดมนต์ทั้งเช้าและเย็นที่วัดเหมือนพระภิกษุก็ตาม แต่ในชีวิตประจำวันของฆราวาสก็เช่นเดียวกัน สามารถยึดถือรูปแบบที่กำหนดโดยพระพุทธเจ้าได้ คือการทำในบ้าน ถ้าทุกบ้านทุกคนสามารถสวดมนต์ได้ทั้งเช้าและเย็น นั่นถือว่าการเจริญสมถภาวนาอย่างแท้จริง ไม่ต้องท่องออกเสียงก็ยังได้ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฝึกจิต ในเมื่อจิตมีการทำงานด้วยการท่องจำพุทธพจน์ที่ดี คาถาต่างๆ นั่นถือว่าการฝึกจิตแล้ว แต่ถ้ามีโอกาสก็สามารถเปล่งออกมาทางวาจาได้ด้วย ก็จะเป็นการครอบงำคือ กายกรรม วาจากรรม และมนสิกรรม ดังนั้นจากที่กล่าวมาทั้งหมดแล้วนี้ หมายความว่าฆราวาสสามารถที่จะฝึกสมถกรรมฐานได้แทบตลอด ๒๔ ชั่วโมงเลย เพราะในทุกๆ ที่ที่ไป ทุกๆ กิจกรรมที่สามารถระลึกในใจ สามารถท่องบทในใจได้ เป็นการจดจ่อต่อเนื่องอยู่ในสิ่งเดียวกัน นี่คือความหมายที่แท้จริงของสมานี^{๑๑๔} บทสวดมนต์เป็นเพียงเครื่องมือในการทำสมถกรรมฐานเท่านั้น จึงนับเป็นวิธีที่ง่ายด้วยเพราะใช้เพียงสังขารชั้นคือความจำ

^{๑๐๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๘-๔๘๙.

^{๑๐๙} พระปราโมทย์ ปาโมชฺโช, เรียนธรรมคู่เพื่อรู้ธรรมหนึ่ง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาพร, ๒๕๕๙), หน้า ๕๓.

^{๑๑๐} พุ.ป.(บาลี) ๓๑/๔๑/๔๕๑., พุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖.

^{๑๑๑} อภ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑/๑., อภ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๑๑๒} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๒๕๙/๒๑๙., ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๓.

^{๑๑๓} อภ.สจ.(บาลี) ๓๔/๒๔/๘., อภ.สจ.(ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน อภ.สจ. (บาลี) ๓๔/๒๔/๒๕., อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

ดังนั้นการฝึกสมาธิ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เราเห็นคุณค่าของมนุษย์ นั่นก็คือการที่เมื่อจิตใจได้ถูกชำระที่ละเอียดถี่ถ้วนแล้ว จิตก็จะใสบริสุทธิ์ขึ้น ระบบความคิด ระบบความทรงจำและระบบสมาธิก็จะเข้มแข็งขึ้น เป็นผลให้จิตมีกำลัง ก็จะทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวกับตาเนื้อ แต่เกี่ยวกับตาที่สาม คือเกี่ยวกับจิตและปัญญาที่เกื้อกันเกิดขึ้น ในทางตรงกันข้ามการที่มนุษย์เกิดมาแล้วมีมิจฉาทิฐิ เป็นความเห็นที่มีมลทิน การมีมิจฉาทิฐิก็จึงมีปัญหาทรมาน คือมีปัญหาในการเห็นผิด คือการมีมิจฉาจิตตะด้วย มีจิตที่ไม่บริสุทธิ์ด้วย พฤติกรรมก็จะไม่บริสุทธิ์ด้วย

อริปัญญาลึกซึ้ง เป็นการทำให้แจ้งเจตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๑๑๕} การเกิดปัญญาในขั้นนี้เป็นขั้นจากการได้ระดับขึ้นมาจากขั้นของสมาธิ โดยมีศีลเป็นบาทฐาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ไม่มีอะไรจะเหนือปัญญ่อีกแล้ว นั่นคือ ขั้นของการเจริญวิปัสสนา โดย “วิ” แปลว่า “ยิ่ง”, “ปัสสนา” แปลว่า “เห็น”, “รู้” ดังนั้น “วิปัสสนา” คือ “เห็นอย่างยิ่ง, ความเห็นแจ้ง, ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง”^{๑๑๖}, เป็นปัญญาอันมีความรู้ อย่างแจ่มแจ้ง, ความรู้ดี, ความสว่างคือปัญญา^{๑๑๗}, ปัญญา คือ ธรรมชาติเครื่องรู้ชัดอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจตามความเป็นจริง”^{๑๑๘} เมื่อปัญญาในระดับนี้เกิดขึ้นแล้ว จะเกิดความรู้ถูก เกิดความเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง นั่นคือการเกิดสัมมาทิฐิ^{๑๑๙} จะทำให้มรรคผลเกิดขึ้นได้เอง เพราะเมื่อฝึกจนศีล สมาธิ และปัญญาเต็มแล้ว มรรคผลจะเกิดเอง^{๑๒๐} นั่นหมายถึงการเห็นคุณค่าของมนุษย์ ซึ่งมีใช้การเห็นด้วยตาเนื้อแต่เป็นการเห็นด้วยตาที่สาม ซึ่งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อตอนมีปัญญานี้เอง แล้วตาที่สามก็จะทำให้เราเห็นมรรค เห็นผล เห็นปรมัตถธรรม เห็นจิต เจตสิก รูป นิพพาน เห็นแบบ ไม่มีการปรุงแต่ง ไม่มีอวิชชาเคลือบเลย เห็นแบบขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ เป็นการเห็นแจ้งในคุณค่าแท้ของมนุษย์ พร้อมกันนั้นเรายังเห็นคุณค่าเทียมด้วย เพื่อเราจะได้เห็นทั้งสองด้าน เพราะเมื่อไรเราเห็นคุณค่าเทียมเราจะได้พิจารณาเพื่อไม่ไปยึดถือในอัตตาตัวตน เราควรจะเข้าใจคุณค่าแท้ต่างหากซึ่งเป็นคุณค่าแท้ของมนุษย์

การปฏิบัติต้องใช้สติ ตามแนวทางของมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๒๑} ฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิด รู้ผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าทีแห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้สึกทั้งหลาย ความรู้ รู้ว่าจะทำอะไร อะไรเหมาะสม และอะไรมีประโยชน์ ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดขึ้นเรื่อยๆ เพราะถ้าหากเราไม่ได้ผ่านการฝึกฝนมาก่อน เราก็ไม่สามารถเห็นทั้งคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม ซึ่งจะกลายเป็นผู้ที่มีความยึดติดในอัตตาตัวตน

^{๑๑๕} อก.ติก.(บาลี) ๒๐/๙๑/๒๒๙-๒๓๐., อก.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๑๙.

^{๑๑๖} ป. หลงสมบูรณ์, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๕., ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๑๑๒๒.

^{๑๑๗} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๗/๒๗., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๗/๓๔.

^{๑๑๘} พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๙.

^{๑๑๙} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๓๖๓/๓๐๔., อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๓/๓๔๐.

^{๑๒๐} พระปราโมทย์ ปาโมชโช, **เรียนธรรมคู่เพื่อรู้ธรรมหนึ่ง**, หน้า ๖๗.

^{๑๒๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘., ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

นอกจากนี้แล้วการปฏิบัติในที่ยังหมายถึง “มรรค” อันเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางสู่อริยมรรค ซึ่งก็หมายถึงการปฏิบัติตามหลักของอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง^{๑๒๒} เมื่อมีความเห็นถูกต้อง คือ มีสัมมาทิฐิสมบูรณ์ ก็จะเอื้อให้เกิดสัมมาสังกัปปะ, เมื่อสัมมาสังกัปปะสมบูรณ์จะเอื้อให้เกิดสัมมาวาจา, เมื่อสัมมาวาจาสมบูรณ์จะเอื้อให้เกิดสัมมากัมมันตะ, เมื่อสัมมากัมมันตะสมบูรณ์จะเอื้อให้เกิดสัมมาอาชีวะ, เมื่อสัมมาอาชีวะสมบูรณ์จะเอื้อให้เกิดสัมมาวายามะ, เมื่อสัมมาวายามะสมบูรณ์จะเอื้อให้เกิดสัมมาสติ, เมื่อสัมมาสติสมบูรณ์จะเอื้อให้เกิดสัมมาสมาธิ จนในที่สุดเมื่อสัมมาสมาธิบริบูรณ์ จิตจะถึงฐาน ด้วยจิตที่ตั้งมั่นและเป็นกลาง จากการดำเนินงานของแต่ละองค์มรรคแบบเชื่อมโยงส่งต่อกันนั้น ในที่สุดสัมมาทิฐิตัวจริงที่เป็นอริยมรรคจะเกิดขึ้น ทำให้องค์มรรคทั้ง ๘ เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน เป็นผลจากกำลังของสัมมาสมาธิ ฉะนั้นที่ฝึกมาตั้งแต่ต้นก็เพื่อพัฒนามาถึงจุดที่ให้จิตตั้งมั่นและเป็นกลาง ผลจากจิตที่ตั้งมั่นมาจากการพัฒนาของจิต แต่จิตที่เป็นกลางเป็นผลจากการเจริญปัญญา ที่พัฒนาจนวิปัสสนาบริบูรณ์เต็มที่ เห็นธรรมที่เป็นคู่ๆ เสมอกัน (ดี-ชั่ว, สุข-ทุกข์ ฯลฯ) ใจจะไม่ปรุงต่อ จิตจะรวมเข้ากับอัปปนาสมาธิ อาสวะกิเลสที่ห่อหุ้มจิตจะถูกอริยมรรคทำลาย ล้างสังโยชน์ได้^{๑๒๓}

ที่กล่าวมาทั้งหมดในเรื่องของหลักไตรสิกขา เราไม่สามารถจะละทิ้งข้อใดข้อหนึ่งไปได้ โดยมีศีลเป็นเจตนาจเว้น เป็นการจระเบียบร่างกายและวาจาด้วยศีล ๕ ในคุณค่า ๕ มิติ ให้เกื้อกูลกับธรรม ฝึกจิตให้มีสมาธิ เพื่อเป็นการจระเบียบจิตใจด้วยสมาธิ แล้วเจริญสติจนเกิดเป็นปัญญา เพราะศีลและสมาธิเป็นบาทเป็นฐานกัน ศีลไม่มีสมาธิจะเสื่อม สมาธิไม่มีปัญญาที่จะเสื่อม ศีลจำเป็นในทุกระดับชั้น ศีลเป็นระดับพื้นฐานของการเห็นคุณค่าของตนเอง ดังนั้นใครที่ฝึกศีลก็แสดงว่าผู้นั้นไม่มีพื้นฐานการเห็นคุณค่าของตนเอง เราจึงต้องฝึก ดังนั้นผู้ที่อยากจะเสริมสร้างการเห็นคุณค่าของตนเอง จะต้องยึดถือเอาหลักไตรสิกขานี้ หรือที่เรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ คือ (๑) ความพยายามในการดำรงชีวิตด้วยการไม่กระทำบาปทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อภณฺม) หมายถึง การมีศีล, (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม (กุสลสฺสุปสมฺปทา) หมายถึง การมีสมาธิ และ (๓) การทำจิตให้ผ่องแผ้ว (สจิตฺตปริโยทปนํ) หมายถึง การมีปัญญา^{๑๒๔} นั่นเอง จากพระพุทธพจน์นี้ แสดงว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสอนให้มนุษย์เห็นคุณค่าในตนเอง คือทรงสอนให้มีศีล สมาธิ และปัญญา

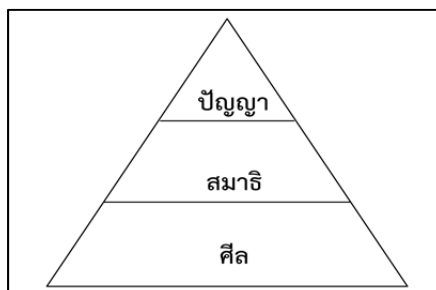
ผู้วิจัยจะพูดถึงสัมพันธภาพของไตรสิกขาในรูปของสามเหลี่ยมพระมิต โดยให้ศีลอยู่ที่ฐานเบื้องล่าง ตรงกลางเป็นสมาธิ ยอดบนสุดของพระมิตคือปัญญา อันเป็นการเห็นแจ้งในคุณค่าของมนุษย์ จึงเปรียบเหมือนการปีนขึ้นไปถึงยอดเขาที่แหลมชันได้ ต้องอาศัยศีลที่เป็นรากฐานอันมั่นคง และจำเป็นต้องใช้ตลอดการเดินทาง เพราะถ้าศีลไม่เข้มแข็งเมื่อใด ศีลก็จะเสื่อม ก็จะพลอยทำให้ก้าวต่อไปเสื่อมถอยไปด้วย ก็จะไม่สามารถไปถึงยอดเขาได้เลย ด้วยแผนภูมิต่อไปนี้

^{๑๒๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๙๙, ๕๒๓.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๑๐๕/๔๒๒., อัง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๗., พระปราโมทย์ ปาโมชฺโช, วิถีแห่งความรู้แจ้ง ๑-๒ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริมา พับลิชชิงจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕-๑๖๗.

^{๑๒๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙., พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

แผนภูมิที่ ๔.๓ แสดงพีระมิดของไตรสิกขา

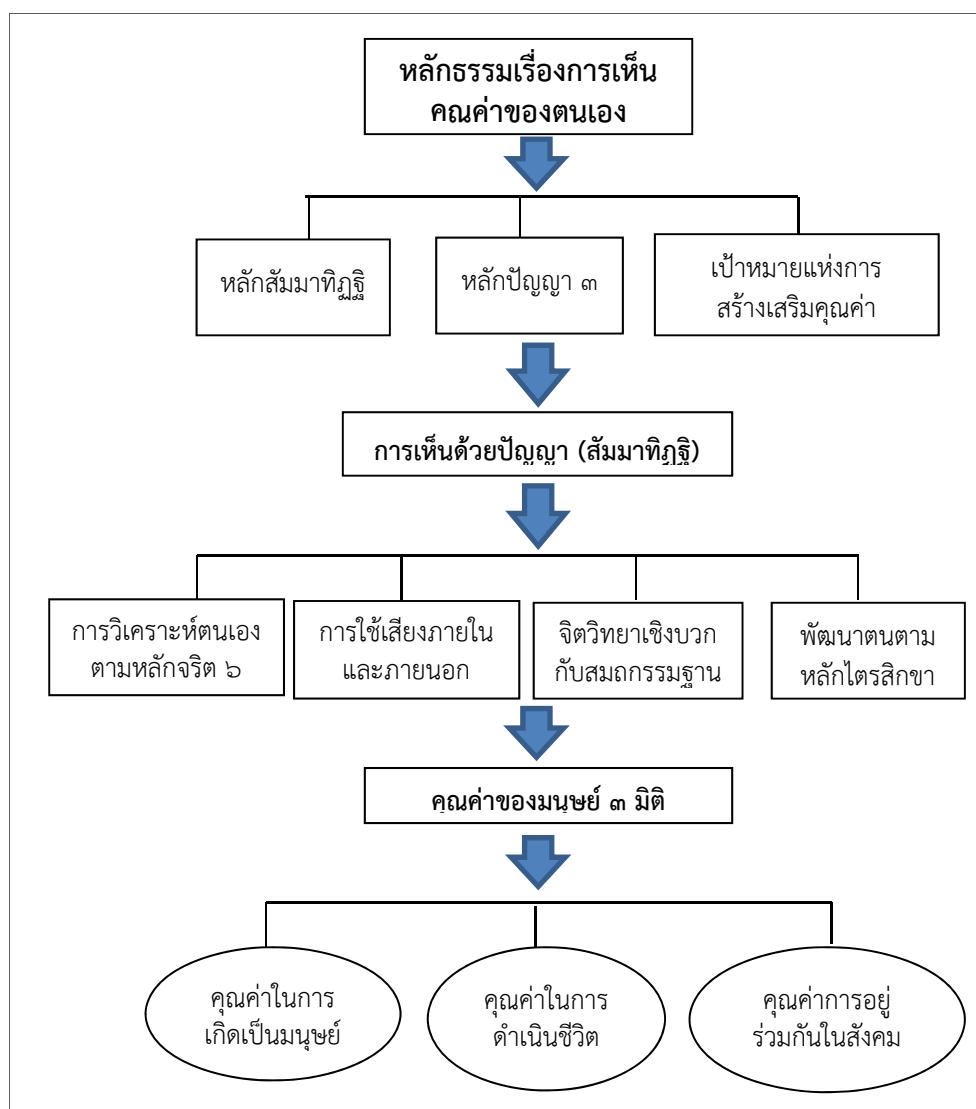
เหตุที่ศีลอยู่ที่ฐานของพีระมิด ก็เพราะศีลคือข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของการเห็นคุณค่าของตนเองในทางพระพุทธศาสนา เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มีความปกติสุข ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันในสังคม จึงทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ศีลจึงมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องรักษาอย่างเข้มแข็ง เพื่อการก้าวต่อไปในระดับของสมาธิด้วยพลังจากศีล จนส่งต่อขึ้นไปจนถึงขั้นของปัญญาในที่สุด โดยศีลจำเป็นต้องมีตลอดสายของการปฏิบัติ หากศีลพร่องหรือศีลต่างพร้อยเสียแล้วก็จะทำให้การเดินทางหยุดชะงัก ไปไม่ถึงยอดเขาได้

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ขั้นตอนในการพัฒนาการเห็นคุณค่าของตนเอง ในทุกขั้นที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ตลอดจนถึงหลักของไตรสิกขานั้น จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับทั้งสี่ อันที่แท้ การบรรลุของบุคคล ๔ คู่ ๘ บุคคลนั้น ต้องเริ่มไปจากพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ การที่ปุถุชนจะบรรลุก้าวข้ามไปเป็นพระอรหันต์เลยนั้นไม่มี แม้กระทั่งการพัฒนาไตรสิกขา คือการพัฒนาของศีล สมาธิ และปัญญา ต้องเริ่มต้นจากศีล เมื่อพัฒนาจนถึงขั้นที่ศีลบริบูรณ์เต็มที่จะบรรลุธรรมได้แล้วนั้น ก็จะกลายร่าง (transform) เป็นการปฏิรูปจากปุถุชนข้ามโคตรมาเป็นอริยชน ซึ่งบุคคลคู่แรกก็คือพระโสดาบัน ซึ่งมีคุณค่าเพราะการรักษาศีลที่สมบูรณ์แบบที่เพียงพอที่จะทำให้ปุถุชนบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลจำพวกแรก ตามด้วยพระสกทาคามี ขึ้นต่อมาคือการบำเพ็ญจิต ต้องปรับสมดุลของจิตและสมาธิ เมื่อจิตสมบูรณ์สมาธิเต็มเปี่ยมสมบูรณ์แล้ว ก็จะกลายเป็น พระอนาคามี จนกระทั่งเกิดปัญญาเป็นพระอรหันต์แล้ว รู้วิธีสั่ง ๔ เป็นความรู้ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยการดับทุกข์ที่ไม่ใช้ความรู้ในระดับชาวโลกรู้ ที่กล่าวมาทั้งหมดคือลำดับขั้นของการรับรู้ ตัวปัญญาที่จะทำให้เรารู้ถึงคุณค่า จนเป็นขั้นโลกุตตรปัญญา แต่ถ้าหากขาดการพัฒนาของจิตแล้ว ก็จะไปถึงตัวปัญญาไม่ได้ การรับรู้ของคุณค่าของมนุษย์ในระดับศีลก็เช่นเดียวกัน การจะไปถึงจุดปัญญานั้น มนุษย์ก็ต้องรู้คุณค่าในเบื้องต้นก่อน เห็นคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์เป็นเรื่องยาก ก็จะใช้ชีวิตที่จะไม่ไปมุ่งปองร้ายทำร้ายชีวิตกัน เห็นความยากในการที่จะได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระสัทธรรม หรือมีธรรมะหลงเหลือให้เราได้ฟัง เป็นต้น ดังนั้นปัญญาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงเป็นปัญญาตามลำดับ ไม่ได้ข้ามขั้น อันเป็นปัญญาในระดับชาวโลกที่สามารถพัฒนาต่อไปจนถึงวิปัสสนาอย่างสมบูรณ์ได้ในที่สุด โดยไม่ต้องเข้าป่าหลบตานั่งสมาธิ เมื่อรู้ปัญญาในขั้นนี้แล้วก็จะสามารถพัฒนาปัญญาในระดับขั้นต่อไป ใน self actualization จึงมีหลายระดับ ที่เริ่มตั้งแต่ปุถุชน ที่จำเป็นจะต้อง

สร้างเสริม ให้เห็นคุณค่า ของตนเอง เพื่อความหยาบง่ายขององค์ความรู้ ดังนั้นเราจึงไม่เน้นไปที่พระอรหันต์ แต่เน้นไปที่ให้คนเป็นพระอรหันต์ (ปุถุชนเป็นพระอริยะ)

จากการศึกษาข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท มาทั้งหมดในบทที่ ๔ นี้ สามารถสรุปได้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติตนเพื่อการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าตนเองทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมมีคุณค่าต่อตนเองในมิติของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ในมิติของการดำเนินชีวิต และในมิติของการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการมีหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองนั่นเอง อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ได้พัฒนามาอย่างสมบูรณ์แล้ว ซึ่งสามารถแสดงด้วยแผนภูมิ ดังต่อไปนี้ คือ

แผนภูมิที่ ๔.๔ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง

จากแผนภูมิสามารถอธิบายได้ว่า จากการศึกษาศาสนาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สรุปได้ว่า หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเอง อันได้แก่ หลักสัมมาทิฐิ, หลักปัญญา ๓ และเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของ

ตนเอง จะทำให้เกิดการเห็นคุณค่าของตนเองด้วยปัญญาที่มาจากความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ด้วยการปฏิบัติตามในข้อปฏิบัติเพื่อการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖, การใช้เสียงภายในและภายนอก, จิตวิทยาเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน และการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา นี้แล้วย่อมนำไปเพื่อการเห็นคุณค่าของมนุษย์ใน ๓ มิติ คือ คุณค่าในการเกิดเป็นมนุษย์ คุณค่าในการดำเนินชีวิต และคุณค่าในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๔.๕ บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ในบทนี้คือ “ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อให้สอดคล้องและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การวิจัยมุ่งเน้นเฉพาะในด้านข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาท อรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์ต่างๆ ของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ รจนเอาไว้

สามารถสรุปงานวิจัยได้ว่า ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ประกอบด้วยประเด็นหลักๆ ๒ ประการ คือ เป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง และ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง

ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ประกอบด้วย

(๑) การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖ ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองทั้ง ๖ ประเภท จะได้มีแนวทางในการเข้าใจตนเอง เพื่อเรียนรู้ให้เห็นว่าในแต่ละจริตนั้นตนเองมีความแตกต่างจากผู้อื่น จะได้เลือกใช้หลักธรรม และข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามจริตนั้นๆ เพราะเนื่องจากหลักธรรม และข้อปฏิบัติเดียวกันจะเข้ากับทุกจริตไม่ได้ เหมือนการกินยาหม้อเดียวที่ไม่สามารถรักษาได้ทุกโรค จึงต้องมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน สำคัญในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง จึงอยู่ที่การเลือกใช้หลักธรรมคำสอน หรือวิธีการปฏิบัติที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการรักษาที่แตกต่างกันอยู่ ๖ อย่างด้วยกัน เมื่อเราเข้าใจตรงนี้แล้ว ก็จะสามารถเห็นคุณค่าของชีวิตในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ถูกต้องถูกทาง และสามารถรักษาสมดุลของชีวิตในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วย

(๒) การใช้เสียงภายในและภายนอก ปัจจัยทั้งสองอย่างมีความสำคัญพอๆ กัน ส่งเสริมเกื้อกูลพอๆ กัน ย่อมนำไปเพื่อการบรรลุอริยผลได้ทุกขั้น ตั้งแต่โสดาปัตติผลจนถึงอรหัตตผล ถือเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดสัมมาทิฐิ เพื่อให้การเห็นถูก การเห็นชอบดำเนินไปอย่างถูกต้อง จำเป็นต้องเลือกคบหาภักขณมิตรที่เป็นปัจจัยภายนอก ช่วยส่งเสริมให้เดินได้ถูกทาง เท่านั้นยังไม่พอจำเป็นต้องมีการพิจารณาที่ถูกต้องที่เป็นปัจจัยภายใน เป็นตัวตัดสินใจความถูกผิดชั่ว คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม

เมื่อผู้ปฏิบัติที่สามารถปฏิบัติได้ตามในข้อนี้แล้ว ก็ย่อมเห็นคุณค่าของตนเองทั้งใน ๓ มิติด้วย คือคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ คุณค่าของการดำเนินชีวิต และคุณค่าของการอยู่ร่วมกันในสังคม ในชีวิตๆ หนึ่งที่ได้เกิดมาแล้วสามารถพึ่งพาตนเองได้ อีกทั้งยังมีชีวิตเพื่อเกื้อกูล มีความรักเมตตาช่วยเหลือแบ่งปันให้แก่ผู้อื่นด้วย เพื่อนำมาพัฒนาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองต่อไป

(๓) การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน ในการปฏิบัติของการสร้างเสริมของการเห็นคุณค่าของตนเอง จำเป็นต้องใช้ทั้งการปลูกฝังความคิดเชิงบวก หรือ จิตวิทยาเชิงบวก (Positive psychology) กับสมถกรรมฐาน หรือ สัมมาสมาธิ ควบคู่กันเพื่อให้เกิด

การเห็นคุณค่าของตนเอง นั่นคือ สัมมาทิฐิ นั่นเอง (สัมมาทิฐิ = จิตวิทยาเชิงบวก + สัมมาสมาธิ) เพราะความคิดเชิงบวกและสัมมาสมาธิเป็นสิ่งที่สามารถฝึกได้ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกเจริญสติและการทำสมาธิ และต้องตั้งใจในการทำอย่างสม่ำเสมอจนติดเป็นนิสัย มองโลกในแง่ดีพร้อมการตั้งใจให้มั่นคงในตลอดทางขององค์มรรค ก็ย่อมประสบผลสำเร็จในชีวิต แล้วเจริญสติจนเกิดเป็นปัญญา นั้นย่อมแสดงว่าได้มองเห็นคุณค่าของการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองทั้ง ๓ มิติด้วย

(๔) การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ข้อเริ่มต้นของการปฏิบัติของการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ก็คือการมีศีล ๕ ให้เห็นคุณค่า ๕ มิติ เป็นการจัดระเบียบร่างกายและวาจาให้เกื้อกูลในธรรม ศีลจึงเป็นพื้นฐานของการเห็นคุณค่าของตนเอง ฝึกจิตให้มีสมาธิ เพื่อเป็นการจัดระเบียบจิตใจด้วยสมาธิ แล้วเจริญสติจนเกิดเป็นปัญญาตามแนวทางของมหาสติปัฏฐานสูตร โดยการใช้ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา เป็นเหมือน ๓ พี่น้องที่ต้องไปด้วยกันจึงจะเกิดผล เราไม่สามารถจะละทิ้งข้อใดข้อหนึ่งได้ และจำเป็นต้องพัฒนาไปตามลำดับด้วย ไม่สามารถข้ามขั้นได้ แต่จะใช้เวลามากน้อยเท่าไรนั้นย่อมขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติเอง

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเสริมสร้างการเห็นคุณค่าของตนเอง จะต้องยึดถือเอาหลักการและข้อปฏิบัติในทุกมิติที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ด้วยความพยายามในการดำรงชีวิตด้วยการไม่กระทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ผ่องแผ้วแล้ว การสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองก็ย่อมสัมฤทธิ์ผล ซึ่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองจะพัฒนาแบบเป็นขั้นตอนตามลำดับ เริ่มตั้งแต่บุคคลในระดับปุถุชน มาจนถึงพระอริยบุคคลขั้นที่ ๑, ๒, ๓ ไปจนกระทั่ง ขั้นที่ ๔ คือขั้นบรรลุลถึงพระอรหันต์แล้ว เมื่อนั้น การสร้างเสริมก็จะยุติลง เรียกได้ว่าการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเสร็จแล้ว ไม่มีการสร้างเสริมต่อไปอีกแล้วสำหรับพระอรหันต์ แต่จะมีการคงไว้ หรือการรักษาภาวะเอาไว้ (maintenance) จะเห็นได้ว่า ในขั้นพระอรหันต์นี้ได้เปลี่ยนจากการสร้างเสริมมาเป็น การรักษาการดำรงคงอยู่ซึ่งเป็นโดยอัตโนมัติ (automatic self-actualization) เพราะพระอรหันต์ไม่มีการเสื่อมอีกแล้ว นับว่าการสร้างเสริมได้สมบูรณ์แล้ว

ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ จึงเป็นหลักการที่มีขั้นตอน เหมาะสำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อการพัฒนาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเป็นอย่างดี เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติได้ก็เท่ากับเป็นผู้เห็นคุณค่าของตนเอง เห็นคุณค่าของมนุษย์ทั้ง ๓ มิติแล้ว คือ คุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ คุณค่าของการดำเนินชีวิต และคุณค่าของตนเองในการอยู่ร่วมกันในสังคม

บทที่ ๕

บทสรุป

การศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษากการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ คือ (๑) เพื่อศึกษาคุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๓) เพื่อศึกษาข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และนำเสนอข้อมูลโดยวิธีพรรณนาความ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

สามารถสรุปผลการวิจัยได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๕.๑.๑ คุณค่าของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของคำว่า “คุณค่า” เป็นสภาวะหรือเป็นตัวตนแห่งความดีงามสากล เป็นที่ปรารถนาของทุกรูปนาม เป็นนามธรรมที่ไม่ปรากฏออกมาเป็นเชิงปริมาณ ไม่สามารถตีค่าเป็นตัวเลขได้ เป็นคุณค่าที่มีค่า และมีประโยชน์อยู่ในตัวของมันเอง มีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “มูลค่า” ที่มีความหมายว่าคุณค่าที่สามารถตีค่าเป็นราคาเป็นตัวเลขได้

ฉะนั้น “คุณค่าของมนุษย์” หมายถึง คุณค่าของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และคุณค่าของการดำเนินชีวิตในอัฐภาพของมนุษย์ จึงควรใช้ชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยการสร้างสรรค์คุณงามความดี มีความสามารถในการรักษาศีลให้สมบูรณ์ได้ และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองจนกระทั่งบรรลุธรรมตามลำดับได้ คุณค่าของมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มีความมหากาฬประมาณค่าไม่ได้ มนุษย์จึงเป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นภาวะที่สูงส่งที่สุดในโลก ทั้งในแง่ของสติปัญญา อารมณ์ และความรู้สึก ซึ่งแตกต่างจากสัตว์อื่นๆ เพราะต้องอาศัยกุศลกรรมฝ่ายดีที่กระทำไว้ในอดีตชาติเรียกว่า “ปุพเพกตปุญญตา” และมนุษย์เป็นผู้ที่มีขันธ ๕ อายุตนะ และธาตุครบ มนุษย์ทุกคนจึงมีคุณค่าในตนเอง มีศักยภาพและคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน ไม่มีชนชั้นวรรณะ ไม่มีสูงหรือต่ำ มีศักดิ์ศรีเสมอกัน ต่างกันแต่โอกาสที่จะแสดงออกซึ่งคุณค่าแห่งตนเท่านั้น มนุษย์จึงควรให้ความสำคัญในคุณค่าแท้ของมนุษย์ มากกว่าคุณค่าเทียมของมนุษย์ โดยคุณค่าแท้ของมนุษย์ หมายถึง คุณค่าของมนุษย์ที่สามารถแยกแยะผิด ชอบ ชั่ว ดี หรืออะไรมีประโยชน์ อะไรไม่มีประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย โดยใช้ปัญญาคิดพิจารณาโดยแยกกายตามหลักแห่งความเป็นจริง พร้อมทั้งสามารถแก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาได้ด้วยปัญญาที่ไตร่ตรองจากความถูกต้องดีงาม มีความดำรงชีวิตด้วยดี มีความเจริญงอกงามในกุศลธรรมเพื่อประโยชน์สุขที่เกื้อกูลทั้งของตนเองและผู้อื่น ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นต้องเดือดร้อน หากการมีชีวิตที่แตกต่างไปจากคุณค่าแท้แล้วก็จัดว่าเป็นคุณค่าเทียม

คุณค่าของมนุษย์มีลักษณะของคุณค่า ๒ ประการ คือ (๑) ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์เชิงอภิปราย อันได้แก่ ชั้น ๕ , อายุตะ ๖ และธาตุ และ (๒) ลักษณะของคุณค่าของมนุษย์เชิงความสำคัญของชีวิต ที่มีลักษณะโดดเด่น ๓ มิติ คือ

- (๑) คุณค่าของความสำคัญในการเป็นมนุษย์
- (๒) คุณค่าของความสำคัญในการดำเนินชีวิต
- (๓) คุณค่าของความสำคัญในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๕.๑.๒ หลักธรรมเรื่องการเห็นคุณค่าของตนเองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยได้เริ่มต้นด้วยมิจาติภูมิแต่จบด้วยปัญญา เนื่องจากทุกคนที่ได้เกิดมาในโลกนี้ ล้วนเป็นผลมาจากมิจาติภูมิ มีจุดเริ่มต้นที่เหมือนกันคืออวิชชา ไม่มีใครเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ ดังนั้นก่อนจะรู้ถูกจึงต้องรู้ผิดก่อน แล้วจึงต้องมีการพัฒนามิจาติภูมิ เพื่อให้เข้าใจสัมมาทิฐิไม่มากนักน้อยด้วยหลักธรรมที่ทำให้เกิดการเห็นคุณค่าของตนเองนั่นคือ หลักของความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ), หลักปัญญา ๓ และ หลักเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ๒

โดยความหมายของสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ มีความเชื่อที่เที่ยงและประเสริฐ รู้ถึงเหตุแห่งความทุกข์ รู้วิธีการแก้ไขความทุกข์ รู้ถึงเหตุเกิดของความทุกข์ ดำเนินชีวิตให้อยู่ในกฎกติกาของหลักธรรมและสังคม มีการมองเห็นคุณค่าของตนเอง มองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ตลอดจนการเห็นในคุณค่าของผู้อื่นด้วย ก็จะพบกับความสุข ความเจริญ และความสำเร็จในชีวิต และมีสุคติเป็นที่ไป จนสามารถเข้าถึงฝั่งพระนิพพานได้

หลักสัมมาทิฐิ ประกอบด้วย ๒ ประเภท คือ การเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกียสัมมาทิฐิ และการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ เมื่อมีสัมมาทิฐิขึ้น อันเป็นเหตุให้เกิดการเห็นคุณค่าในตนเอง ก็จะเกิดคิดถูก พูดถูก ทำหน้าที่การทำงานด้วยความสุจริต ไม่ผิดทำนองคลองธรรม จนสามารถประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งถือว่าเป็นการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกียสัมมาทิฐิ โดยไม่จำเป็นต้องออกจากโลก เมื่อเราสามารถรักษาสมดุลของความเห็นได้ คือการไม่ยึดติดในตัวตน และไม่ยึดติดในความเห็นของเรา ทำให้เราสามารถก้าวข้ามกิเลสความยึดติดคืออุปทานทั้งหมด มีความเห็นตรง และเห็นชอบในเรื่อง อริยสัจ ๔ จนเข้าถึงการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ที่เรียกว่าเข้าถึงนิพพานได้ ที่หลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ฉะนั้นการเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกียสัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญ เป็นความเห็นระดับพื้นฐานที่จำเป็น เป็นเหมือนบันไดขั้นแรกที่จะนำเราให้ก้าวขึ้นไปสู่การเห็นคุณค่าของตนเองในระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของชีวิตแล้ว จึงเปรียบเหมือนการเข็นครกขึ้นภูเขา ที่ต้องทำด้วยความพยายามอย่างไม่ลดละ ที่ต้องเริ่มมาจากตีนเขา แล้วค่อยๆ พยายามเข็นครกขึ้นไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงยอดเขา แต่ถ้าเมื่อไรที่ต้องหยุดพัก หรือการที่ครกไถลย้อนกลับลงมาเมื่อไร ก็จะต้องกลับมาเริ่มต้นใหม่จากตีนเขาอีก ซึ่งบางคนอาจจะต้องทำซ้ำไปซ้ำมาหลายครั้ง บางคนก็ครั้งเดียว จะช้าหรือเร็วก็สุดแต่บุญกุศลที่บำเพ็ญกันมา และเมื่อถึงยอดเขาแล้วครกจะไม่สามารถไถลย้อนลงมาได้ การมีสัมมาทิฐิในระดับโลกียะจึงเปรียบเสมือนตีนเขา และสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระจึงเปรียบเสมือนยอดเขา ที่เมื่อถึงยอดเขาแล้วสามารถมองกลับลงที่ตีนเขาได้ คือสามารถเห็นทั้งโลกียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ เปรียบเสมือนการเห็นด้วยตาของพญาเหยี่ยว (bird's-eye view)

มีดวงตาที่มองได้กว้างไกลมาก จึงเป็นการเห็นระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ซึ่งผิดกับการมองเห็นด้วยตาของสุนัข (dog's-eye view) ที่มีมุมมองในระดับต่ำ มองได้ไม่กว้างไกล เหมือนสัตว์ที่อาศัยอยู่บนดินทั่วๆ ไป ก็ไม่สามารถมองเห็นภัยที่มาจากรอบตัวทั้งสี่ทิศได้ จึงควรที่จะต้องใช้ความพยายามให้เป็นผู้ที่ได้ขึ้นไปเป็นผู้มองจากบนยอดเขา นั่นจึงหมายความว่า เราต้องเริ่มมีการเห็นที่ถูกต้องในขั้นโลกียสัมมาทิฐิเสียก่อน จนกระทั่งพัฒนาไปถึงขั้นโลกุตตรสัมมาทิฐิในที่สุด

หลักปัญหา ๓ ได้แก่ ปัญหาการเห็นชอบจากการฟังการเรียน คือสุตมยปัญญา ปัญญาการเห็นชอบด้วยการคิดพิจารณา คือจินตามยปัญญา และปัญญาการเห็นชอบด้วยการปฏิบัติอบรมต่างๆ คือภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่มีการสร้างให้เกิดตามลำดับ ที่ต้องอาศัยการพัฒนาฝึกฝนด้วยประสบการณ์ของตนเอง จนเป็นผู้ได้เข็นครกขึ้นไปถึงยอดเขาแล้ว นั่นคือ เป็นผู้มีการเห็นคุณค่าของตนเองในขั้นของโลกุตตรสัมมาทิฐิ นั่นเอง

การเห็นคุณค่าของตนเองที่มาจากปัญญาทั้งที่เป็นปัญญาจากสัมมาทิฐิ และปัญญา ๓ จำเป็นต้องประกอบด้วยปัจจัย ๒ อย่างคือ ปรโตโฆสะ คือกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ คือการคิดพิจารณาไตร่ตรองสิ่งที่ได้ปฏิบัติบำเพ็ญมา จึงจะทำให้การเห็นคุณค่าของตนเองสมบูรณ์ได้

หลักเป้าหมายแห่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง อันประกอบด้วย เป้าหมายเชิงลำดับเวลา (อรรถะ ๓) ได้แก่ ทิฐุธัมมิกัตถประโยชน์ เป็นการเห็นคุณค่าของตนเองด้วยสัมมาทิฐิ จะส่งผลให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน จะเกิดขึ้นทันทีในชาตินี้ โดยไม่ต้องรอชาติหน้า เมื่อใช้ชีวิตอยู่อย่างไม่ประมาท ด้วยการเห็นคุณค่าของการมีชีวิตที่เกิดมาได้ยาก แล้วดำเนินชีวิตด้วยการสร้างกุศล ทำคุณงามความดีแล้วก็จะส่งผลต่อไปถึงชาติหน้าได้ เป็นสัมปรายิกัตถะ มีสุคติเป็นที่หมาย จนถึงที่สุดในปรมาตมะ เป็นจุดหมายสูงสุด คือประโยชน์อันแท้จริง และเป้าหมายเชิงโลกียะและโลกุตระ อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับโลกธรรม ๘ ประการ เมื่อมีสัมมาทิฐิ อยู่ในโลกแต่ไม่ยึดติดในโลก จนสามารถก้าวพ้นโลกไปได้ จนเข้าถึงพระอริยบุคคล จากพระโสดาบันไปจนถึงพระอรหันต์ ได้ในที่สุด นับว่าเป็นการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองที่สมบูรณ์แล้ว พบว่าเป้าหมายในระดับนี้มีความสัมพันธ์กัน และเสริมกันกับอรรถะ ๓ เมื่อปฏิบัติให้ได้คุณค่าครบทั้งโลกียะและโลกุตระแล้ว จึงจะได้ประโยชน์อย่างบริบูรณ์ ทั้ง ๓ ประการด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วมาทั้งหมดเป็นการแสดงให้เห็นว่า การเห็นคุณค่าของตนเองนั้น เป็นสิ่งเดียวกับการเห็นคุณค่าของมนุษย์ โดยมีหลักธรรมต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของมนุษย์ในเชิงความสำคัญของชีวิตทั้ง ๓ มิติ ด้วยกันคือ (๑) คุณค่าในการเกิดเป็นมนุษย์ (๒) คุณค่าในการดำเนินชีวิต และ (๓) คุณค่าเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะเมื่อการเกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ได้มาโดยยาก อีกทั้งยังมีความยากในการดำเนินด้วย และมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ไม่สามารถจะอยู่เพียงลำพังคนเดียวได้ จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ถึงการดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มโดยไม่ทำให้อันตรายแก่กันและกันเดือดร้อน มีชีวิตเพื่อเกื้อกูล แบ่งปันความรักความเมตตาต่อกัน

๕.๑.๓ ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วยประเด็นหลักๆ ๔ ประการ สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

(๑) การวิเคราะห์ตนเองตามหลักจริต ๖ ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองได้ ทั้ง ๖ ประเภท ได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต จะได้มีแนวทางในการเข้าใจตนเอง เพื่อเรียนรู้ให้เห็นว่าในแต่ละจริตนั้นตนเองมีความแตกต่างจากผู้อื่น จะได้เลือกใช้หลักธรรม และข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันไปด้วย

(๒) การใช้เสียงภายในและภายนอก ปัจจัยทั้งสองอย่างมีความสำคัญพอๆ กัน ส่งเสริมเกื้อกูลพอๆ กัน ย่อมนำไปเพื่อการบรรลุอริยผลได้ทุกขั้น ตั้งแต่โสดาปัตติผลจนถึงอรหัตตผล ถือเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดสัมมาทิฐิ เพื่อให้การเห็นถูก การเห็นชอบดำเนินไปอย่างถูกต้อง จำเป็นต้องเลือกคบหาภักขณมิตรที่เป็นปัจจัยภายนอก ช่วยสร้างเสริมให้เดินได้ถูกทาง เท่านั้นยังไม่พอ จำเป็นต้องมีการพิจารณาที่ถูกต้องที่เป็นปัจจัยภายใน เป็นตัวตัดสินความถูกผิดชั่ว คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม

(๓) การประยุกต์แนวความคิดการปลูกฝังความคิดเชิงบวกกับสมถกรรมฐาน ในการปฏิบัติของการสร้างเสริมของการเห็นคุณค่าของตนเอง จำเป็นต้องใช้ทั้งการปลูกฝังความคิดเชิงบวก หรือ จิตวิทยาเชิงบวก (Positive psychology) กับสมถกรรมฐาน หรือ สัมมาสมาธิ ควบคู่กันเพื่อให้เกิดการเห็นคุณค่าของตนเอง นั่นคือ สัมมาทิฐิ นั่นเอง (สัมมาทิฐิ = จิตวิทยาเชิงบวก + สัมมาสมาธิ) เพราะความคิดเชิงบวกและสัมมาสมาธิเป็นสิ่งที่สามารถฝึกได้ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกเจริญสติและการทำสมาธิ และต้องตั้งใจในการทำอย่างสม่ำเสมอจนติดเป็นนิสัย มองโลกในแง่ดีพร้อมการตั้งใจให้มั่นคงในตลอดทางขององค์มรรค ก็ย่อมประสบผลสำเร็จในชีวิต แล้วเจริญสติจนเกิดเป็นปัญญา

(๔) การพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ข้อเริ่มต้นของการปฏิบัติของการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเอง ก็คือการมีศีล ๕ ให้เห็นคุณค่า ๕ มิติ เป็นการจัดระเบียบร่างกายและวาจาให้เกื้อกูลในธรรม ศีลจึงเป็นพื้นฐานของการเห็นคุณค่าของตนเอง ฝึกจิตให้มีสมาธิ เพื่อเป็น การจัดระเบียบจิตใจด้วยสมาธิ แล้วเจริญสติจนเกิดเป็นปัญญาตามแนวทางของมหาสติปัฏฐานสูตร โดยการปฏิบัติต้องใช้ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ไม่สามารถจะละทิ้งข้อใดข้อหนึ่งได้ และจำเป็นต้องพัฒนาไปตามลำดับด้วย ไม่สามารถข้ามขั้นได้ แต่จะใช้เวลาไม่นานเท่าไรนั้นย่อมขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติเอง

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเสริมสร้างการเห็นคุณค่าของตนเอง จะต้องยึดถือเอาหลักการ และข้อปฏิบัติในทุกมิติที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ด้วยความพยายามในการดำรงชีวิตด้วยการไม่กระทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ผ่องแผ้วแล้ว การสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองก็ย่อมสัมฤทธิ์ผล ซึ่งการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองจะพัฒนาแบบเป็นขั้นตอนตามลำดับ เริ่มตั้งแต่บุคคลในระดับปุถุชน มาจนถึงพระอริยบุคคลขั้นที่ ๑, ๒, ๓ ไปจนกระทั่ง ขั้นที่ ๔ คือขั้นบรรลุถึงพระอรหันต์แล้ว เมื่อนั้น การสร้างเสริมก็จะยุติลง เรียกได้ว่าการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเสร็จแล้ว ไม่มีการสร้างเสริมต่อไปอีกแล้วสำหรับพระอรหันต์ แต่จะมีการคงไว้ หรือ การรักษาภาวะเอาไว้ (maintenance) จะเห็นได้ว่า ในขั้นพระอรหันต์นี้ได้เปลี่ยนจากการสร้างเสริมมาเป็น การรักษาการดำรงคงอยู่ซึ่งเป็นโดยอัตโนมัติ (automatic self-actualization) เพราะ พระอรหันต์ไม่มีการเสื่อมอีกแล้ว นับว่าการสร้างเสริมได้สมบูรณ์แล้ว

ข้อปฏิบัติในการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ จึงเป็นหลักการที่มีขั้นตอน เหมาะสำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อการพัฒนาการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองเป็นอย่างยิ่ง เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติได้ก็เท่ากับเป็นผู้เห็นคุณค่าของตนเอง เห็นคุณค่าของมนุษย์ทั้ง ๓ มิติแล้ว คือ คุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ คุณค่าของการดำเนินชีวิต และคุณค่าของตนเองในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ สามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะได้ ๒ แนวทาง ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิจัยนี้ เป็นการมุ่งเน้นวิเคราะห์ถึงข้อปฏิบัติของการสร้างเสริมการเห็นคุณค่าของตนเองในพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยเฉพาะ ผู้วิจัยเห็นว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะเป็นประโยชน์ ที่สามารถนำองค์ความรู้ไปใช้ได้กับหน่วยงานทางพระพุทธศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของมนุษย์ หรือแม้กระทั่งแนะนำสถานปฏิบัติธรรม เน้นให้มีการเทศนาธรรม หรือเป็นการให้ความรู้โดยเน้นย้ำเรื่องคุณค่าของมนุษย์, ในโรงเรียนเริ่มตั้งแต่โรงเรียนอนุบาลน่าจะสอนให้เด็กที่เป็นอนาคตของชาติได้รู้จักคุณค่าของมนุษย์ ในขณะที่เขายังเด็กอยู่ หรือในระดับอุดมศึกษาควรจะต้องเปิดหลักสูตรการเรียนการสอนเรื่องการเห็นคุณค่าของมนุษย์ รวมทั้งการเห็นคุณค่าของตนเองเชิงพุทธ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องด้วยมีข้อจำกัดทางวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยคิดว่าเรื่องนี้ น่าสนใจที่จะทำมากๆ เลย จึงได้ให้ชื่อเอาไว้เพื่อนักวิจัยท่านต่อไปจะได้นำไปต่อยอด ในการวิจัยในครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้ คือ

(๑) เนื่องจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นเรื่องของ การเห็นคุณค่าของตนเองในทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับเรื่องของจิตวิทยา แต่มีผู้ทำวิจัยน้อยมาก จึงน่าที่จะทำเรื่อง การศึกษารูปแบบในเชิงทฤษฎีระหว่าง การเห็นคุณค่าของมนุษย์ในเชิงพระพุทธศาสนา กับจิตวิทยาแนวตะวันตกของมาสโลว์

(๒) การศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง การเห็นคุณค่าของตนเองระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

(๓) การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องการเห็นคุณค่าของเทวดากับมนุษย์ เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

_____. อรรถกถา (ไทย). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

(๑) คัมภีร์:

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๒ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระอุบาลีเถระ. วิมุตติมรรค. แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปล

จากต้นฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ. พิมพ์ครั้งที่

๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔.

(๒) หนังสือ:

ขุนสรพกิจโกศล. คู่มือการศึกษากัมมัฏฐานสังคหะวิภาค พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร: คณะธรรมสาส์กจาวัดมหาธาตุ, ๒๕๐๙.

_____. คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหะวิภาค. พิมพ์ครั้งที่

๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๔.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกวิเคราะห์ (Tipitaka Analysis)

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____. พุทธจิตวิทยากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

จินตนา สังข์อยู่. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: จตุพร ดีไซน์, ๒๕๔๓.

จำทูล กองสาร. มรรคมงคล ๘ ทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์พร้อมด้วยอานาปานสติสูตร. พิมพ์ครั้งที่

๔. กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

เจียรชัย เอี่ยมวรเมธ. พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย (ฉบับออนไลน์), กรุงเทพมหานคร: บริษัท รวมสาส์น

จำกัด, ๒๕๕๓.

บุญมี แท่นแก้ว, ผศ. ปรัชญาศาสนา (The Philosophy of Religion). กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘.

- ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖.
- ประพันธ์ ศุภสร, ดร. **กรรม การเกิดใหม่ และอนัตตา (Kamma Rebirth and selflessness)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน, ศ. **ปรัชญากับวิถีชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พุทธทาสภิกขุ. **ความเป็นเจ้าโลก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘.
- _____. **คู่มือมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๐๑.
- _____. **ชีวิตคือขันธ ๕ หนังสือชุดหมั่นล้อธรรมจักรของพุทธทาสภิกขุ**. สุราษฎร์ธานี: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๙.
- _____. **วิธีเลื่อนขั้นเอง**. กรุงเทพมหานคร: ศึกษาภัณฑ์พานิช, ๒๕๑๔.
- _____. **หัวข้อธรรมในคำกลอน**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- พระครูภาวนาวินัยคุณ. **กฎแห่งกรรม**. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๗.
- พระคันธสาราภังค์. **เหมวตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระพุทธคุณโดยละเอียด**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary)**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **คลังธรรม เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๕.
- _____. **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- พระปราโมทย์ ปาโมชโช. **เรียนธรรมคู่เพื่อรู้ธรรมหนึ่ง**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาพราย, ๒๕๕๙.
- _____. **วิถีแห่งความรู้แจ้ง ๑-๒ ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริมา พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๕๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **คู่มือชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____. **ชีวิตที่สมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____. **ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๔.
- _____. **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙๐, กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕.

- พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี). การล้างบาป แก้ไขกรรม ตามคัมภีร์พุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๑.
- พระมหาทวี มหาปญโญ (ละลง), ผศ.ดร. ความจริงของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๕๕.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. พุทธปรัชญาสาระและพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาสมปอง มุทิโต. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์, ๒๕๔๗.
- พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), รศ.ดร. พุทธปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์). แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก. พจนานุกรม บาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระอัครวงศาจารย์. สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (บาลี-ไทย) ภาค ๑ (Saddanīti Pakaranam Dhātumālā: (Pali-Thai). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลศึกษา, ๒๕๕๙.
- พ. พันธูเสนา และธวัช เฟื่องประภัสสร. คลังปริยัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๒.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.
- รังษี สุหนต์, ผศ. พุทธกิจ: กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- วรรณสิทธิ ไวยยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมตลสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. จังหวัดนครปฐม: มูลนิธิแนบมหานีรานนท์, ๒๕๕๖.
- วารัญญา ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม.จิตวิทยาพุทธศาสนา (Psychology of Buddhism). พิมพ์ครั้งที่ ๓. จังหวัดนครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- วิทย์ เทียงบุรณธรรม, ดร. พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย (ฉบับมหาวิทยาลัย). พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: บริษัท รวมสาส์น จำกัด, ๒๕๔๑.
- วิทย์ วิศทเวทย์, ดร. ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๗.
- วุฒินันท์ กันทะเตียน, ผศ.ดร. พุทธธรรมบำบัดการฆ่าตัวตาย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บีพีเคพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๖๑.

ศรีเรือน แก้วกังวาน, ศ.ดร. **ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ความเข้าใจเรื่องชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **คุณค่าของความเป็นมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมศึกษา. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. ม.ป.ป.

_____. **ชีวิตนี้น้อยนัก แต่สำคัญนัก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๙.

_____. **รู้จักพระพุทธศาสนา**, จังหวัดนครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

_____. **สัมมาทิฐิ ตามพระเถรานุเถระของท่านพระสารีบุตรเถระ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. **แสงส่องใจ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร). **สมเด็จพระเจ้า อดิเรก อดิเรก เทศา**. กรุงเทพมหานคร: ธนาคารกรุงเทพ จำกัด พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระธีรญาณมุนี, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

สมภาร พรหมทา. **เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทศนทางชีวจริยศาสตร์ของพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วารสารปัญญา, ๒๕๕๔.

_____. **พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๘.

สมิต อาชวนิจกุล. **การพัฒนาตนเอง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๐.

สรสเรณู อินทร์ตัน. **จิตลิตชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, ดร. **การพัฒนาศักยภาพอย่างสมบูรณ์**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

อุษณีย์ อนุรุทธวงศ์. **ทักษะความคิด: พัฒนาอย่างไร**. กรุงเทพมหานคร: อินทร์ณ, ๒๕๕๕.

(๓) หนังสือแปล:

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาธุระ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.

วอลเทอร์สเตเบิลส์. **หาตัวตนแท้ให้พบหนทางสู่ศักยภาพที่ไร้ขีดจำกัด (In Search of Your True Self)**. แปลโดย อาทิตย์ประชาเรืองวิทย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นไม้, ๒๕๕๑.

(๔) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์:

ชัยญญาภัก พงศ์ชัยกร. “การเจริญสติเชิงพุทธที่ประยุกต์ใช้ในจิตวิทยาเชิงบวก”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูนิวาสันนุรักษ์ (ตฤณสารรักษ์). “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างการพึ่งพาตนเอง”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาพยุหศักดิ์ ธมฺมวิสุทธิเมธี (โสภาสาย). “การศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พันเอก ณรงค์ ครองแถว, “กำเนิดและการพัฒนาการของมนุษย์ในพระสูตรต้นตอปิฎก”, **รายงานวิจัย**, (วิชาพุทธศาสนาศาสตรบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖.

วรรณิศา พลอดโปร่ง. “ผลการใช้ชุดกิจกรรมแนะแนวเพื่อพัฒนาการตระหนักรู้ในตนเอง ในการเลือกแผนการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาศึกษาศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕.

सानุ มหัทธนาตุลย์. “การศึกษาวิเคราะห์สัจยในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๕) รายงานวิจัย

มนตรี สืบดวง. “ศึกษาเปรียบเทียบแรงจูงใจในทัศนะทางจิตวิทยากับพุทธศาสนา”. **รายงานผลงานวิจัยเสริมหลักสูตร**. โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

วนิดา ขำเขียว. “การวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา”. **งานวิจัย**. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓.

(๖) บทความ:

กิ่งแก้ว ทรัพย์พระวงศ์, รศ. “การสร้างความเป็นมนุษย์: สมบูรณ์แล้วหรือ? (Humanization: Is It Absolute?)” **วารสารนักบริหาร Executive Journal**. ปีที่ ๓๓ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๒๖-๒๙.

- คงไชย สันตะวงศ์ และ รัตนะ ปัญญาภา. “การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการพัฒนาความตระหนักรู้ในคุณค่าแห่งตนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในจังหวัดอำนาจเจริญโดยใช้หลักสัมมาทิฐิ”. **วารสารสันติศึกษา ปรีทรรศน์ มจร.** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (ม.ป.ป.): ๗๘.
- ธนารัฐ มีสวาย, อ้อมเดือน สดมณี และ สุภาพร ธนะชานันท์. “การศึกษาการเห็นคุณค่าแท้ในตนเองของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล: กรณีศึกษาวิทยาลัยการแพทย์แผนไทยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี”. **วารสารพฤติกรรมศาสตร์เพื่อการพัฒนา.** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม ๒๕๕๓): ๖๕.
- พระครูปลัดสุวัฒนเมธาคุณ (ชัยยันต์ จิตตาลัย), ดร. “พุทธศาสนา: ปรัชญาแห่งชีวิต”. **วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มมร”.** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๙-๑๓.
- พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร. “บทบาทของทิฐิในการชี้นำชีวิตและสังคม”. **วารสารบัณฑิตศึกษา ปรีทรรศน์.** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (๒๕๕๒): ๑๑-๒๓.
- วรพล คัดพันธ์. “หลักพุทธจิตวิทยาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักภาวนา ๔”. **พุทธจักร.** ปีที่ ๗๐ ฉบับที่ ๘ (สิงหาคม ๒๕๕๙): ๑๑๐.
- สมเจตน์ ผิวทองงาม. “พุทธทาสภิกขุกับการแนะแนวทางการดำเนินชีวิต”. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.** ม.ป.ป.: ๑๗๙-๑๘๐.

(๗) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

- ข่าวสดออนไลน์, “แม่ฆ่าลูก ๒ ขวบ- พ่อสลดใจ”, https://www.khaosod.co.th/monitor-news/news_1356779 [19 กรกฎาคม 2561].
- บิลล์ ไวท์เฮาส์, (๕ ก.ค. ๖๑), “เปิดเผยครั้งแรก ๒ ฮีโร่คนดำน้ำช่วยเหลือคนไทยติดถ้ำ”, **ไทยรัฐ**, [ออนไลน์] <https://www.thairath.co.th/content/1327011> [5 ก.ค. 2561].

๒. ภาษาอังกฤษ

Secondary Sources:

(I) Books:

- Compton, William C., "1". **An Introduction to Positive Psychology.** Wadsworth Publishing. 2005.
- David J. Kalupahana. **A History of Buddhist Philosophy.** Delhi: Banarsidass Publishers, 1994
- Gary R. VandenBos, PhD., **APA Dictionary of Psychology.** Second Edition. Washington , DC: American Psychological Association, 2015.
- Goldstein, J. **Insight Meditation: The Practice of Freedom.** Boston: Shambala, 2003.
- Gunaratana, H. **Mindfulness in Plain English.** Boston: Wisdom Publications, 1992.
- Herbert V. Guenther. **Philosophy and Psychology in the Abhidharma.** Delhi: Motilal Banarsidass, 1974.

- Kate Hefferon & Ilona Boniwell. **Positive Psychology: Theory, Research and Applications**. England: McGraw-Hill, Open University Press, 2011.
- Lama Anagarika Govinda. **The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy**. London: Anchor Press, 1965.
- Peterson, Christopher; Seligman, Martin E.P. **Character strengths and virtues: A handbook and classification**. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Pintong Mansumittrchai (Chatnarat). **English for Buddhism MCU 003-MCU 004 Handbook for Master's Degree Students**. Bangkok: Prayoonsanthai Printing Limited Partnership, 2016.
- Richard J. Davidson and Sharon Begley. **The Emotional Life of Your Brain**. New York: Hudson Street Press, 2012.
- Seligman, M. **Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfilment**. New York: Free Press, 2002.
- Weiten, Dunn, Hammer, Wayne, Dana, Elizabeth. **Psychology Applied to Modern Life**. Wadsworth Cengage learning, 2009.

(II) Articles:

- Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D. Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects. **Psychological Inquiry**. Vol. 18 (2007): 211-237.
- Gomes de Matos, F. (2002). Teaching vocabulary for peace education. *ESL Magazine*, 5(4): 22-23.
- Fredrickson BL, Mancuso RA, Branigan C, Tugade MM. "The Undoing Effect of Positive Emotions". **Motiv Emot**. Vol. 24 No. 4 (2000): 237–258.
- Fredrickson, BL., & Losada, M. F. Positive Affect and the Complex Dynamics of Human Flourishing. **American Psychologist**. Vol. 60 No. 7 (2005): 685.
- Peterson, Christopher, **Positive psychology. Reclaiming Children and Youth**, Vol.18, No.2 (2009): 3-7.
- Seligman, Martin E.P; Csikszentmihalyi, Mihaly."Positive Psychology: An Introduction". **American Psychologist**. Vol.55, No.1 (2000): 5–14.

(III) Electronics:

- Loyd, Robin, (May 30, 2006), “Best Benefit of Exercise? Happiness.”. **Fox News**, [online]. source:<http://www.foxnews.com/story/2006/05/30/best-benefit-exercise-happiness/>. [April 14, 2015].

- Seligman, Martin E.P. **Authentic Happiness: Developing a Positive Emotional Life.** [online]. source: [http://www.kdheks.gov/hcf/healthquest/download/Developing A Positive Emotional Life Transcript.pdf](http://www.kdheks.gov/hcf/healthquest/download/Developing%20A%20Positive%20Emotional%20Life%20Transcript.pdf) [August 27, 2014].
- _____. **Positive Psychology.** TED Conference. [online]. source: [http:// bestidea53.blogspot.com/2011/10/blog-post_1146.html](http://bestidea53.blogspot.com/2011/10/blog-post_1146.html) [July 8, 2014].
- _____. **“Our Mission”,** Positive Psychology Center. [online], source: [http://www. positivepsychology.org/aboutus.htm](http://www.positivepsychology.org/aboutus.htm) [April 16, 2015].
- Wallis, Claudia, (Jan. 09, 2005). **The New Science of Happiness.** [online]. source: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1015832,00.html> [April 14, 2015].

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นันทา ธงชัยสุริยา
สถานที่เกิด	จังหวัดอ่างทอง
ประวัติการศึกษา	๒๕๓๓ พยาบาลศาสตรบัณฑิต วิทยาลัยพยาบาลสภากาชาดไทย ๒๕๓๖ เศรษฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง ๒๕๔๘ แพทย์แผนไทยบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
ประสบการณ์การทำงาน	พยาบาลวิชาชีพโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และ ศูนย์บริการโลหิต แห่งชาติสภากาชาดไทย พนักงานธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาสำเพ็ง แผนกเปิดบัญชีใหม่
การสมათานพุทธบริษัทมหายาน	๒๕๓๙ ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ณ ตำหนักพระโพธิสัตว์ กวนอิม โชคชัย๔ ตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร ๒๕๕๓ สมათานคฤหัสถ์โพธิสัตว์ศีล ณ พระอุโบสถ วัดผอวกวซัน เมืองเกาสยง ไต้หวัน
ที่อยู่ปัจจุบัน	๓๑/๑๘๕ ซอยเฉลิมพระเกียรติ ๓๐ ถนนสุขุมวิท ๑๐๓ แขวงหนองบอน เขตประเวศ กรุงเทพมหานคร